

Moldawia 1985-1991

POCZĄTKI 1986-1988

25 stycznia 1986 roku wybrano Sekretariat KC w dotychczasowym składzie: Semion Grossu (ur. 1934), I sekretarz od 30 grudnia 1980 roku, Wiktor Ilicz Smirnow (ur. 1929), II sekretarz od 14 sierpnia 1984 roku, Paweł Petrik (ur. 1925), III sekretarz ds. ideologii od 31 stycznia 1976 roku, Władisław Siemionow (ur. 1937), sekretarz ds. przemysłu od 31 maja 1985, Mircea Snegur (ur. 1940 rej. Florești), sekretarz ds. rolnictwa od 31 maja 1985 roku. W omawianym okresie nastąpiły tylko dwie zmiany: 22 października 1986 roku zdymisjonowano Petrika i na III sekretarza ds. ideologii wybrano Nikołaja Bondarczuka¹ oraz 5 listopada 1988 na miejsce Smirnowa wybrano Wiaczesława Pszenicznikowa (ur. 1949).

W latach 1986-1988 funkcje sekretarzy sprawowali początkowo 50-latkowie; do 40 latków należeli Pszenicznikow, Bondarczuk i Snegur. Skład Sekretariatu udało się więc odnowić z wyjątkiem osoby I sekretarza. Większość sekretarzy stanowili Rosjanie; trzech na pięciu, a z dwu Rumunów, jeden - Grossu, pochodził z lewego brzegu Dniestru.

W skład Biura KC KPM wchodzili w tym czasie oprócz wymienionych sekretarzy Nicolae Țău,² I sekretarz organizacji partyjnej stolicy (od 1986), premier Ivan Călin³ (od 1976), Andrei Sangheli⁴, I wicepremier ds. rolnictwa (od 1986), Alexandru Mocanu⁵, przewodniczący Prezydium Sowietu (od 1985) i od 1973 roku Grigore Eremei.⁶ Zastępcami

¹ Nikołaj Bondarczuk (ur. 1941), kierownik Giełdy Towarowej Mołdawia (1994-1999), wice-mer Kiszyniowa (1999-2004), poseł partii komunistycznej, przewodniczący komisji gospodarki i finansów (2005-2009), współprzewodniczący Ludowej Socjalistycznej Partii Mołdowy (2011).

² Nicolae Țău/Țiu (1948), Bułgar, ukończył Instytut Agronomiczny „Mihai Frunze” w Kiszyniowie (1970), inżynier mechanik i doktor nauk ekonomicznych, doktorant Akademii Nauk Społecznych przy KC KP Bułgarii, pracował jako inżynier i przewodniczący kołchozu w rej. Ungheni (1970-1978), sekretarz Rajkomu Ungheni, I sekretarz Rajkomu Cahul, kierownik Wydziału ideologii KC (1978-1986), I sekretarz miejskiej organizacji partyjnej Kiszyniowa (1986-1990), deputowany ludowy ZSRS (1989-1991), minister spraw zagranicznych (28 maja 1990 – 28 października 1993).

³ Ivan Călin (1935 w rej. Rybnica) po służbie wojskowej wstąpił do partii (1955) i ukończył Instytut Agronomiczny „Mihai Frunze” w Kiszyniowie (1960), pracował jako agronom, wiceprzewodniczący kołchozu i sekretarz jego organizacji partyjnej, w 1963 roku przeszedł do pracy w aparacie KC KPM, przewodniczący Rajkomu Călărași (1965-1967 i 1969-1971), ukończył Wyższą Szkołę Partyjną przy KC KPZS w Moskwie (1967-1969), kierownik Wydziału rolnego KC KPM (1971-1976), sekretarz KC ds. rolnictwa (1976-1980), przewodniczący Prezydium Sowietu (1980-1985), premier (24 grudnia 1985 – 10 stycznia 1990). Po dymisji studiował w Akademii Dyplomatycznej w Moskwie, później wrócił do Mołdowy i od 1998 roku jest posłem z ramienia partii komunistycznej.

⁴ Andrei Sangheli (ur. 1944 w rej. Ocnița) do partii wstąpił w roku 1967, po ukończeniu Kiszyniowskiego Instytutu Gospodarki Wiejskiej (1971) pracował jako agronom w Dorochia i dyrektor technikum sowchozowego (1972-1975), sekretarz i II sekretarz Rajkomu Camenca (1975-1979), z-ca przewodniczącego Związku Kołchozów Mołdawii (1979-1980), przewodniczący Rejonowego Komitetu Wykonawczego Dondușeni, a następnie I. sekretarz Rajkom Dondușeni (1980-1986), I wicepremier ds. rolnictwa (od 1986), I wicepremier i minister rolnictwa (1990-1992), premier (1 lipca 1992 – 24 stycznia 1997). W I turze wyborów prezydenckich w 1996 r. uzyskał 9,5 proc. głosów. Dyrektor firmy Limagrain Moldova. Ukończył też Wyższą Szkołę Partyjną w Kijowie.

⁵ Alexandru Mocanu (ur. 1934 w Kiszyniowie) ukończył studia w Instytucie Agronomicznym „Mihai Frunze” w Kiszyniowie (1956), pracował jako inżynier mechanik w stacji maszynowo-tractorowej, następnie w Fabryce Traktorów w Kiszyniowie, osiągając stanowisko z-cy naczelnika Biura Konstrukcyjnego (1956-1971), do partii wstąpił dopiero w 1968 roku, przewodniczący stołecznego Rejonowego Komitetu Wykonawczego (1971-1974), I z-ca przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Kiszyniowa czyli wice-mer (1974-1977), I sekretarz Rajkomu w Rybnicy (1977-1981), I sekretarz Rajkomu w Tyraspolu (1981-1985), przewodniczący Prezydium Sowietu Mołdawii (24 grudnia 1985 – 12 lipca 1989) i wiceprzewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRS (1986-1989), latem 1989 roku pozostał w Moskwie.

⁶ Grigore Eremei (ur. 1935 w powiecie Edineț) karierę w aparacie Komsomołu rozpoczął jeszcze w czasie służby wojskowej (1954), członek partii od 1956 roku, po roku już był członkiem biura Rajkomu Brătușeni, z-ca kierownika Wydziału kadr Komsomołu (1959), II sekretarz Komsomołu (1960) związany z I sekretarzem

członka Biura byli Gawriła Wołkow, przewodniczący KGB (od 1979) i W. Runkowski (od 1986), I sekretarz rajkomu Anenii Noi.

Kierunek pieriestrojkowy w Biurze reprezentowali oprócz sekretarza Snegura, Sangheli i Țău oraz przysłany z Centrum Pszenicznkow, natomiast pozostali należeli do starej ekipy lub byli funkcjonariuszami przejściowymi. Potwierdza to zdanie Snegura, iż w Biurze mógł liczyć tylko na 2-3 osoby.⁷

Republika Mołdawska, podobnie jak Białoruś i Ukraina, wkroczyła z opóźnieniem w pierestrojkę. Wprawdzie już w roku 1986 w wyborach do lokalnych sowietów pojawiło się w niektórych okręgach kilku kandydatów na jedno miejsce i np. we Florești wybrano 60 starych i 40 nowych deputowanych⁸, ale nie przełamało to stagnacji w republice.

Próba stymulacji ruchu ekologicznego poprzez opublikowanie 29 lipca 1987 roku w „Literaturnoj Gazietie” artykułu mołdawskiego pisarza mieszkającego w Moskwie, Iona Druży „Ziemia, woda i znaki zapytania” (Pământul, apa și semnele de punctuație), przedrukowanego następnie 12 sierpnia przez organ Związku Pisarzy „Literatură și artă”, nie powiodła się z powodu zdecydowanej reakcji breżniewowskiego kierownictwa. Również nic nie dało Plenum Związku Pisarzy zwołane 30 października, na które przybyli sekretarz ds. ideologii Bondarczuk, I sekretarz rajkomu Frunzeńskiego Constantin Tampiza⁹ (TW „Savelii”¹⁰), kierownik Wydziału kultury KC Ion Grosu, sekretarz ds. ideologii komitetu miejskiego stolicy Ała Mironik i przewodnicząca Mołdawskiego Towarzystwa Przyjaźni i Związków Kulturalnych z Zagranicą Ludmiła Skalnaja.¹¹ Do przeciwników ruchu narodowego w tym gronie należał Bondarczuk i Mironik.

I sekretarz z nadania Breżniewa Semion Grossu (od 30.12.1980), nie został wymieniony w jak kierownictwo w republikach bałtyckich w roku 1988, lecz utrzymał się dłużej niż Szczerbycki w Kijowie, gdyż aż do 16 listopada 1989 roku. Skrzydło pieriestrojkowe reprezentował Mircea Snegur. Po studiach w Instytucie Agronomicznym „Mihai Frunze” w Kiszyniowie był agronomelem (1961-1963) i przewodniczącym kolchozu (1963-1968). Jak sam wspomina, gdy został przewodniczącym po miesiącu musiał wstąpić do partii by zachować

Komsomołu Vasile Buga (człowiek Szelepina i Semiszczastnego; Grigore Eremei, Fața nevăzută a puterii, Chișinău 2005, s. 51). O mianowaniu Eremei II sekretarzem zdecydował Ivan Bodiul, który promował kadry besarabskie (Grigore Eremei, op. cit., s. 47, 155). Na krótko Eremei został instruktorem i starszym instruktorem wydziału w aparacie rady ministrów (1960), następnie ukończył Instytut Agronomiczny „Mihai Frunze” w Kiszyniowie (1965), I sekretarz Rajkomu w Kotowsku (1966-1970), wicepremier i I wicepremier (1970-1980), ukończył szkołę partyjną KC KPZS (1974), mianowany z-cą członka Biura (1973) przewodniczący związków zawodowych (1980-1990), ogłoszonych niezależnymi (1990) II sekretarz Komsomołu, I sekretarz KPM (5 stycznia – 23 sierpnia 1991), doradca dyrektora generalnego państwowej firmy Mezon (1992), ambasador Mołdowy na Białorusi (1993-1994), w Rumunii (1994-1998).

⁷ Mircea Snegur, *Labirintul destinului*, Volumul I, Chișinău 2007, s. 84.

⁸ Grigore Eremei, op. cit., s. 323.

⁹ Constantin Tampiza (ur. 1947), po ukończeniu Politechniki Kiszyniowskiej pracował w fabryce wojskowej Mezon w Kiszyniowie, produkującej elektroniczne wyposażenie kosmiczne, kierownik Wydziału społeczno-ekonomicznego KC KPM (22 lutego 1989-1990), po odejściu z rządu premiera Sanghelego (4 sierpnia 1992) związał się z Lukoilem, zaufany człowiek prezesa i największego udziałowca tej firmy Wagita Alekpierowa, w 2004 r. przyjął obywatelstwo Rumunii, koordynator strategii rozwoju grupy Lukoil w Rumunii, dyrektor generalny Lukoil-Romania (od 2009).

¹⁰ Constantin Tamiza – „Savelii” – agent/informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portal Inconstantin 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

¹¹ Ludmiła Skalnaja przed pieriestrojką była II sekretarzem Komsomołu (1966-1967), sekretarzem Komitetu Miejskiego KPM Kiszyniowa (1984), następnie została przewodniczącą Mołdawskiego Towarzystwa Przyjaźni i Związków Kulturalnych z Zagranicą (1987-1991), po 1991 została przewodniczącą organizacji kobiecej Mołdowy.

stanowisko.¹² Wały czas pracował w instytucjach związanych z rolnictwem; kierował Stacją Eksperymentalną Kultur Polowych (1968-1973), Dyрекcją Główną Wiedzy Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa (1973-1978) został dyrektorem generalnym Naukowego Stowarzyszenia Produkcyjnego „Selekcja” i dyrektorem Instytutu badań Naukowych w dziedzinie Kultur Polowych w Bălți (maj 1978– 1981).

Dopiero w 1981 roku Snegur przeszedł do aparatu partyjnego, zostając I sekretarza rajkomu w Edineț, nie była to więc kariera klasycznego aparaczyka. Swoją pozycję Snegur zawdzięczał żonie – córce rosyjskiego generała KGB kontrolującego Mołdawię po 1944 roku. Po dojściu do władzy Gorbaczowa Snegura mianowano sekretarzem KC ds. rolnictwa (31.05.1985-1989) i członkiem Biura KPM (1985-1990). Zgodę na to musiał wyrazić Wiktor Ilicz Smirnow, gdyż II sekretarz miał prawo weta wobec nominacji do Sekretariatu KC.¹³

Jak pisze sam Snegur, na stanowisku sekretarza ds. rolnictwa zajmował się selekcją i awansowaniem kadr (*îndrumarea cadrelor*) i jak to określa „był w praktyce «wujkiem» (*nănașul*) wszystkich pierwszych sekretarzy rajkomów partii”¹⁴.

Snegur nie mógł jednak awansować dalej dopóki nie upadł Wiktor Nikonow, sekretarz KC KPZS ds. rolnictwa (23.04.1985-20.09.1989) i członek Politbiura KPZS (26.06.1987-20.09.1989), który osobiście go zwalczał¹⁵.

Trzeba pamiętać, że z Mołdawią związany był Breżniew, nawet po okresie, kiedy rządził tu jako I sekretarz (1950-1952), więc zanim przystąpiono do pierestrojki, należało gruntownie wymienić kadry. W krótkim czasie po XXVII Zjeździe KPZS wymieniono 21 pierwszych sekretarzy rejonowych, 16 szefów ministerstw, komitetów państwowych i departamentów¹⁶. Mimo promowania kadr autochtonicznych, w 1987 roku tylko w 54 proc. nomenklatura składała się z Rumunów¹⁷.

Niecały rok przed dojściem Gorbaczowa do władzy II sekretarzem mianowano Wiktora Ilicza Smirnowa (1984-1988), pochodzącego z regionu moskiewskiego. Został on zainstalowany przez Ligaczowa¹⁸ i dlatego utrzymał się aż do upadku tego ostatniego (30.09.1988), choć podobnie jak Mitkin na Litwie, wszedł w konflikt z lokalną nomenklaturą. Zadaniem Smirnowa było, jak to określa Snegur, „oczernianie kompleksu agrarno-przemysłowego”¹⁹, czyli rozbicie lokalnej nomenklatury, ponieważ innych zakładów na terenie Republiki poza Naddniestrzem nie było. Smirnow, podobnie jak Mitkin, nie rozumiał jaką rolę miał odegrać w pierestrojce ruch narodowy i zabrał się za zwalczanie „nacjonalizmu” (1987-1988)²⁰.

Po upadku Ligaczowa Politbiuro KPZS natychmiast zdecydowało o wysłaniu Smirnowa na zasłużoną emeryturę i Plenum KC KPM podjęło tę decyzję oficjalnie 5 listopada 1988 roku, następnie Prezydium Sowietu ZSRS poleciło pociągnąć go do odpowiedzialności za

¹² Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: Откровенные диалоги (краткая версия), Chișinău 2007, s. 75.

¹³ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: Откровенные диалоги (краткая версия), Chișinău 2007, s. 62.

¹⁴ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 368-369.

¹⁵ *Ibidem*, s. 260 i nast.

¹⁶ Hotărârea Plenei IV a C.C. al P.C.M. din 22 Octombrie 1986, *Comunistul Moldovei*, nr. 12, 1986, s. 19-34 za: *Republica Moldova. Aspecte etnopolitice*, s. 37 i przyp. 29; www.cpc-ew.ro/publications/studies/rm_etnopol.pdf

¹⁷ *Republica Moldova. Aspecte etnopolitice*, s. 43, www.cpc-ew.ro/publications/studies/rm_etnopol.pdf. W tym samym czasie struktura etniczna aparatu komitetów partyjnych przedstawiała się następująco: Rumunii – 58,4%, Rosjanie – 16,6%, Ukraińcy – 17,8%, Gaguzi – 2,7%, Bułgarzy – 3,2%.

¹⁸ Mircea Snegur, *op. cit.* s. 282. Smirnow był związany z Ligaczowem, ale jego nominacja była nieco wcześniejsza.

¹⁹ *Ibidem*, s. 261, 277.

²⁰ *Ibidem*, s. 37.

nadużycia w Uzbekistanie. Smirnow został aresztowany 11 stycznia 1989 roku i po 6 miesiącach więzienia zwolniony po interwencji Ligaczowa.

Na miejsce Smirnowa II sekretarzem KC KPM wyznaczono innego Rosjanina, Wiaczesława Pszenicznikowa²¹ (Vladimir Pšenicinikov). Zerwano jednak z dotychczasową praktyką wysyłania ludzi bezpośrednio z Centrum, gdyż Pszenicznikow pracował w stolicy Mołdawii jako inżynier od 1966 roku, jeszcze zanim rozpoczął karierę partyjną związaną z tą republiką. Można więc go porównać z Bieriezowem na Litwie.

Pszenicznikow był bardziej elastyczny. W praktyce dopiero wtedy mogły siłą w Mołdawii rozpocząć zminy. Snegur wspomina, że dla niego pierestrojka zaczęła się od swobody decyzji w pewnych granicach w sferze ekonomicznej, od kiedy „mogliśmy sami decydować w wielu kwestiach ekonomicznych”.²²

Kierownikiem Wydziału Organów Administracyjnych KC KPM był Leonid A. Bolgarin.²³ Jego nowym zastępcą został Anatol Plugaru²⁴. Na początku stycznia 1987 roku Plugaru został wezwany do KC przez II sekretarza Smirnowa, któremu podlegały organy administracyjne, który wypytywał go o reakcje ludności na ostatnie Plenum KC. Po jakimś czasie został ponownie wezwany do KC, tym razem na posiedzenie Biura KC, gdzie wypytywano go. Po czym już 13 stycznia rozpoczął pracę jako zastępca Bolgarina.²⁵ Widocznie Centrum chciało odnowić kierownictwo wydziału ale bez dokonywania rewolucji i wciągnąć kadry lokalne.

MSW kierował do końca roku gen. Gheorghe Lavranciuc, mianowany za Gorbaczowa (16 lipca 1985 – 23 stycznia 1989) i wywodzący się z KGB. Zastąpił on gen. milicji Nicolae Bradulova, mianowanego jeszcze za Nikity Chruszczowa (18.05.1961-16.07.1985). Lavranciuc został przyjęty do KGB w 1967 roku, kiedy był aktywistą Komsomołu i osiągnął stanowisko z-cy przewodniczącego KGB Mołdowy ds kadr. O jego lojalności wobec Centrum świadczy fakt, że zwolniony przez lokalną nomenklaturę w 1990 roku, a więc już w okresie jej sojuszu z Borisem Jelcynem, przeniósł się w styczniu 1991 roku do Moskwy, gdzie służył w FSB do przejścia na emeryturę w 1998 roku. Od początku pierestrojki Lavranciuc, jako szef MSW, był formalnie szefem przewodniczącego republikańskiego KGB, który pochodził jeszcze z nadania Breżniewa, co oznacza iż Kreml chciał od razu zrównoważyć funkcjonariuszy wywodzących się z poprzedniej ekipy.

Szefem KGB Mołdawii był Rosjanin Gawrił Wołkow (1979-1989), najpierw z-ca przewodniczącego KGB Republiki Mołdawskiej (1955-1962), z-ca przewodniczącego KGB

²¹ Wiaczesława Pszenicznikow (ur. 1943 w Kujbyszewie) elektryk w Kujbyszewskich Zakładach Remontowych (1960-1962), po ukończeniu Kujbyszewskiego Instytutu Politechnicznego (1965) rozpoczął pracę jako inżynier-instruktor w zakładach Wibriprborw Kiszyniowie (1966-1969), gdzie zostaje szefem zakładowego Komsomołu (1969-1971), kierownik wydziału konstrukcyjnego w tych zakładach (1971-1973), dopiero w 1973 roku przeszedł do pracy w aparacie partii i został kierownikiem wydziału transportu w Komitecie dzielnicowym KPM w Kiszyniowie (1975-1977), I sekretarz komitetu KPM dzielnicowy Oktiabrskiej w Kiszyniowie (1977-1980), II sekretarz Komitetu Miejskiego KPM w Kiszyniowie (1980-1985), z-ca przewodniczącego Prezydium Sowietu A. Mocanu (1986-1988).

²² Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: Откровенные диалоги (краткая версия), Chişinău 2007, s. 76.

²³ Leonid Bolgarin po zakończeniu kariery partyjnej został wiceprzewodniczącym SA Accent (1995), prezesem Zarządu MOLDCELL – firmy telefonii komórkowej w Mołdowie.

²⁴ Anatol Plugaru (ur. 1951, w Floreşti) po ukończeniu prawa na Uniwersytecie Państwowym w Kiszyniowie podjął pracę w MSW we Floreşti; od stanowiska inspektora w Wydziale Walki z Rozkradaniem Własności Socjalistycznej – Sekcja walki z kradzieżami doszedł do funkcji z-cą dyrektora Rejonowego Oddziału Spraw Wewnętrznych (ROWD) ds. politycznych i pierwszego zastępcy (1975-1984), następnie został szefem ROWD w Vulcanieşti (1984-1987), z-ca kierownika Wydziału Organów Administracyjnych KC KPM (1987-1988), zastępca szefa Dyrekcji Ochrony (BOR) MSW (1989), wyrzucony i przyjęty ponownie do KPM, przed wyborami był wicedyrektorem Moldova-film (1989-1990).

²⁵ „Doar cu mitinguri nu vom obține multe”, interwju cu Anatol Plugaru, revista Columna (b. Orizont miesięcznik Komsomołu) nr. 1 ze stycznia 1990 r.

Kazachstanu (1962-1965), następnie szef KGB obwodu Kaliningradzkiego (1965-1970) i Wołgogradzkiego (1970-1979), po 17 latach powrócił z zadaniem zwalczania ruchu narodowego i jego kontaktów z Rumunią. Brak zmiany na stanowisku przewodniczącego KGB Mołdawii występuje jednocześnie z dłuższym trwaniem breżniewowskiego kierownictwa w Republice i początkowo słabym rozwojem Frontu Ludowego.

Zgodnie z centralnym schematem Sekcja I KGB Mołdowy zajmowała się wywiadem, Sekcja II – kontrwywiadem, Sekcja IV – działalnością operacyjną w transporcie, Sekcja V (Dyrekcja „Z”) – inwigilacją opozycji, Sekcja VI - działalnością operacyjną w przemyśle i Sekcja VII – obserwacją. Ponadto istniała Sekcja techniczno-operacyjną i służby pomocnicze. Sekcja III natomiast współpracowała operacyjnie z MSW.

W KGB Mołdawii pracowało 460 osób, w tym 300 funkcjonariuszy operacyjnych, z tego 170 w centrali, 70 w 5 wydziałach miejskich (Kiszyniów, Bălți, Bender, Tiraspol i Ungheni) i 60 w 19 biurach powiatowych (rejonach), z tym, że na jedno biuro przypadała na ogół kontrola dwu rejonów. Na terytorium Naddniestrza KGB miało 40, a w Gagauzii 10 funkcjonariuszy operacyjnych²⁶. Na początku pierestrojki jedynie 30 proc. funkcjonariuszy było narodowości rumuńskiej²⁷. Raporty KGB Mołdowy były analizowane przez funkcjonariusza Wydziału II Zarządu V KGB ZSRS.²⁸

W okresie pierestrojki aż do 29 sierpnia 1991 roku czyli do rozwiązania V Sekcji (tj. wydziału) KGB, jej kierownikiem był płk Petru Tabuică, a jego zastępcami byli: Rumun płk Mihail Lesnic (wcześniej Sekcja VII) i Rosjanin Victor Sokolov (Wiktor Sokołow). Tabuică, specjalista od zwalczania Cerkwi, 29 sierpnia 1991 roku został z-cą ministra bezpieczeństwa narodowego (b. KGB).

Sekcja V zatrudniała 20 proc. oficerów operacyjnych i dzieliła się na pięć biur (narodowości, działalności antysocjalistycznej, Cerkwi, identyfikacji niezadeklarowanej broni,). Dwie trzecie pracowników Sekcji V znało rumuński, 80 proc. funkcjonariuszy miało staż ponad 5 lat, a więc sprzed pierestrojki, ale byli młodzi, gdyż nie ukończyli 40 roku życia. Związek Pisarzy był kontrolowany przez pracowników KGB pracujących na tym odcinku maksimum 3 lata²⁹ czyli od dojścia Gorbaczowa do władzy, co oznacza, iż od momentu pierestrojki wymieniono kadry by były zdolne do wykonywania nowych zadań.

Podsumowując, należy wskazać, iż w 1985 roku Gorbaczow awansował tylko Snegura i Siemionowa do Sekretariatu i Biura KC KPM oraz Lavranciucę na ministra spraw wewnętrznych, w roku 1986 odszedł wiekowy Petrik, ale Bondarczuk, który zajął jego miejsce okazał się – jak zobaczymy - błędnym wyborem i po 3 latach musiał odejść. W roku 1987 Plugaru w Wydziale Organów Administracyjnych i w 1988 roku wymienił II sekretarza kontrolującego Republikę z ramienia Centrum. Zasadnicze zmiany zostały więc odsunięto do roku 1989.

15 stycznia 1988 roku młody pracownik Instytutu Epidemiologii w Kiszyniowie Anatol Șalaru rozpoczął organizowanie kręgu literacko-społeczno-politycznego imienia poety Alexei Mateevici. Jego pierwsze spotkanie miało miejsce 26 kwietnia. Krąg rozpoczął akcję petycyjną na rzecz powrotu do alfabetu łacińskiego i ogłoszenia rumuńskiego językiem państwowym. Mołdawia wkraczała w okres kreowania partnera społecznego z około rocznym

²⁶ Pavel Moraru, *N.K.V.D. – N.K.G.B. – M.G.B. – K.G.B. al R.S.S. Moldovenești*, http://www.moraru.p.narod.ru/ss/sss/NKVD_RSSM.htm ; Pavel Moraru, *Servicile secrete și Băsarabia*. Dicționar 1918-1991, București 2008, s. 181-182.

²⁷ Dragoș Galbur, *Biografia „prietenii noastre”*, „Besarabia de după independență” 2009, 3 VI, <http://www.basarabia91.net/2009/06/biografia-prietenilor-nostri.html> por. G. Codreanu, *Днестровский Разлом*. <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm>

²⁸ Pavel Moraru, *Servicile secrete și Băsarabia*. Dicționar 1918-1991, București 2008, s. 183.

²⁹ Dragoș Galbur, *Biografia „prietenii noastre”*, „Besarabia de după independență” 2009, 3 VI, <http://www.basarabia91.net/2009/06/biografia-prietenilor-nostri.html> por. G. Codreanu, *Днестровский Разлом*. <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm>

opóźnieniem w porównaniu z republikami bałtyckimi. W kierownictwie kręgu Mateevici znaleźli się ludzie, którzy później mieli odegrać ważną rolę w powołaniu frontu ludowego.

Jednocześnie w kwietniowym numerze „Nistru”, miesięcznika Związku Literatów, redagowanym przez Dumitru Matcovschiego, ukazał się artykuł „Szaty naszego bytu” (Veșmântul ființei noastre³⁰) językoznawcy Valentin Mândăcanu. Autor skrytkował rusyfikację i promowanie dwujęzyczności przez byłego sekretarza Bodiula i wypowiedział się za obroną języka ojczystego, tożsamego z rumuńskim oraz używaniem alfabetu łacińskiego. Artykuł Mândăcanu uruchomił ruch w obronie języka rumuńskiego (mołdawskiego).

Również w kwietniu Kiszyniów odwiedził ówczesny przewodniczący KGB Wiktor Czebrikow. Nie wiemy o czym rozmawiał z republikańskim KGB, ale niebawem nastąpiły ważne wydarzenia, a w sierpniu przyjechał jego wysłannik ds. frontów ludowych³¹. Zanim do tego doszło, 26 maja w gabinecie przewodniczącego Związku Pisarzy zebrali się: Mihai Cimpoi, sekretarz Rady Kierownictwa (Consiliul de Conducere) Związku Pisarzy, pisarz Dumitru Matcovschi i dramaturg Gheorghe Malarciuc. Po dyskusji poparli propozycję reżysera teatralnego i filmowego Andreia Vartica³², by założyć front ludowy. 27 maja plenum Związku Pisarzy Mołdawii skierowało apel do XIX Konferencji Partyjnej, w którym wskazało, że kierownictwo republiki stanowi zagrożenie dla pierestrojki i wyraziło dla niego *votum* nieufności. Po wystąpieniu Vartica, proponującego utworzenie frontu ludowego, który już powstał w Estonii, pisarz Iacob Burghiu złożył wniosek o wybranie komitetu organizacyjnego, który przygotuje zebranie założycielskie. W głosowaniu jawnym *ad hoc* wybrano komitet organizacyjny Demokratycznego Ruchu Poparcia Pierestrojki – Mișcarea Democratică în Sprijinul Restructurării. W jej skład weszło 11 osób³³: Ion Hadârcă³⁴, sekretarz organizacji partyjnej Związku Pisarzy Mołdawii, Constantin Tănase, filolog, Ion Gheorghită (1939-1991)³⁵, pisarz i tłumacz, redaktor naczelny „Kodra”, Iurii Grecov (Jurij Grekow), pisarz rosyjski, Valeriu Cosarev (Walerij Kosarijew), rosyjski dziennikarz, Rosjanin Alexandru Brodschi (Brodski), korektor i członek Zarządu Związku Pisarzy, Dionisie Tanasoglu, gagauzki pisarz, Iacob Burghiu (1941-2003), pisarz i reżyser filmowy, prof. Vasile Bahnaru, kierownik katedry filologii francuskiej i członek Akademii, prof. Ion Dediu,

³⁰ Valentin Mândăcanu, *Veșmântul ființei noastre*, *Documente și materiale*, op. cit., s. 11-27.

³¹ Anton Moraru, *Știința istorică în contextul intereselor politice*, Chișinău 2003, s. 42.

³² Andrei Vartic (1948-2009) ukończył fizykę na Uniwersytecie w Kiszyniowie (1971), w czasach studiów był aresztowany za prorumuńskie wystąpienia, siedem lat był bez pracy, aresztowany wiele razy w Moskwie, Wilnie, Rydze i Leningradzie za brak stałego pobytu i zameldowania, w Kiszyniowie internowany przymusowo w psychuszce, pracował jako kamieniarz na Syberii, założył Teatr Poetycki przy Filharmonii (1977), pisał książki wydawane w samizdacie.

³³ *Adevărul despre cei care au creat Frontul Popular*, *Vocea Basarabiei* z 3 czerwca 1988, Publicat de Puiu la June 4th, 2008 <http://www.stiri.romanism.net/?p=1889>.

³⁴ Ion Hadârcă (ur. 1949), poeta, członek Komsomołu (od 1963), publikował już w 1965 roku, po ukończeniu szkoły pracował w gazecie rejonowej „Calea leninistă” (1966-1968), służył w armii (1968-1970). Ukończył Wydział filologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego „Ion Creangă” w Kiszyniowie (1970-1974), wstąpił do KPZS (1974), jednocześnie publikował swoje poematy i wiersze o charakterze agitacyjnym i partyjnym, studia doktoranckie w Instytucie Języka i Literatury Akademii Nauk Mołdawii (1974-1978), wydał pierwszy tom poezji w roku 1977, został członkiem Związku Pisarzy (1978), pracował jako redaktor i kierownik sekcji w wydawnictwie literackim - „Literatura artistică” w Kiszyniowie (1978-1981), bezrobotny, mianowany dyrektorem kręgu literackiego „Luceafărul” przy piśmie Komsomołu „Tinerimea Moldovei” (1983-1985), konsultant, kierownik sekcji literatury dla dzieci i młodzieży Związku Pisarzy (1985), wybrany członkiem i sekretarzem Komitetu Kierowniczego Związku Pisarzy (19 maja 1987), pierwszym przewodniczącym Rady Frontu (1989-1992), w latach 1989-1990 łączył funkcje szefa Frontu i sekretarza organizacji partyjnej Związku Pisarzy.

³⁵ Ion Gheorghită (1939-1991) został zamordowany 28 września 1991 roku. 7 maja 1987 r. razem z Jurijem Grekowem pojechał do Moskwy, żeby złożyć w kancelarii KC KPZS apel z 109 pisarzy, którzy popierali pierestrojkę i powrót do alfabetu łacińskiego w Mołdawii. Tam pomógł im Valeriu Matei, konsultant przy Związku Pisarzy w Moskwie.

szef katedry ekologii na Uniwersytecie w Kiszyniowie oraz sam Andrei Vartic. Z wymienionych tylko Burghiu i Dediu studiowali w Mokwie.

Należy podkreślić, iż byli to przedstawiciele sowieckiego establishmentu. Skoro bowiem na posiedzeniach Biura zdecydowano kto będzie redaktorem naczelnym, np pisma Związku Pisarzy „Nistru” i „Kodry”, to w pierwszym wypadku Matcovschi, a w drugim Grekow³⁶, musieli należeć do ludzi cieszących się zaufaniem aparatu.

Lustracji w Mołdawii nie było, gdyż jak słusznie stwierdził Petru Lucinschi, I sekretarz KPM (1989-1990) i przyszły prezydent (1996-2000): „Dacă deschidem dosarele Securității, vom rămâne fără intelectualitate”³⁷ („Jeśli otworzymy dossiers Bezpieczeństwa, pozostaniemy bez intelektualistów”)

więc niewiele wiemy na temat infiltracji tego środowiska. Na polecenie moskiewskiego KGB jeszcze przed sierpniem 1991 roku archiwa KGB Mołdawii wywieziono do Tyraspolu, gdzie znalazły się poza kontrolą władz Republiki, gdyż miasto to weszło w skład Naddniestrza, w którym rzeczywistą władzę sprawowała XIV Armia. Informacje na temat agentury ukazywały się później tylko gdy dochodziło do niesubordynacji agentury lub konfliktu różnych frakcji KGB, nomenklatury i agentury. Iulian Chipu, historyk Besarabii i dyrektor Centrum Zapobiegania Konfliktom, przytacza swoje źródło mołdawskie, według którego Ion Hadârcă był oficerem KGB na etacie niejawnym³⁸. Według listy opublikowanej przez nieoficjalny organ rumuńskiego prezydenta Traiana Băsescu w okresie konfliktu z premierem Victorem Ponta, Hadârcă był agentem o pseudonimie „Hariton”.³⁹ Ciekawe, że Hadârcă wszedł do Komitetu Kierującego Związkiem Pisarzy i został jego sekretarzem na XVIII Zjeździe, gdy władze Związku przejęła grupa pieriestrojkowa (18-19 maja 1987), następnie wybrano go szefem organizacji partyjnej ZPM.

Wystosowanie apelu do XIX Konferencji Partyjnej oznaczało *votum* nieufności wobec kierownictwa Republiki, a w połączeniu z decyzją o utworzeniu frontu ludowego zapowiadało już w sposób całkowicie widoczny, iż front ma usunąć breżniewowskie kierownictwo Mołdawii. Podobnie jak w przypadku Ukrainy głównym instrumentem zmian był Związek Pisarzy i jego organizacja partyjna.

W roku 1986 Nicolae Dabija-Ciobanu⁴⁰ (TW „Ion”, nr rej. 10632⁴¹) został mianowany red. naczelnym organu Związku Pisarzy tygodnika „Literatură și artă”, który rok później przedrukował wspomniany już artykuł Druży „Ziemia, woda i znaki zapytania”. Również w

³⁶ Grigore Eremei, op. cit., s. 272.

³⁷ Cyt. za: Sergiu Praporșic, Urechean chemat în instanță pentru a face lumină în relația sa cu KGB, witryna Flux GPF z 30 kwietnia 2010 r.; <http://www.flux.md/articole/9440/>

³⁸ Alex Mihai Stoenescu, *Interviuri*, op. cit., s. 18. Sam autor wywiadów był związany z Securitate i posiada unikalne informacje dotyczące obalenia Conducatora, gdyż musiał mieć dostęp do archiwów Secu.

³⁹ Ion Hadârcă - „Hariton” - agent informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

⁴⁰ Nicolae Dabija-Ciobanu (ur. 1948), używał nazwiska matki Dabija, a nie nazwiska ojca – Ciobanu. Rozpoczął studia na dziennikarstwie (1966), skąd został wykluczony za nacjonalizm (1967), ale po roku pozwolono mu studiować na filologii (1968-1972), wstąpił do Komsomołu, następnie do partii (1978), pracując w Związku Pisarzy został członkiem KC Komsomołu (1977-1981), Biuro KC zatwierdziło go na stanowisku red. naczelnego pisma „Orizontul” (1984), został sekretarzem Związku Pisarzy (1986), na XVII Zjeździe Związku Pisarzy został mianowany red. naczelnym organu Związku „Literatura și artă” (15 maja 1986), został radnym Kiszyniowa (1987).

⁴¹ „Maładzież Mołdowy” z 9 kwietnia 1993 roku w dziale „Judasze” opublikowała pismo szefa KGB gen. Wołkowa do dyrektora V Zarządu KGB Filipa Bobkova, wskazując na możliwości i zdolności agenta „Iona”. Wprawdzie pominięto jego nazwiska, datę urodzenia itp., ale zamieszczone szczegóły jasno wskazują na Dabiję. Agent „Ion” został wielokrotnie sprawdzony i jest pewny. „Nie raz został wysłany za granicę z zdaniami kontrwywiadowczymi” (chodzi o Rumunię), z własnej inicjatywy dostarczał informacji o Vielu, Lari i Brodschim oraz innych pisarzach mołdawskich.

roku 1987 Plugaru został z-cą kierownika Sekcji Organów Administracyjnych KC, a Ion Hadârcă sekretarzem Komitetu Kierującego Związku Pisarzy.

Komitet organizacyjny wyznaczył datę zebrania założycielskiego frontu na dzień 3 czerwca w dużej Sali Związku Pisarzy. Na godzinę przed otwarciem obrad przyjęto wniosek Grecova, by zebranie prowadził Vartic, a w Prezydium znaleźli się Gheorghită i Cosarev. Zebrani przegłosowali nazwę Mișcarea Democratică din Moldova pentru Susținerea Restructurării – Frontul Popular – Ruch Demokratyczny dla Poparcia Pierestrojki – Front Ludowy. Ciekawe, że przy nazwie „Front Ludowy” upierał się Vartic, tak jak to ustalono 27 maja. W praktyce używano później nazwy skróconej o słowa „Front Ludowy”⁴².

Zebranie założycielskie Ruchu Demokratycznego odbyło się w obecności przedstawicieli KC KPM. Oficjalnie była to posiedzenie plenarne związków twórczych, czyli zastosowano model łotewski. W trakcie obrad przekształciło się ono w zebranie inteligencji twórczej i naukowej, w którym wzięło udział 600 osób, czyli zastosowano wzorzec litewski. Wybrano „Aktyw organizacyjny Ruchu” zwany też „Grupą Inicjatywną”. Ciekawe, że w jej skład nie weszło 5 członków Komitetu Organizacyjnego powołanego 27 maja: sam inicjator Vartic, Gheorghită, Grecov, Burghiu i Tănase. Nie wiadomo też kto zgłosił członków pierwszej grupy, w tym 6 członków Komitetu z 27 maja: Ion Hadârcă (TW „Hariton”), Tanasoglu, Brodschi, Cosarev, Dediu, Bahnaru oraz Nicolae Dabija (TW „Ion”), deputowani do Sowietu Grigore Vieru i Leonida Lari, poeta Andrei Țurcanu (TW „Mefistofeli”⁴³), red. naczelny czasopisma „Nistru” Dumitru Matcovschi, malarz Mihai Grecu, pracownik Muzeum Literatury „Cantemira” Sergiu Burcă (TW „Oswald”⁴⁴), Iurie Roșca (TW „Budulay” nr rej. 12335), Vasile Năstase, dziennikarz i chrześniak Anatola Plugaru, Ion Țurcanu, dr historii i red. naczelny „Cartea Moldovenească” oraz dziennikarz Virgil Zagaievschi. Ta grupa z kolei zaproponowała prawników: V. Captari, Tudora Cernenco (Fiodor Czernienko), Mihaia Ghimpu⁴⁵ i V. Vlada, ekonomistę Nicolae Negru (TW „Belinski”⁴⁶), inżyniera Mihai Țărușă, dziennikarza i językoznawcę Emila Mândăcanu, spikera radiowego Stefana Secăreanu, dziekana wydziału historii i szefa organizacji partyjnej na Uniwersytecie Kiszyniowski Alexandru Moșanu (TW „Maxim”⁴⁷), założyciela kręgu Mateevici Anatola Șalaru, dra pedagogiki i dawnego opozycjonistę Teodora Ciubotaru, docenta komunizm naukowego Nicolae Costina, docenta w Instytucie Medycyny Pavel Gusaca, doc. w Instytucie Politechnicznym Vasile Nedelciuca (TW „mi-7”⁴⁸) i z-ca naczelnika zarządu gospodarczego

⁴² *Adevărul despre cei care, op. cit.*

⁴³ Țurcanu Andrei – „Mefistofeli” – agent działający pod przykryciem; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

⁴⁴ Sergiu Burcă – « Oswald » - agent informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

⁴⁵ Mihai Ghimpu (ur. 1951), był młodszym bratem wybitnego opozycjonisty Gheorghe Ghimpu aresztowanego w 1971 roku i skazanego na 7 lat łagru (1972-1978). Ukończył prawo (1978), kierownik biur prawnych w różnych przedsiębiorstwach Kiszyniowa (1978-1984), sędzia w jednej z dzielnic Kiszyniowa (1984-1990).

⁴⁶ Negru Nicolai - „Belinski” - agent informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

⁴⁷ Alexandru Moșanu „Maxim” – agent-informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

⁴⁸ Vasile Nedelciuc – „mi – 7” – agent działający pod przykryciem; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

Prokuratury Mołdawskiej SRS Mihai Chicot⁴⁹. Zebrani przedstawiciele świata nauki (nie wiadomo kto dokładnie) zaproponowali do Aktywu Ruchu członków Akademii Nauk: Alexandru Zavtura, kierownika katedry komunizmu naukowego, Anatola Drumea, dyrektora Instytutu Geofizyki i Biologii, kierownika laboratorium Petru Soltana, a także wspomnianego kierownika katedry filologii francuskiej Vasile Bahnaru, oraz docenta S. Maximiliana, dra nauk matematyczno-fizycznych I. Holbana oraz pisarza Vladimira Beșleagă⁵⁰.

Tak powstała Grupa Inicjatywna liczyła 38 osób, które podzieliły się zadaniami. Centrum Prasowe mieli prowadzić Vasile Năstase i Hadârcă; ekspertami zostali: Negru (gospodarka), Cernenco (prawo), Moșanu (historia), Mândăcanu (lingwistyka), Beșleagă (kultura), Ciubotaru (oświata), Brodschi i Mândăcanu (stosunki międzyetniczne), Dediu (ekologia) i Maximilian (ekologia humanitarna). Do grupy delegowano przedstawicieli według zawodów. Nie było w niej przeciwników ustroju lecz establishment republikański i młodzi komsomolcy, którzy byli zainteresowani w uzyskaniu autonomii wobec nomenklatury centralnej.

Spośród członków Grupy Inicjatywnej czołową rolę polityczną mieli odgrywać: Hadârcă (TW „Hariton”), Dabija (TW „Ion”), Roșca (TW „Budulay” nr rej. 12335), Moșanu (TW „Maxim”), Nedelciuc (TW „mi-7”) oraz Ghimpu, Șalaru i Mândăcanu.

O agenturalnej roli Roški mówił już w 2005 roku Ilie Ilașcu⁵¹, nie wymieniając jednak nazwiska⁵². Dopiero rozgrywki polityczne związane z paradoksalnym sojuszem Roški z tradycyjnymi komunistami prezydenta Władimira Woronina przeciwko dawnej nomenklaturze i antykomunistom doprowadziły do pełnego ujawnienia w 2009 roku⁵³. Ojciec Roški jako sekretarz partii w gminie Telenești wysłał na Syberię 6 sąsiadów, dlatego musiał później uciec do miasta. Roșca ukończył dziennikarstwo (1980-1985).

Już podczas studiów zainteresował się nim KGB. Zwerbowany został w 1986 roku, kiedy był korespondentem pisma dla młodzieży „Tinerimea Moldovei”. Otrzymał pseudonim „Yuri Ivanovici Budulay”, później „Предводитель” („Călăuza”). Następnie przeszedł do pracy w telewizji, gdzie został szefem Komsomołu. Na początku 1988 roku zmienił pracę na mało płatną posadę w Muzeum Literatury im. Cantemira, które było ośrodkiem ruchu rumuńskiego. Muzeum podlegało Związkowi Pisarzy. Zadaniem „Budulaya” była infiltracja ruchu narodowego. Ze swoim oficerem prowadzącym „Budulay” miał utrzymywać kontakty do roku 1998. Grupy Roški i Dabiji walcząc później o kontrolę nad Frontem stały się śmiertelnymi wrogami. Sądząc po numeracji, Dabija musiał zostać zarejestrowany jeszcze przed pierestrojką.

Jak już wspomniano, w połowie sierpnia, a więc ponad dwa miesiące po powstaniu Grupy Inicjatywnej, Czebrikow wysłał do Kiszyniowa mjra Aleksandra Szewczuka, którego

⁴⁹ W dokumentach Frontu występuje jako „pracownik”, *Documente și materiale, vol.1 (1988-1994), editată de Partidul Popular Creștin Democrat (după Arhiva PPCD, f.1988, d. DOC-VI)*, Chișinău 2008, s. 29.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 28-29.

⁵¹ Ilie Ilașcu (ur. 1952), ekonomista, był szefem Frontu Ludowego Tyraspolu, zwolennik połączenia z Rumunią, w 1992 roku brał udział w akcji zbrojnej przeciwko władzom Nadniestrza, wybrany do parlamentu z listy Frontu (1994, 1998), uzyskał obywatelstwo rumuńskie (2000), wybrany do Senatu Rumunii (2000), i został skazany na śmierć, zwolniony w maju 2001 roku.

⁵² Ilie Ilașcu wówczas stwierdził: „Został zwerbowany w 1986 roku z Telewizji Narodowej; w tajnych służbach KGB nazywali go «Budulay», a dziś dobrze «urządził się» i twardo siedzi w elicie politycznej Republiki Mołdawia”; *Илие Илашкү о том, насколько можна верить политике Воронина, о «Будулае» и о химическом оружии в населенном пункте Колбасна*, „Moldova Noastră” 2005, 10 II, <http://www.mdn.md/ru/index.php?view=viewarticle&articleid=757>

⁵³ *Рошкя, Юрий*, Lenta.ru Lenteopedia <http://www.lenta.ru/lib/14183403/>; Artur Sitow, *X-files: Юрие Поука-1. Портрет одного политического трупа*, „Mołdawskie Wiedomości” 2009, 3 IV, <http://www.vedomosti.md/?menu=number§ion=1&id=2781&page=1>. Wcześniej współpracę Roški z KGB sugerował Dabija (Ciobanu), sam ujawniony jako agent KGB o pseudonimie „Ion”, co wynikało z rywalizacji i ostrego konfliktu między obu politykami wywodzącymi się z Komsomołu.

zadaniem było „przenikanie do struktur organizacyjnych tych ruchów [frontów ludowych], monitorowanie przywódców i kontrolowanie ich, a w przypadku koniecznym – kompromitowanie lub ich neutralizacja polityczna”. Mjr Szewczuk ułożył listę pożądanych przywódców Frontu Ludowego⁵⁴ i wręczył ją Grossu⁵⁵.

Wspomniany dokument z archiwum KC KPM, wskazujący na zaangażowanie KGB w powołanie Frontu, opublikował Dabija⁵⁶, zainteresowany w kompromitacji rywala. Zawiera on 25 nazwisk, niestety w publikacji Dabija (TW „Ion”) podał tylko 15 nazwisk, wykropkowując miejsce 10 pozostałych, o ile nie były one pozostawione puste w oryginale. Na liście m. jra Szewczuka, o ile nie zostali wykropkowani, nie było 6 ważnych członków Grupy Inicjatywnej 3 czerwca: Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Mihai Grecu, Leonida Lari, Ion Hadârcă i Nicolae Dabija. Z owych 15 pożądanych kandydatów w skład Grupy Inicjatywnej 3 czerwca weszło 8. Są to: Brodschi (nr 3), Burcă (nr 5), Chicot (nr 11), Cosarev (nr 12), Vasile Năstase (nr 16), Roșca (nr 19), Ion Țurcanu (nr 22) i Cernenco (nr 24). We władzach natomiast nie znaleźli się: Leonid Bumaga (nr 4), pracownik Instytutu Języka i Kultury Akademii Nauk, Walerij Jefremow (nr 9), z-ca kierownika Mołdawskiej Encyklopedii Sowieckiej, Marian Boris (nr 14), pisarz, Vladislav Reider (nr 17), korespondent pisma „Știința”, Petru Rotaru (nr 18), sekretarz organizacji partyjnej w redakcji Mołdawskiej Encyklopedii Sowieckiej, Mihai Fusu (nr 20), aktor teatru „Lucefarul”, Ion Ciobanu (nr 25), kierownik katedry języków obcych w Konserwatorium.

Aktyw organizacyjny Ruchu wydał komunikat, w którym stwierdził, iż „Ruch tworzy się jako forma aktywnego poparcia dla partii w kształtowaniu pieriestrojki poprzez szeroki udział mas”⁵⁷. Według decyzji z 24 sierpnia 1988 roku Ruch Demokratyczny miał stać się „frontem wyborców zjednoczonych wokół idei odnowy społeczeństwa na bazie prawdziwie leninowskich i socjalistycznych zasad” i „poparcia organizacji partyjnych w procesie mobilizowania wszystkich ludzi pracy celem aktywnego udziału w procesach przebudowy, w kierunku likwidacji konsekwencji epoki stagnacji oraz potwierdzenia demokratycznych zasad głośności”⁵⁸. Była to ta sama „rewolucja od dołu”, o której pisał Kuraszwili i Savisaar.

Program Ruchu zawierał te same postulaty, co i w innych republikach sowieckich: Przygotowano dwa warianty projektu programu Ruchu Demokratycznego dla Poparcia Pierestrojki, które trochę innym językiem sformułowały *de facto* te same postulaty z wyjątkiem trzech o charakterze narodowym⁵⁹. Powtarzały one programy frontów ludowych w innych republikach sowieckich.

Ruch stawiał sobie za cel „realizację prawdziwej suwerenności politycznej, gospodarczej i kulturalnej MSRS w ramach ZSRS” na bazie „leninowskiego programu federacyjnego”, zniszczonego przez „antyleninowską politykę promowaną przez Stalina”. Suwerenność polityczna miała polegać na prawie *veta* wobec ustaw związkowych (wspomniana już wyższość prawa republikańskiego nad związkowym), prawie do utrzymywania samodzielnych stosunków międzynarodowych, a gospodarcza na rozrachunku

⁵⁴ Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, 4-bo, nr. 2309, 15.08.1988, Fondul 51, inv. 73, D. 210, fila 5-6.

⁵⁵ Anton Moraru, *loc. cit.*

⁵⁶ *Состав актива «Демократического движения в поддержку перестройки»*, w: Nicolae Dabija, *Killerii Redeșteptării Naționale*, „Literatura și Artă” 2008, nr 51, 18 XII, <http://www.literaturasiarta.md/?l=ro&idc=99;http://basarabialiterara.com.md/?p=10631> (dostęp 16.07.2012)

⁵⁷ *Documente și materiale*, *op. cit.*, s. 30.

⁵⁸ Mihai Cernencu, Andrei Galben, Gheorghe Rusnac, Constantin Solomon, Republica Moldova: Istoria Politică (1989-2000). *Documente și Materiale Volumul II*, Chișinău 2000, s. 6-7.

⁵⁹ Projekt bardziej narodowy a jednocześnie mniej konkretny postulował autokefalię dla Cerkwi Mołdawskiej, przyłączenie do Republiki rejonu Herța i Budziaku oderwanych w 1944 roku i włączonych do Ukrainy oraz powrotu do leninowskiej polityki „korenizacji”, czyli popierania narodowych kadr komunistycznych. Mówił także o „jedności języka i kultury mołdawsko-rumuńskiej”, a nie „identyczności języków mołdawskiego i rumuńskiego”; *Documente și materiale*, *op. cit.*, s. 38-42.

ekonomicznym (tu: *autogestiune*), przejściu zarządzania gospodarką i zasobów naturalnych na własność republiki i samodzielności przedsiębiorstw. Była to więc kopia koncepcji Isemajandava Eesti. Suwerenność kulturalna sprowadzała się do powrotu do alfabetu łacińskiego, status języka urzędowego (dosł. „ustalony w Konstytucji”) dla „mołdawskiego” (*sic!*), przy jednoczesnym uznaniu „identyczności języków mołdawskiego i rumuńskiego” oraz autonomii kulturalnej dla „Mołdawian” (*sic!*) mieszkających na Ukrainie w obwodach Czerniowce, Odessa i Mikołaiw. Utrzymywano więc nadal oficjalną fikcję istnienia narodu „mołdawskiego”, stanowiącą uzasadnienie dla przynależności Besarabii do ZSRS. Proponowano też wprowadzenia obywatelstwa republikańskiego i ograniczenie imigracji. Sowiety, zgodnie z programem Gorbaczowa, stawały się centrum władzy⁶⁰.

29 czerwca Front rozpoczął organizowanie serii manifestacji, domagając się dymisji Semiona Grossu, ale nie były one liczne. Największa, 12 listopada, zgromadziła zaledwie 5 tys. uczestników. Na wiecu obecni byli I sekretarz organizacji partyjnej stolicy Nicolae Țău i przewodniczący Komitetu Wykonawczego (burmistrz) Kiszyniowa Ion Guțu. Oznaczało to, iż w nomenklaturze następuje wreszcie pęknięcie i Grossu nie kontroluje już całego aparatu.

Po wiecu Ruch Demokratyczny z 6 lipca 1988, który był poświęcony pamięci ofiar stalinizmu, Plugaru otrzymał zadanie przygotowania projektu uchwały Biura KC w sprawie organizacji nieformalnych. Zaproponował wówczas współpracę z Ruchem Demokratycznym i Kręgiem Mateevici oraz zch legalizację, co nastąpiło dopiero po roku. Większość jeszcze breżniewowskiego Biura odrzuciła jednak projekt uchwały przedstawiony przez Plugaru. Ten jednak nie uważał, że reprezentujący Centrum II sekretarz Smirnow znajdował się wśród przeciwników projektu uchwały.⁶¹ Obrona Smirnowa w 1990 roku kompromitowała zwolennika odrodzenia narodowego, dlatego należy sądzić, iż Plugaru rzeczywiście tak myślał.

17 września w piśmie nauczycieli „*Invățământul public*” ukazał się List 66 (Scrisoaria celor 66) intelektualistów domagających się nadania mołdawskiemu (rumuńskiemu) statusu języka państwowego i powrotu do alfabetu łacińskiego.

W czasie tych wydarzeń, w lipcu kierownictwo partii podjęło decyzję o konieczności przeprowadzenia badań nad historią i problemami rozwoju języka mołdawskiego⁶². W tym celu 7 lipca Prezydium Sowietu powołało Komisję międzywydziałową do studiów nad historią i problemami rozwojem języka mołdawskiego. Jej przewodniczący Prezydium Sowietu Alexandru Mocanu, funkcjonariusz wrogo nastawiony do ruchu narodowego. Utworzenie Komisji można więc traktować jako próbę przeczekania przez Grossu protestów.

28 października płk Anatol Plugaru, ojciec chrzestny Vasila Năstase, członka Grupy Inicjatywnej, poparł Front Ludowy na łamach „*Sowietskoj Mołdowy*”⁶³. Plugaru wprawdzie zaznaczył, iż pisze we własnym imieniu, ale nie mógłby tego uczynić bez akceptacji swego szefa i II sekretarza przysłanego z Moskwy, którym podlegał. Żeby nie było wątpliwości podał jeszcze swoją funkcję: „z-ca kierownika Wydziału organów administracyjnych KC KPM”.

Przede wszystkim Plugaru przypomniał, iż fronty są częścią pierestrojki czyli mają poparcie Centrum: „Nie ulega wątpliwości, że spontanicznie powstały Ruch Demokratyczny poparcia pierestrojki ... jest produktem pierestrojki, konkretnym rezultatem prowadzonej przez partię polityki głośności. Formą walki z zastojem, ze sprzeciwem wobec pierestrojki ... formą włączenia znacznej części mieszkańców w tę walkę.” Po zwyczajowym napomknięciu o reakcji, wskazał, iż trzeba odgraniczyć się nie tylko od demagogów i nacjonalistów (czyli ruchu niepodległościowego), ale także od konserwatystów, którzy „są to przecież też ekstremiści, tylko z drugiego końca i wyrządzają nie mniejszą szkodę”.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 42-49.

⁶¹ Anatol Plugaru, *Смотреть правде в глаза*, *Sowietskaja Mołdawija* z 28 października 1988 r., s. 3.

⁶² Alexandru Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria, 1812-1993*, Chișinău 1995, s. 523.

⁶³ Anatol Plugaru, *op. cit.*, s. 4.

Następnie autor skrytykował negatywny dobór kadr przez partię komunistyczną i wyraził nadzieję, iż „zdrowa część partii” jest silniejsza. To właśnie ona „potrzebuje bezpośredniego współdziałania, uzupełniającej i energicznej pomocy ... ludu pracy”, a więc w praktyce frontu ludowego. Czego nie robimy my, komuniści – zapewniał - biorą na siebie uczestnicy Ruchu Demokratycznego Poparcia Pierestrojki. „Rozbrzmiewająca tam krytyka partii nie jest skierowana w ogóle przeciwko niej, a przeciwko jej poszczególnym członkom, przeciwko tym którzy hamują pierestrojkę”, dlatego uznał, iż front właśnie „reprezentuje zdrową opozycję”, ale nie jest to opozycja wobec partii, w której reprezentowane są wszystkie warstwy i interesy ludu.

Jasno widać, iż jest to koncepcja frontu wymyślona w Centrum; ma on zapewnić poparcie oddolne w przyszłym rządzie koalicyjnym dla zmian ustrojowych. Front sprawuje funkcje kontrolne jest „przede wszystkim ruchem wyborców”. Ma jest nową formą samorządności obywatelskiej i sprawuje funkcje kontrolne. Ma pomóc wybrać deputowanych, którzy staną na czele pierestrojki.

Plugaru jasno definiuje cel frontu; ma on „razem z partią walczyć o pierestrojkę”, a inne rozumienie jego roli oznaczałoby to konfrontacja i dlatego proponuje współpracę partii komunistycznej z Demokratycznym Ruchem Poparcia Pierestrojki: „członkowie partii powinni okazać wszelką pomoc (содействие) temu ruchowi, aktywnie włączyć się do niego”. Wreszcie autor przechodzi do krytyki antygorbaczewskiej frakcji: „Niektórzy sekretarze KC starają się umyślnie i złomierennie zadusić ten ruch”, nazywając jego działaczy, wysuwających słuszne postulaty, nacjonalistami i ekstremistami. „Ignorowanie Demokratycznego Ruchu Poparcia Pierestrojki, a jeszcze gorzej, przeszkadzanie jego normalnemu (i bardzo potrzebnemu pieriestrojce) rozwojowi jest zajęciem politycznie szkodliwym” – pisał Plugaru. Jego artykuł był wyraźnym ostrzeżeniem pod adresem Grossa, który nie spieszył się z realizacją instrukcji Centrum.

Kulisy i konsekwencje publikacji zrelacjonował sam Plugaru niedługo po odejściu Grossa.⁶⁴

Przed publikacją Plugaru nie pokazał artykułu swemu zwierzchnikowi Bolgarinowi i przekonał redaktora naczelnego „Sowietskiej Mołdawii” Wiktora Lebiodkina, aby wydrukował tekst. Redaktor pisma centralnego nie miał powodu odmawiać publikacji artykułu przedstawiciela organów.

Następnie na zebraniu w KC Plugaru zaproponował wyjazd grupy roboczej KC KPM do Polski celem zapoznania się z doświadczeniami PZPR, a był to okres Magdaleny. W przerwie wielu wielu pracowników KC miało mu gratulować i popierać. 13 grudnia 1988 roku Plugaru został jednak odwołany ze stanowiska zastępcy kierownika Wydziału organów administracyjnych. Bolgarin powiedział mu, że telefonował Grossu i powiadomił: „decyzja jest o zwolnieniu”. Powodem miało być zachowanie „nieodpowiednie do pełnionej funkcji”, gdyż bez zezwolenia uczestniczył w publicznym zgromadzeniu,⁶⁵ ale otrzymał stanowisko zastępcy szefa Dyrekcji Ochrony (BOR) MSW.

W odpowiedzi na artykuł Plugaru, w Rezolucji przyjętej na wiecu Ruchu Demokratycznego dla Poparcia Pierestrojki 12 listopada, wyrażono poparcie „towarzyszowi A. Plugaru, z-cy szefa sekcji organów administracyjnych KC KPM”, czyli mołdawskiego odpowiednika wydziału organów administracyjnych, za stanowisko jakie zajął w artykule opublikowanym 28 października na łamach „Sowietskiej Mołdawii” oraz „troskę o jego dalszą działalność”⁶⁶. Plugaru zaczął błyskawiczną karierę wraz z pierestrojką. W 1987 roku został z-cą szefa. Oznaczało to, iż część organów administracyjnych już wypowiedziały

⁶⁴ „Doar cu mitinguri nu vom obține multe”, interviu cu Anatol Plugaru, revista Columna (b. Orizont miesięcznik Komsomolu) nr. 1 ze stycznia 1990 r.

⁶⁵ Giennadij Codreanu, *Днестровский Разлом*. <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm>

⁶⁶ *Ibidem*, s. 51.

posłuszeństwo ekipie Grossu i były zaangażowane w ochronę Frontu, zaś publiczne wystąpienia z 28 października i 12 listopada symbolizowały związek między organami administracyjnymi i Frontem Ludowym.

Komisji międzywydziałowa Mocanu przedstawiła raport, na podstawie którego KPM opublikowała 11 listopada tezy: „Potwierdźmy przebudowę konkretnymi faktami”⁶⁷. Potwierdzono w nich, że przejście do alfabetu łacińskiego miało negatywny wpływ na rozwój języka mołdawskiego, który należy wspólnie z bliskim mu rumuńskim do tej samej grupy. Takie twierdzenia odebrano jak prowokację, która wywołała falę protestów. Po miesiącu Grossu był zmuszony przyznać, iż tezy stanowią jedynie punkt wyjścia do dyskusji i obiecał powrót do alfabetu łacińskiego⁶⁸, choć kierownictwo partii nadal utrzymywało, iż istnieje odrębny język mołdawski.⁶⁹

15 grudnia w KC doszło do pierwszego spotkania kierownictwa partii z aktywistami Ruchu. Zaraz później, 28 grudnia, zachowawcza Komisja międzywydziałowa Mocanu pśluszenie postanowiła zwrócić się do Prezydium Sowietu z propozycją wydania dektretu o nadaniu mołdawskiemu statusu języka państwowego i przejścia na alfabet łaciński, czyli zmieniła swe stanowisko o 180 stopni.

Eliminacja kadr breżniewowskich i rozwój frontu ludowego w Mołdawii, podobnie jak na Ukrainie i Białorusi, miały miejsce dopiero w 1989 roku, a więc z rocznym opóźnieniem w stosunku do republik bałtyckich. Również, inaczej niż w Nadbałtyce, w tych trzech republikach fronty nie zdominowały nigdy partii komunistycznej. Front oferował jednak skuteczne narzędzie młodej generacji rumuńskich komsomolców i republikańskiej nomenklatury walki o autonomię i uniezależnienie się od nomenklatury centralnej. Również z punktu widzenia ruchu narodowego Front dawał możliwość działalności legalnej oraz umożliwiał realizację części postulatów narodowych (język, kultura, historia, tożsamość). Z punktu widzenia Centrum umożliwiał usunięcie starych kadr breżniewowskich i dawał, przynajmniej w pierwszym etapie szeroką oddolną bazę dla ekipy Gorbaczowa oraz mobilizował masy dla poparcia jej programu. Trzeba też pamiętać, iż w 1988 roku ruchnie wyszedł poza pierwotne ramy. Jak wspomina Snegur, wszystkie demonstracje toczyły się wówczas pod hasłami poparcia dla polityki Gorbaczowa i z jego portretami.⁷⁰

MOŁDAWIA 1989 - 1991

W 1989 roku pierestrojka w Mołdawii wkroczyła w etap decydujący, który w republikach bałtyckich miał miejsce rok wcześniej. 17 lutego na miejsce Gheorghe Lavranciuca szefem MSW został gen.-mjr milicji Władimir Woronin⁷¹, zrusyfikowany Rumun, typowy przedstawiciel aparatu partyjnego. Jego nagły awans z kapitana rezerwy na gen.-mjr milicji i powierzenie resortu spraw wewnętrznych mogły wiązać się z początkiem konfliktu etnicznego i formowaniem się Interdwiżenija, którego jednym z ośrodków były

⁶⁷ Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete, Moldova socialistă, 11 listopada 1988, s. 1-3.

⁶⁸ Moldova socialistă, 29 grudnia 1988 r., s. 1.

⁶⁹ Ion Certan, Activitatea Partidelor de stânga în Republica Moldova 1989-2001. Teză de doctor în științe istorice, Chișinău 2007, s. 24-25.

⁷⁰ Mircea Snegur, *op. cit.* s. 393.

⁷¹ Władimir Woronin - wł. nazwisko Cioara – wrona (ur 1941) ukończył szkołę spółdzielczą w Kiszyniowie (1961), pracował następnie jako kierownik piekarni (1961), wystąpił do partii w 1967 roku, gdy został wicedyrektorem, później dyrektorem fabryki chleba w Ciurleni i Dubosari (1966-1971) i w tym czasie ukończył Instytut Przemysłu Spożywczego w Moskwie (1971), po czym przeszedł do administracji m. in. był przew. Ispółkomu w Dubosari i Ungheni (1971-1983) i w tym czasie ukończył Akademię Nauk Społecznych przy KC KPZS (1983), co pozwoliło mu na przejście do aparatu KC, po czym został I sekretarzem w Benderach (1985-1989), minister spraw wewnętrznych (1989-1990), absolwent Akademii Spraw Wewnętrznych ZSRS (1991), współprzewodniczący Komitetu Organizacyjnego KPM (1993), I sekretarz KPRM (1994), prezydent Mołdowy (2001-2009).

Bendery – Tighinia, gdzie Woronin sprawował funkcję I sekretarza w epoce Gorbaczowa (1985-1989). Jak zobaczymy, odegra on kluczową rolę przy przeprowadzanej przez Centrum operacji wymiany na stanowisku I sekretarza KPM w listopadzie tego roku.

W styczniu 1989 roku Kriuczkow odesłał na emeryturę 69 letniego rosyjskiego szefa KGB Mołdawii, Gawriłę Wołkowa (1979-1989), reprezentującego stare kadry i poprzednio już sprawującego funkcję z-cy szefa KGB Mołdowy (1955-1962). Zgodnie ze swoją polityką promowania kadr narodowych nowy szef KGB ZSRS, mianował 23 tego miesiąca na stanowisko szefa republikańskiego KGB Rumuna Gheorghe Lavranciuc, dotychczasowego ministra spraw wewnętrznych (1985-1988), uważanego za człowieka Moskwy.⁷² Dla Lavranciuca był to faktyczny awans. Zmienił on nazwę Dyrekcji 5 (Zarząd V KGB) na Dyrekcję Ochrony Porządku Konstytucyjnego (dyrekcja „Z”). Po dymisji (1990) i wyjeździe do Moskwy był odpowiedzialny w KGB za sprawy mołdawskie (1990-1991);⁷³ na emeryturę przeszedł w FSB dopiero w 1998 roku.

Lavranciuc miał trzech zastępców: dwu Rumunów: gen.-mjr Demiana Munteanu, który później był także z-cą szefa Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego i do spraw kadrowych gen.-mjr Anatola Malomana⁷⁴ oraz Ukraińca gen.-mjr Jakowa Pohonego.

Naczelnikiem Dyrekcji „Z” był nadal Petru Tabuică, a jego zastępcami Mihail Lesnic i Wiktor Sokołow.

W 1989 roku w Dyrekcji „Z” (tj. dawnej Sekcji V) rozpoczął się podział funkcjonariuszy pod względem narodowym. Pracownicy operacyjni zbierali się w gronie własnej narodowości w odrębnych gabinetach. Rumunii przeszli w rozmowach z Rosjanami na język rumuński. Sami Rosjanie podzielili się na trzy grupy: jedni starali się przyłączyć do Rumunów, inny przenieść się do Rosji, a nieliczni przygotowywali się do „obrony”.⁷⁵

Wiosną 1989 roku Tabuică raportował do Moskwy „Nie dysponujemy danymi, które wskazywałyby na istnienie w republice grup o orientacji nacjonalistycznej”.⁷⁶

Na Plenum KC 22 lutego 1989 roku Leonid Bolgarin został potwierdzony na stanowisku kierownika Wydziału Organów Administracyjnych, choć - podobnie jak w Centrum, republikach bałtyckich i w Polsce - zmieniono teraz jego nazwę na Wydział państwowo-prawny lub Wydział pracy państwowo-prawnej. W KC powołano Komisję państwowo-prawną, na czele której stanął Grossu, zaś sekretarzem został Bolgarin. Świadczyło to, że nadzór nad organami administracyjnymi przeszedł z reprezentującego Centrum II sekretarza w gestię I sekretarza. II sekretarz Pszenicznikow został przewodniczącym Komisji pracy z kadrami czyli podporządkowano mu nadzór nad polityką kadrową partii.⁷⁷

W skład Biura KPM w styczniu 1989 roku wchodził: Semion Grossu, I sekretarz KC, Wiaczesław Pszenicznikow II sekretarz KC (od listopada 1988), Nikołaj Bondarczuk III sekretarz ds. Ideologii (od 22 października 1986), Mircea Snegur, sekretarzem ds. rolnictwa (31.05.1985-5.12.1989), Władisław Semionow, sekretarz ds. przemysłu (31.05.1985-5.12.1989) oraz Nicolae Țău, I sekretarz organizacji partyjnej stolicy (od 1986), premier Ivan Călin (od 1976), Andrei Sangheli, I wicepremier ds. rolnictwa (od 1986), Alexandru Mocanu, przewodniczący Prezdiu Sowiecie (od 1985) i od 1973 roku Grigore Ereimei.

⁷² Pavel Moraru, *Servicile secrete și Băsarabia*. Dicționar 1918-1991, București 2008, s. 181-190.

⁷³ Pavel Moraru, *morarup.narod*, Lavranciuc; <http://www.morarup.narod.ru/Biog/Lavranciuk.mht> Giennadij Codreanu, *Днестровский Разлом*. <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm>

⁷⁴ Anatol Maloman (ur. 1933), ukończył wojskową szkołę lotniczą i służył na myśliwcach, po redukcji wrócił do Mołdowy i pracował jako robotnik w Tyraspolu, a po ukończeniu Politechniki Odeskiej jak inżynier, następnie przeszedł do pracy w aparacie partyjnym Tyraspolu i KC KPM, po ukończeniu szkoły KGB rozpoczął pracę w republikańskim KGB (ok. 1960).

⁷⁵ Pavel Moraru, *Servicile secrete ...*, s. 181-190.

⁷⁶ Pavel Moraru, *Servicile secrete ...*, s. 184.

⁷⁷ Cu privire la cmisiile CC al. Partidului Comunist al Moldovei, *Sowietskaja Mołdowa* z 24 lutego 1989 r., s. 2.

Zastępcami członków Biura byli: od 1979 roku Gawriła Wołkow, który utracił właśnie stanowisko szefa KGB i wkrótce został odwołany w związku z przejściem na emeryturę (11 maja 1989) oraz od roku 1986 W Runkowski, I sekretarz rajkomu w Anenii Noi.

Najbliższym współpracownikiem sekretarza KC ds. rolnictwa Snegura był Sangheli, któremu podlegał jako przewodniczący Państwowego Komitetu ds. Problemów Rolnictwa (29.12.1986-1989). Według Eremei, Snegur i Sangheli byli przyjaciółmi.⁷⁸

Grigore Eremei związany był z Petru Lucinschim, w tym czasie II sekretarzem w Tadżykistanie i stale przekonywał Lucinschiego do powrotu do Mołdawii.⁷⁹ W latach 1970-tych Lucinschi jako sekretarz ds. ideologii i Eremei jako I wicepremier stanowili tandem, który był przedmiotem zazdrości w aparacie.⁸⁰ Oboje byli wypromowani przez Iwana Bodiulę, I sekretarza KPM w okresie Breżniewa (1961-1980). Jak twierdzi Eremei, jeśli Lucinschi poparł sprawę u Bodiuli, to była załatwiona.⁸¹ Lucinschi i Eremei byli wychowankami Bodiuli, natomiast Snegur robił karierę partyjną już za Grossu i pozostał wobec niego lojalny.⁸² Ponadto Grossu pochodził z Naddniestrza, zaś Lucinschi był pierwszym szefem partii komunistycznej z Besarabii. Ten podział na dwa klany i rywalizacja Snegur – Lucinschi miał mieć znaczenie do końca wieku.

Przeciwnikami nadania „mołdawskiemu” statusu języka państwowego i powrotowi do alfabetu łacińskiego przeciwni w Biurze byli: Pszenicznikow, Siemionow, Runkowski, Bondarczuk, Wołkow i Mocanu⁸³, czyli - oprócz tego ostatniego - Rosjanie. Wszyscy kolejno mieli zostać z Biura usunięci do końca 1989 roku.

Na przełomie roku 1988 i 1989 kierownictwo republiki ustąpiło w kwestii alfabetu ale upierało się przy promowaniu dwujęzyczności i odrębności języka mołdawskiego⁸⁴, gdyż był to warunek głoszenia odrębności narodowej od Rumunów, co legitymizowało ich władzę.

13 stycznia 1989 roku Związek Pisarzy zażądał od Grossu wydawania tygodnika literacko-publicystycznego „Glasul” w alfabecie łacińskim. I sekretarz zezwolił ale na wydawanie czasopisma w „języku mołdawskim”. W marcu na Łotwie wydrukowano pierwszy numer tygodnika w alfabecie łacińskim.

Dla równowagi wobec rumuńskiego ruchu narodowego Centrum zaczęło tworzyć, podobnie jak w republikach bałtyckich, ruch ludności rosyjskojęzycznej. Podlegał on Łukjanowowi, który od 30 września 1988 roku znajdował się na bocznym torze jako I. z-ca Przewodniczącego Sowietu ZSRS. To w gabinecie Łukjanowa rozstrzygano z frakcją Sojuz kwestie Naddniestrza.⁸⁵ Organizowanie Interfrontów miało mu pomóc w powrocie do gry w Centrum. Łukjanow miał jeszcze jesienią 1988 roku wydać polecenie tworzenia nielegalnych organizacji. Na tej podstawie powstała Partia Komunistyczna Naddniestrza (faktycznie OSTK - patrz dalej) i tutejsza filia Partii Liberalno-Demokratycznej Władimira Żiriniwskiego.⁸⁶

⁷⁸ Grigore Eremei, Fața nevăzută a puterii, Chișinău 2005, s. 175.

⁷⁹ Ibidem, s. 303.

⁸⁰ Ibidem, s. 173.

⁸¹ Ibidem, s. 160.

⁸² O lojalności Snegura wobec Grossu świadczy fakt, iż przedstawiał I sekretarza KPM jako wiernego wykonawcę poleceń pieriestrojkowego Centrum, zaś przysłanego z Moskwy Smirnowa jako winnego opóźnień (Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: Откровенные диалоги (краткая версия), Chișinău 2007, s. 81). Bodiul ożenił się z sekretarką Breżniewa, Kławdią Petrowną, i byli z gensekiem przyjaciółmi. Stanowisko I sekretarza zostawił Grossu i został wicepremierem w rządzie sowieckim do przyjścia Gorbaczowa w roku 1985 (Petru Lucinschi, Ultimele zile ale URSS, București 1998, s. 88, 91).

⁸³ Grigore Eremei, po. cit., s. 245, Mircea Snegur, Labirintul destinului. Memorii, Vol I Chișinău 2007, s. 411.

⁸⁴ «Вся полнота власти – Советам!», Sowietskaja Mołdawija z 28 lutego 1989, s. 1, 3, 4.

⁸⁵ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: Откровенные диалоги (краткая версия), Chișinău 2007, s. 74.

⁸⁶ Mihai Bruchis, Băsarabia în corespondența dintre Octavian Ghibu și Mihai Bruchis 1984-1996, București 1998, s. 135, 549.

Według Snegura, na miejscu inspiratorem utworzenia Interdwiżenija był Pszenicznikow,⁸⁷ ale wydaje się, że to rozumowanie jest zbyt mechaniczne i za podstawę bierze przede wszystkim jego funkcję II sekretarza i narodowość rosyjską.

W wypadku Mołdawii staranno się zjednoczyć ludność rosyjską, ukraińską, gagauzką i bułgarską pod kierownictwem rosyjskiej nomenklatury wielkich zakładów kompleksu wojskowo-przemysłowego Naddniestrza, które podlegały bezpośrednio ministerstwu ZSRS (tzw. podporządkowania ogólnozwiązkowego).

9 stycznia 1989 roku Władimir Lebiodkin, red. naczelny „Sowietskoj Mołdawii”, zwołał seminarium na temat stosunków narodowych i zaproponował założenie Komitetu Inicjatywnego Interdwiżenija. W spotkaniu uczestniczyli: Aleksander But⁸⁸, sekretarz odpowiedzialny powiatowej gazety „Dniestre Camenca”, Gieorgij Pawlenko, red. naczelny „Mołodioży Mołdawii”, dr nauk historycznych Nikołaj Babilunga, Ukrainiec dr Anatolij Lisiecki, kierujący katedrą historii KPZS, dr. A. Andrejewski, Oleg Martynow z Uniwersytetu Państwowego, Ukrainiec dr Władimir Solonari, Anatolij Bolszakow, dyrektor Toczilimasz, fabryki podporządkowania związkowego, Andrej Safonow, nauczyciel historii w szkole nr 37, inż. Djumber Todua, dyrektor fabryki betonu w Soldanești, W. Łostow, sekretarz partii z Rybnicy, Hogaș z fabryki Sciotmaș i dr historii Pietrow.⁸⁹ Do Komitetu Inicjatywnego Interdwiżenija weszli: Lisiecki, Solonari, Rumun prof. Vasilii Iakovlev, szef sekcji filozofii i prawa ANM, dr ekonomii Jurij Błochin, deputowany ludowy i współprzewodniczący frakcji „Sojuz”, Łarisa Pokatilowa i Rumun Iwan Russu. Komitet miał przygotować Kongres Założycielski.⁹⁰ Pod koniec lutego Interdwiżenije miało już 200 grup wsparcia i 10 tys. sympatyków ale władze odmówiły jego rejestracji.

Program Interdwiżenija przewidywał działanie zgodne z zasadami marksizmu, utworzenie parlamentu dwuizbowego (tj. izby narodowości jako drugiej), wprowadzenie pięciu języków państwowych: rosyjskiego, ukraińskiego, gagauzkiego (dialektu tureckiego) i bułgarskiego oraz autonomii dla Gagauzów i Bułgarów.

Niezależnie od Interdwiżenija, już od końca 1985 roku Dimitri Savostin i Leonid Dobrov, były więzień polityczny, zaczęli tworzyć ruch gagauzki, który propagowała autonomię gagauzką⁹¹ i nie zadowalali się przyznaniem praw kulturalnych, ale domagali się autonomii terytorialnej.⁹² 19 lutego krąg «Gagauz Halki» (czyt. Halky: Lud Gagauzki, dalej Halki), utworzony jeszcze przez Savostina w marcu 1988 roku, przekształcił się w nieformalny Ruch na rzecz Autonomii «Gagauz Halki». Jeszcze w lutym doszło do spotkania w KC z delegacją Ruchu (m. in. Leonid Dobrov i Maria Marunevici, członek Akademii Nauk), ale niewiele to dało i 23 lutego 10 intelektualistów gagauzkich zawiozło do Moskwy petycję do KC KPZS i Prezydium Sowietu ZSRS podpisaną przez 7 tys. sygnatariuszy i

⁸⁷ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 438.

⁸⁸ Aleksander But, jeden z inicjatorów Interdwiżenija. Nie należy go mylić z Wiktorem Butem (ur. 1967, Duszanbe) oficerem Armii Rosyjskiej o przydomku „handlarz śmiercią”, skazanym w kwietniu 2012 roku w USA na 25 lat więzienia i 15 mln dolarów grzywny za nielegalny handel bronią. Wiktor But Został zatrzymany w Bangkoku w 2008 roku w wyniku operacji agentów amerykańskiego Departamentu do Walki z Narkotykami (DEA), którzy udawali wysłanników FARC, aby skłonić Buta do spotkania. Agenci zaproponowali Butowi, że kupią 700 rakiet ziemia-powietrze, 5000 karabinów, miny bojowe i miliony sztuk amunicji. Potem go aresztowali i wydali władzom Tajlandii. Do ekstradycję Buta do USA doszło w listopadzie 2010 r., co wywołało napięcia między Waszyngtonem a Moskwą.

⁸⁹ Grigore Eremei, op. cit., s. 249.

⁹⁰ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fond. 51, inventar 53, dosar 124, f. 22 za: Certan Ion, *Activitatea Partidelor de Stânga în Republica Moldova 1989/2001*, Teză de doctor în Științe Istorice, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău 2007, s. 30, Anexe nr 3.

⁹¹ Pavel Moraru, *Serviciile secrete și Băsarabia*. Dicționar 1918-1991, București 2008, s. 184.

⁹² Leonid Dobrov, *Parliamentary Majorities and National Minorities: Moldova's Accommodation of the Gagauz*. Thesis submitted in Michaelmas term 2007 in partial fulfilment of the requirements for the degree of D. PHIL in Politics Department of Politics and International Relations University of Oxford November 2007, s. 49 i nast.

domagającą się utworzenia autonomicznej republiki gagauzko-bułgarskiej. W konsekwencji ruch gagauzki nawiązał współpracę z Interdwiżeniem.

23 stycznia na posiedzeniu Biura Grossu poinformował zebranych o poleceniach Centrum: „Sekretarze KC KPZS powiedzieli mi, że nasze działania muszą wywierać wpływ na demokratyzację społeczeństwa i przebudowę. Linia KPZS skierowana jest na demokratyzację, głośność, alternatywa nie istnieje Gorbaczow powiedział mi jasno, abyśmy popierali naszą politykę tylko przez pryzmat demokratyzacji i głośności, żebyśmy przebudowywali życie.”⁹³ Jasne więc było, iż Moskwa żąda od władz lokalnych współpracy z Ruchem Demokratycznym. Żeby nie było wątpliwości.

25 stycznia Prezydium Sowietu podjęło decyzję o przygotowaniu projektu ustaw «O statusie języka mołdawskiego» i «O funkcjonowaniu języków: mołdawskiego, rosyjskiego i innych na terytorium Mołdawskiej SRS», o i powierzyło to zadanie komisjom Sowietu: legislacyjnej, oświaty i stosunków międzyetnicznych tak by w marcu poddać je debacie publicznej.

Przyspieszenie wydarzeń w Mołdowie nastąpiło po wizycie na początku lutego Czebrikowa, już wtedy sekretarza KC KPZS ds. organów administracyjnych. To Czebrikow, jak wynika ze wspomnień Snegura, nakazał Grossu poparcie sprawy języka narodowego i zakazał represji: „radził nam, abyśmy posługiwali się metodami politycznymi przy rozwiązywaniu dezorientacji ... dał wskazówki KC KPM, aby rozwiązało problemy prawne języka, wyjaśniając, że „Centrum” w żadnym wypadku nie zmusi organów republikańskich w tej sprawie”. Snegur cytuje niedawnego szefa KGB: „Język narodowy musi być rozwijany, ale trzeba nauczać języka rosyjskiego”.⁹⁴

Ciekawe, że zaraz po tej wizycie 12 i 19 lutego wybuchły demonstracje Ruchu Demokratycznego, a 26 tego miesiąca zebrało się ok. 20 tys. demonstrantów, którzy zablokowali komunikację w centrum stolicy. Przed siedzibą KC skandowano: „Chcemy języka i alfabetu!”, „Dajcie nam naszą historię!”, „Precz z mafią!”, „Precz z biurokracją!”, „Niech żyje Gorbaczow!”

Grossu obiecał, iż projekty ustaw zostaną opublikowane za 2 tygodnie, tj. w terminie wyznaczonym miesiąc wcześniej przez Prezydium Sowietu. I zgodnie z planem 2 marca Sowiet rozpoczął dyskusję nad projektami ustaw językowych.

12 marca miała miejsce duża demonstracja przed KC; żądano statusu języka państwowego dla mołdawskiego (rumuńskiego) i powrotu do alfabetu łacińskiego oraz legalizacji flagi narodowej, która po raz pierwszy pojawiła się publicznie. Wznoszono też radykalniejsze hasła: „Precz z Grossu” i „Precz z komunizmem”. Doszło nawet do próby wdarcia się do siedziby partii komunistycznej. Ta pierwsza próba obalenia Grossu nie powiodła się, gdyż I sekretarz jeszcze kontrolował aparat. Rzecz charakterystyczna, iż do próby szturmu KC doszło wkrótce po zmianie na stanowisku szefa KGB.

16 marca opublikowano alternatywny projekt Związku Pisarzy ustawy o funkcjonowaniu języków, a 17 marca projekty oficjalne po dyskusji zostały przekazane do Prezydium Sowietu. Tego dnia Ruch Demokratyczny zgodził się na spotkanie z KC KPM m. in. pod warunkiem uzyskania wcześniej dostępu do mediów, transmisji spotkania i dymisji: Nikołaja Bondarczuka, III sekretarza KC ds. ideologii, Gagauza Dimitri Zidu, ministra oświaty (1978-1989) i przeciwnika rumunizacji, Vasile Iovva („Molotov”⁹⁵), I sekretarza miejskiej organizacji partyjnej w Bălți, prokuratora generalnego Nikołaja Demidenko i Aleksandra Żdanowa I sekretarza w Lazo.

⁹³ Grigore Eremei, op. cit., s. 276.

⁹⁴ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 409.

⁹⁵ Iovv Vasiliu – „Molotov” – informator KGB; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

Grossu warunków nie spełnił, ale dwa dni później, 19 marca odbył się 7 godzinny wiec Ruchu w Teatrze Letnim z udziałem całego kierownictwa Republiki: I sekretarza Grossu, II sekretarza Pszenicznikowa, przewodniczącego Sowiet Mocanu i premiera Călina. Żądano publikacji projektu ustawy komisji międzywydziałowej o statusie języków oraz wydania dekrety ws języka państwowego i przyjęcia alfabetu łacińskiego, powstrzymania migracji Rosjan do Republiki i uczciwych wyborów do KDL.

Odbyły się one 26 marca, a uzupełniające dla okręgów, gdzie nikt nie uzyskał większości lub frekwencja nie przekroczyła 50 proc. - 14 maja. Z poparciem Ruchu Demokratycznego mandaty w I. turze zdobyło 7 kandydatów: Mihai Cimpoi, pisarz i sekretarz Komitetu kierowniczego Związku Pisarzy, poeta Grigore Vieru, pisarz Ion Druță (później w Moskwie), Dumitru Matcovschi, red. naczelny „Nistru”, dziennikarz Anton Grăjdieru, kompozytor Eugen Doga (później przeniósł się do Moskwy) oraz Ion Hadârcă (TW „Hariton”). Według Codreanu, w czasie wyborów do Parlamentu Hadârcă, przypomnijmy – powinien Eremei, korzystał z pomocy funkcjonariuszy KGB narodowości rumuńskiej.⁹⁶ Możliwe jednak, że autorowi chodziło o przedstawienie Hadârki w złym świetle z powodów narodowych.

W drugiej turze przeszli jeszcze: Nicolae Dabija (TW „Ion”, „Nicu”), Leonida Lari, red. naczelny „Glasul”, Ion Ciobanu, przewodniczący Związku Pisarzy, lekarz Gheorge Russu, reżyser Veniamin Apostol, solista operowy Mihai Munteanu, dr filozofii Ion Iuri Dumitraș, prof. chirurgii Gheorghe Ghidirim, lekarz i docent filozofii Timofei Moșneaga oraz Petru Buburuz, duchowny parafii Apostołów Piotra i Pawła czyli razem 17 na 43 deputowanych wybieranych bezpośrednio w okręgach (w tym 32 okręgi narodowo-terytorialne i 11 administracyjno-terytorialnych liczących po 300 tys. mieszkańców) oraz 3 delegowanych przez organizacje. Do zwolenników Frontu należał kompozytor Eugeniu Doga. W 22 okręgach startował tylko 1 kandydat. Wybory przegrali tylko 3 sekretarze rejonowi i I sekretarz partii Kiszyniowa, co dowodzi, iż aparat partyjny jeszcze dominował.

Ciekawe, że sam Grigore Eremei przegrał ze swoim powinowatym Ionem Hadârcă, sekretarzem organizacji partyjnej Związku Pisarzy i wkrótce przewodniczącym frontu ludowego, ale w II turze wszedł z okręgu Brinceni.⁹⁷ Dlatego Grossu nie udało się pozbyć Eremei. Przypomniawszy mu bowiem 30 marca, a więc jeszcze przed II turą, iż instrukcja KC nakazuje podanie się do dymisji członkom kierownictwa, którzy przegrali wybory.⁹⁸ Grossu chciał by Eremei przegrał wybory⁹⁹, by pod tym pretekstem pozbyć się go jako człowieka Lucinskiego.

Demonstracjom Frontu towarzyszyła krytyka ekipy Grossu dokonywana przez Centrum, i to nie za tolerowanie ekstremistów lecz za brak dialogu, czyli za nie wprowadzanie pieriestrojki i niewłaściwy stosunek do frontu ludowego.

20 marca 1989 roku, a więc 6 tygodni po wizycie Czebrikowa i 8 dni po nieudanej próbie szturmu przez tłum budynku KC, „Prawda” skrytykowała kierownictwo partyjne Mołdawii za brak dialogu ze środowiskami twórczymi i zwlekanie z rozpoczęciem dialogu z ludnością¹⁰⁰, zaś w końcu tego miesiąca przybyła do Kiszyniowa komisja KC na czele z Iwanem Feklistowem, instruktorem KC KPZS ds. Ukrainy i Mołdawii, żeby zbadać sytuację w republice. Feklistow przeszedł do pracy w KC z leningradzkiego aparatu Komsomołu w roku 1986, należał więc do ekipy pieriestrojkowej. Komisja zaczęła od spotkań z sekretarzami powiatowymi partii komunistycznej. Tak nazwyczaj zaczynała się procedura wymiany

⁹⁶ Giennadij Codreanu, *Днестровский Разлом. Rozdz. : Распал Союза и становление ПМР*; <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm> (dostęp: 27.07.2012)

⁹⁷ Grigore Eremei, op. cit., s. 326.

⁹⁸ Ibidem, s. 328.

⁹⁹ Ibidem, s. 330.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 244.

sekretarza republikańskiego. W wypadku Grossu operacja ta zajęła Centrum prawie osiem miesięcy, gdyż kontrolował on dobrze aparat i sama krytyka w „Prawdzie” nie wystarczyła.

30 marca Prezydium Sowietu przedstawiło oficjalny projekt ustawy o funkcjonowaniu języków, który przewidywał, że językiem państwowym będzie „mołdawski” wprowadzony do poszczególnych dziedzin administracji państwowej w ciągu 1 do 10 lat, zaś językiem porozumiewania się międzyetnicznego rosyjski. Dnia następnego projekt opublikowano razem z wariantem ustawy opracowanym przez Akademię Nauk.

Następnie powołano przy Prezydium Sowietu Komisję, kierowaną przez rektora Instytutu Pedagogicznego „Ion Creangă” Iona Borșevici, która za podstawę dalszych prac przyjęła wariant Związku Pisarzy.¹⁰¹ Jak wskazują daty przybycia Feklistowa i powołania Komisji Prezydium Sowietu, działano pod naciskiem Centrum.

Feklistow spieszył się, gdyż już 7 kwietnia na posiedzeniu Biura, jego komisja ostro zaatakowała Grossu. Walerij Ilicz Nakonieczny¹⁰², szef sektora KC KPZS ds. Ukrainy i Mołdowy, oskarżał ekipę Grossu: „nic się nie robi aby polepszyć naukę języka mołdawskiego; w fabryce „Zorile” wszystkie materiały ilustracyjne są w języku rosyjskim ... musicie uznać, że przywódcy nieformalów są mądrzy i pragną dobra ludu mołdawskiego, wśród nich nie ma ekstremistów”. Następnie na posiedzeniu Sekretariatu KC Nakonieczny krytykował brak na wiecach działaczy partyjnych, co grozi utatą zaufania do władz¹⁰³. Centrum jasno nakazywało więc podjęcie dialogu z Ruchem Demokratycznym i poprawę pozycji języka mołdawskiego (rumuńskiego), co było zgodne z celami pieriestrojki.

Dwa dni później, 9 kwietnia w Parku Letnim Ruch Demokratyczny zorganizował ok. 15 tys. wiec, na którym domagano się statusu języka państwowego dla „mołdawskiego” i powrotu do alfabet łacińskiego w wersji projektu Związku Pisarzy. Przemawiali przywódcy Ruchu Demokratycznego: Harc (TW „Hariton”), Dabija (TW „Ion”, „Nicu”), Ghimpu, Costin i Mândăcanu. Następnie Wydział ideologii KC, podlegający Bondarczukowi, zaproponował usunięcie z partii organizatorów i przemawiających na wiecu: Hadârke (TW „Hariton”), Costina, Iona Bugę, Alexandru Moșanu (TW „Maxim”) i innych. Oczywiście do tego nie doszło, natomiast Bondarczuk musiał odejść z Sekretariatu i Biura KC KPM.

11 maja na Plenum KC KPM omawiano kwestię językową. Grossu przedstawił referat, w którym opowiedział się za nadaniem mołdawskiem statusu języka państwowego i jednoczesnym stosowaniem rosyjskiego oraz zaproponował by języki lokalne były używane tam, gdzie żyją posługujące się nimi zwarte grupy etniczne, co dotyczyło Gagauzów, Bugarów i Ukraińców. Jako problem sporny pozostawił kwestię czy język państwowy ma też być językiem porozumiewania się międzyetnicznego. I sekretarz wypowiedział się natomiast zdecydowanie przeciwko uznaniu flagi narodowej. Było to więc stanowisko umiarkowane, które nie zadowalało żadnej strony, choć starało się realizować instrukcje Centrum. Zmiany personalne, zwłaszcza usunięcie z Sekretariatu i Biura Nikołaja Bondarczuka, III sekretarza ds. ideologii, przeciwnika nadania rumuńskiemu statusu języka państwowego i zastąpienie go przez Rumuna Iona Guțu¹⁰⁴ („Vostok”¹⁰⁵), przewodniczącego Komitetu Wykonawczego

¹⁰¹ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 90.

¹⁰² Walerij Nakonieczny (ur. 1942) ukończył Dalekowschodni Instytut Politechniczny (1963), sekretarz Komitetu Kraju Primorskiego (Nadmorskiego) KPZS, inspektor KC KPZS, kierownik Wydziału Ukrainy i Mołdawii, z-ca kierownika Wydziału organizacyjnego ds. republik związkowych KC KPZS, następnie kierował dalekowschodnim projektem Agrstes SA (1992-1993), prezes Dalniewastocznoje SA (1993-1995).

¹⁰³ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 411.

¹⁰⁴ Ion Guțu (ur. 1943 rej. Soroca) pracował w Kotowskim Zarządzie Budownictwa (1965-1967), następnie ukończył Kiszyniowski Instytut Politechniczny i Moskiewską Akademię Nauk Politycznych, doktor filozofii, karierę rozpoczął w Komsomole w 1967 roku i awansował: II potem I sekretarz rajkomu Komsomolu w Kotowsku, I sekretarz KC Komsomolu (1974-1980), I sekretarz Rajkomu dzielnicy Październikowej w Kiszyniowie (1980-1984), kierownik Wydziału przemysłu KC (1985-1987), przewodniczący Komitetu Wykonawczego Sowietu (mer) Kiszyniowa (1987-1989), III sekretarz KC (1989-1990), II sekretarz KC KPM

Sowietu (mera) Kiszyniowa (1988-1989), było spełnieniem żądań Frontu i stanowiło wstęp do przyjęcia ustaw językowych.

Na nowych zastępców członków Biura wybrano szefa KGB Lavranciuc, na miejsce przechodzącego na emeryturę Wołkowa, oraz Lidię Dicusar¹⁰⁶, W. Kaziulina¹⁰⁷. kierownika Wydziału KC pracy organizacyjnej i pracy z kadrami i Mihaila Munteanu, solista operowy, I sekretarz organizacji partyjnej w Mołdawskim Teatrze i Operze, który właśnie został wybrany deputowanym ludowym z poparciem Ruchu Demokratycznego. W obradach brał udział Feklistow, więc można powiedzieć, iż zmiany kadrowe przebiegały pod okiem Centrum.

Jednocześnie Lavranciuc wypowiedział się na plenum rytualnie przeciwko ekstremistom, ale skrytykował nadzieje, że represje pomogą i podkreślił, iż jest zwolennikiem dialogu¹⁰⁸. Był to więc jednoznaczny znak dla starego aparatu czego chce Centrum. Mimo to 17 maja doszło do konfrontacji.

Tego dnia Tudora Țopa¹⁰⁹, mianowany przed 6 dniami red. naczelnym organu KC KPM „Moldova Socialista” (porzednio był red. naczelnym „Tribuna”), opublikował na łamach gazety dwa warianty ustawy językowej, Związku Pisarzy oraz Akademii Nauk i językoznawców, alternatywne wobec projektu Prezydium Sowietu i rządu, przedstawionego przez Mocanu, przewodniczącego Prezydium Sowietu i szefa komisji specjalnej ds. przygotowania ustaw językowych. Na posiedzeniu Biura większość odwołała Țopę. Jak pisze Snegur, przeciwko tej decyzji oprócz niego byli tylko Nicolae Țău, I sekretarz stołecznej organizacji partyjnej i Sangheli, I. wicepremier (sprawy rolnictwa). W odpowiedzi redakcja ogłosiła strajk przeciwko wyrzuceniu Țopy i następnego dnia Grossu przyznał: pospiesziliśmy się ze zwolnieniem i decyzja została anulowana.¹¹⁰ Pierestrojkowcy wygrali więc to starcie i w konsekwencji 19 maja Prezydium Sowietu opublikowało wreszcie projekt ustawy o powrocie do alfabetu łacińskiego.

20 maja, w atmosferze walki Centrum ze starym kierownictwem, odbył się Kongres Założycielski Ludowego Frontu Mołdowy (Frontul Popular din Moldova - FPM). Wzięło w nim udział 147 delegatów Ruchu Demokratycznego Poparcia Pierestrojki oraz przedstawiciele innych organizacji nieformalnych. Spośród delegatów jedynie 32 należało do partii komunistycznej, a 12 do Komsomołu.

Do Ludowego Frontu Mołdowy (FPM) weszli dotychczasowi członkowie Demokratycznego Ruchu Poparcia Pierestrojki oraz na zasadzie autonomicznej: Demokratyczna Liga Studentów, Krąg „A Mateevici”, ruch ekologiczny „Zielona Akcja” i organizacja mołdawska z Moskwy. Przyjęto statut, program i odpowiadające jego punktom rezolucje oraz powołano władze.

Kongres wybrał Radę FPM liczącą 81 członków, a ta 9 osobowy Komitet Wykonawczy jako swoje ciało stałe. W jego skład weszli: Ion Hadârcă (TW „Hariton”), Andrei Țurcanu (TW „Mefistofeli”) współpracownik Instytutu Lingwistyki AN Mołdawii, bracia Gheorghe i Mihai Ghimpu, Iurie Roșca (TW „Budulay”), Nicolae Costin, docent na katedrze politologii Uniwersytetu Kiszyniowskiego, Pavel Gusac, docent na Uniwersytecie Medycznym w

(1990-1991), minister gospodarki i reform (1994-1997), wicepremier (1997-1998), dyrektor generalny Związku Przemysłowców Mołdowy

¹⁰⁵ Ion Guțu także Ivan Guțu – Vostok - informator KGB; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

¹⁰⁶ Lidia Dicusar (ur. 1953) prądka zakładów bawełnianych w Tyraspolu, po 1991 roku wyjechała na stałe do Rumunii.

¹⁰⁷ W. Kaziulin kierownika Wydziału KC pracy organizacyjnej i pracy z kadrami mianowany 22 lutego 1989 r.

¹⁰⁸ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 430.

¹⁰⁹ W roku 1990 Tudor Țopa został deputowanym Frontu Ludowego Mołdawii.

¹¹⁰ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 417.

Kiszyniowie, Anatol Șalaru oraz Iurie Plugaru, przedsiębiorca, późniejszy dyrektor generalny firmy Vininvest.

Ponadto Rada Frontu wybrała na swego przewodniczącego Hadârkę, wiceprzewodniczącego Roșkę i sekretarza Gheorghe Ghimpu. Przewodniczącym Komitetu Wykonawczego został Costin. Spośród członków władz jedynie Gheorghe Ghimpu należał do opozycji antysowieckiej oraz z młodych w pewnej mierze Șalaru, pozostali byli działaczami Komsomołu i kompartii lub przedstawicielami inteligencji sowieckiej.

Program Frontu¹¹¹ nie odbiegał od wzorca ogólnie przyjętego w 1988 roku i pełen był komunistycznej nowomowy. We wstępie stwierdzono, iż zmiany, które zaczęły się od Plenum KC KPZS w kwietniu 1985 roku (wybór Gorbaczowa), mają urzeczywistnić Rewolucję Październikową. Nie wyciągano jednak z tego wniosku, co oznacza, iż trzeba było czekać na wprowadzenie w życie (sic!) Rewolucji prawie 60 lat.

Jedną z form realizacji rewolucyjnej przebudowy społeczeństwa jest stworzenie ruchów demokratycznych i ludowych, które nie mają na celu przejęcia władzy politycznej w państwie ale aktywizację mas, by stworzyć warunki niezbędne dla wsparcia „wolności demokratycznych, dobrobytu i procesu społecznego” – pisano w programie. Dalej stwierdzano, iż FPM jest organizacją społeczno-polityczną, której podstawowym celem jest „popieranie nowych orientacji lansowanych przez KPZS celem przebudowy wszystkich dziedzin życia społecznego”. Dlatego Front proponuje „reformy ekonomiczne i polityczne, które zapewniłyby suwerenność ludu wobec samowoli aparatu biurokratycznego” i walczy o „odrodzenie państwowości i suwerenności narodowej Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej w ramach ZSRS”.

FPM występuje na rzecz „faktycznego odrodzenia leninowskich zasada socjalistycznego federalizmu”, przez co rozumiano „pełną uwerenność państwową i narodową w ramach federacji republik związkowych, w tym prawo do utrzymywania bezpośrednich stosunków z innymi republikami i krajami i prawo do saomokreślenia”. Chodziło tu przede wszystkim i samodzielne stosunki z Rumunią.

Front walczy o wprowadzenie mechanizmu konstytucyjnego i ustawodawczego, który mógłby wykluczyć „uzurpowanie władzy państwowej przez aparat administracyjno-biurokratyczny”, popiera „zakaz łączenia funkcji ustawodawczych i wykonawczych” oraz „rzeczywistą niezależność sędziów wobec organów władzy państwa i partii”. FPM zanegował więc istotę leninizmu jednocześnie deklarując dążenie do jego wcielania w życie, co dowodzi, iż traktowano zapisy o leninizmie jako litrgiczne zaklęcia bez ich związku z logiką.

Zapis: „KPZS wywiera wpływ na FPM poprzez członków partii, którzy przystąpili do Frontu”, mógł okazać się niebezpieczny gdyby doszło do utworzenia komórek partii komunistycznej wewnątrz Frontu i prawdopodobnie takie były pierwotne zamiary starej władzy, ale dynamika wydarzeń je przekreśliła.

Prawom człowieka, w tym rehabilitacji ofiar stalinizmu, breżniewizmu i bodiulizmu, czyli epoki zastoju, poświęcono cały rozdział i żądano wynagrodzenia strat materialnych ofiarom deportacji.

Front domagał się zniesienia reżymu przyfrontowego obowiązującego w dużej części Republiki, co oznaczało zakaz swobodnego poruszania się na tym terytorium. Żądano swobodnych kontaktów z Rumunią, zwłaszcza w sterfie przygranicznej.

W kwestii narodowej stwierdzono, iż konieczne jest funkcjonowanie mołdawskiego (rumuńskiego) jako języka państwowego przy jednoczesnym „uznaniu jedności języka i kultury mołdawsko-rumuńskiej” oraz powrotu do alfabetu łacińskiego. Domagano się likwidacji przedszkoli i szkół mieszanych, zaprzestania dyskryminacji języków i kultur narodowych, zniesienia edukacji pseudoinernacjonalistycznej oraz zatrzymanie

¹¹¹ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 62 i nast.

zorganizowanej emigracji siły roboczej do republiki. Chodziło więc o zlikwidowanie głównych instrumentów rusyfikacji. Uchwała nr 3 dotyczyła uznania flagi narodowej - trzech pionowych pasów: niebieskiego, żółtego i czerwonego z głową тура pośrodku. Jedynie ów emblemat różnił flagę mołdawską od rumuńskiej

Front chciał sobie zjednać mniejszości narodowe dlatego proponował autonomię kulturalną dla wszystkich grup etnicznych: Gagauzów, Ukrańców, Rosjan, Bułgarów itp. Popierał rozwój języka gagauzkiego, ale przeciwstawiał się autonomii terytorialnej opartej na języku rosyjskim, do czego dążyła tamtejsza nomenklatura i rosyjscy czerwoni dyrektorzy. Żądano także autonomii kulturalnej dla Mołdawian (Rumunów) i Gagauzów poza Republiką.

W Uchwale nr 5 uznawano gagauzki jako język oficjalny na terytorium zamieszkałym przez Gagauzów, obok języka państwowego. Była to próba zjednania sobie Gagauzów, którzy 26 maja proklamowali w Komrat utworzenie Ruchu ludowego «Gagauz Halki».

W kwestii religii uchwalono dwie rezolucje. W pierwszej domagano się prawa do tworzenia organizacji religijnych, a w drugiej ogłoszenia niezależności Cerkwi mołdawskiej, czyli wyłączenia jej z Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Mołdawia nie miała być państwem narodowym lecz realizować „pełną suwerenność państwowości ludu mołdawskiego”, czyli wszystkich obecnych mieszkańców, co było zgodne ze ogólnozwiązkowym schematem (zanegowanym tylko w Estonii i na Łotwie), ale stało w pewnej sprzeczności z rezolucją domagającą się ograniczenia obywatelstwa Republiki, w czym widać wpływ właśnie Estonii. Owo ograniczenie mogło prowadzić do przyznania obywatelstwa tylko potomkom obywateli Rumunii sprzed 28 czerwca 1940 roku. Uchwała nr 12 żądała uchwalenia ustawy o obywatelstwie.

Jednocześnie żądano przywrócenia dawnych granic: „FPM wypowiada się za scedowaniem historycznych rejonów północny i południa Mołdawii, włączonych w okresie stalinizmu w sposób woluntarystyczny w skład Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej”. Nie wspomniano tu o Naddniestrzu przyłączonym w równie „woluntarystyczny sposób” do Mołdawii i nie sprecyzowano co zrobić z Bukowiną północną.

W Uchwale nr 6 żądano przygotowania oceny prawnej Paktu Mołotow-Ribbentrop przez rządy Ukrainy i Mołdawii oraz zbadania przez nie kwestii powrotu do Mołdawii powiatów południowych i północnego (Herța).

W programie Frontu jasno było widać konflikt między mołdawską nomenklaturą i partią zewnętrzną a rosyjską nomenklaturą napływową, zwłaszcza gospodarczą. Jej przewaga w przemyśle uderzała w interesy mołdawskiej inteligencji technicznej. Oczywiście nastąpiło liturgiczne odwołanie się do Lenina, co miało zalegitymizować żądania inteligencji rumuńskiej w Mołdawii.

FPM stwierdza, iż nastąpiło „intencjonalne zastąpienie zasady lenowskiej korenizacji kadr kownictwa partyjnego przez reprezentację formalno-proporcjonalną. Uważamy za dyskryminujące zajmowanie kluczowych stanowisk w aparacie partyjnym, państwowym, a zwłaszcza gospodarczym przez osoby, które nie znają języka ludu autochtonicznego” i dlatego „chcemy powrotu do zasady korenizacji aparatu państwowego i kierownictwa gospodarki wypracowanej przez Lenina”.

W programie opowiedziano się za gospodarką rynkową i własnością prywatną, choć posługiwano się terminem gospodarka indywidualna i mieszana. Do „różnicowanych form własności socjalistycznej” zaliczono: własność indywidualną, akcyjną, spółdzielczą, państwową, mieszaną itp. Termin „własność prywatna” jeszcze nie padł. Ten strach widać w postanowieniu o „daniu chłopu ziemi we stałe władanie”, czyli tylko w korzystanie, bez możliwości obrotu. By to jednak krok do przodu, gdyż zapowiadał likwidację kołchozów.

Zapowiedziano „wprowadzenie zdrowych stosunków towarowo-pieniężnych wolnego rynku” i demontaż systemu nakazowo-administracyjnego, pełną samodzielność i samorządność przedsiębiorstw, tj. uwolnienie ich od zarządzania przez ministerstwa oraz aktywizację

własności półdzielczej i indywidualnej we wszystkich sferach gospodarki narodowej. Rząd miał mieć „pełną niezależność w kierowaniu ekonomicznym republiki” i wyłączność używania zasobów naturalnych, zrywało z bezpośrednim zarządzaniem z Centrum. Było to więc powielenie estońskiej koncepcji isemajandamine i litewskiej savarankiškumas.

W Uchwale nr 2 domagano się suwerenności przez co rozumiano samodzielność ekonomiczną (majątek, zasoby, cała gospodarka na terenie republiki miały należeć wyłącznie do niej) i wyższość prawa republikańskiego nad związkowym (na terenie Mołdawii miały obowiązywać tylko prawa uchwalone przez parlament Republiki). Związkowi republik pozostawiano: obronę, politykę zagraniczną, finanse federacji i prowadzenie spraw federacji, z tym że Mołdawia zastrzegła sobie prawo wyjścia ze składu ZSRS.

W Uchwale nr 8 domagano się, by służba poborowych przebiegała w Republice, a poza nią tylko za zgodą Sowietu. W wojsku miał być używany język mołdawski (rumuński) i rosyjski. Takie rozwiązanie oznaczałoby, iż w praktyce na terenie Republiki służyliby tylko Rumunii, a rusofonii poza nią. Powstałaby więc w praktyce armia republikańska.

W statucie FPM stwierdzono, iż działa on „zgodnie z decyzjami XXVII Zjazdu KPZS i rezolucjami XIX związkowej Konferencji Partyjnej”. Grupa wsparcia Frontu musiała liczyć minimum trzech członków; kierował nią koordynator. Grupy wsparcia liczące w sumie 200 członków powoływały komitet koordynacyjny z przewodniczącym. Członkostwo mogło być indywidualne lub grupowe. Grupy wsparcia organizowały się na zasadzie terytorialnej lub profesjonalnej. Zasady wyboru delegatów na Kongres FPM pozostały niezdefiniowane, gdyż to Rada Frontu miała ustalać jak grupy wsparcia będą reprezentowane.

Kongres założycielski FPM rozpoczął okres współpracy z kierownictwem partyjnym i państwowym, ale w odróżnieniu od republik bałtyckich, gdzie już w 1988 roku doszło do wyeliminowania ekip breżniewoskich, w Mołdawii był dość burzliwy ponieważ jeszcze nie usunięto tu starego I. Sekretarza i jego ludzi.

11 czerwca nowe kierownictwo Frontu razem z przywódcami partii i republiki spotąło się na wiecu w sprawie ustawy językowej i przejścia na alfabet łaciński. Termin przejścia nadal pozostawał nieokreślony i miano pozostawić używanie obu alfabetów. Front żądał przejścia na grafie łacińską jednocześnie z nadaniem „mołdawskiemu” statusu języka państwowego, uznania flagi narodowej niebiesko-żółto-czerwonej z głową żubra jako herbem.

Mimo podziałów w Biurze, 15 czerwca organ Związku Pisarzy „Literatură și Artă” ukazał się w alfabecie łacińskim.

25 czerwca na Placu Victoriei odbył się wiec Frontu w związku z przypadającą za 3 dni 49 rocznicą okupacji Besarabii, Bukowiny Północnej i rejonu Herța. Na zgromadzeniu podano ocenę wydarzeń z lat 1812, 1918, 1940. Z jednej strony uznano przyłączenie Besarabii do Rosji w 1812 roku za okupację, a 28 czerwca 1940 roku za dzień żałoby, ale z drugiej 2 grudnia 1917 roku, kiedy powstała Mołdawska Republika Ludowa, proklamowano świętem Niepodległości, a zatem wbrano samodzielność i to mocno lewicową¹¹², a nie połączenie z Rumunią. Było to podobne rozwiązanie jak w Republikach Bałtyckich, gdzie uznawano państwowość sowiecką ale odrzucano przyłączenie do Związku Sowieckiego. Takie podejście miało uzasadnić zawarcie nowego traktatu związkowego i legitymizację Związku. Front stwierdzał bowiem, iż rzeczywistą państwowość i suwerenność chce uzyskać „w składzie federacji socjalistycznych republik sowieckich na podstawie traktatu związkowego”. Były to więc podstawowe hasła I etapu pieriestrojki w Nadbałtyce głoszone już rok wcześniej. Front żądał też autonomii KPM,

¹¹² W tworzeniu przez rady chłopskie i żołnierskie Mołdawskiej Republiki Ludowej w składzie Rosji Sowieckiej, przemianowanej 24 stycznia 1918 roku za zgodą Rosji Sowieckiej na Mołdawską Republikę Demokratyczną, dużą rolę odegrali rumuńscy bolszewicy, którzy wyparli przez wojska rumuńskie z Besarabii, powołali na sowieckiej Ukrainie 11 maja 1919 roku Besarabską Socjalistyczną Republikę Sowiecką (stolica Traspol). W ten sposób Front odwoływał się do państwowości parasowieckiej, a nie do państwa narodowego czyli Rumunii.

nadania autkefalii Cerkwi, powrotu powiatów przyłączonych do Ukrainy, rehabilitacji opozycjonistów antysowieckich z lat 1970-tych: Graura, Ghimpu, Șoltoianu, Usatiuca i innych oraz ofiar stalinizmu, zastopowania zorganizowanej imigracji, powrotu do alfabetu łacińskiego, uznania na mocy ustawy tożsamości języka mołdawskiego i rumuńskiego, nadania mu status języka państwowego przy jednoczesnej ochronie języków mniejszości narodowych współzamieszkujących Republikę.¹¹³

Zgodnie z planami, 8 lipca w Kiszyniowie odbył się zjazd założycielski Ruchu na rzecz Równości Praw „Jediństwo” (w skrócie: Interdwiżenije od Internacionalnoje Dwiżenije). Przybyło 422 delegatów, w tym jedną trzecią stanowili członkowie KPM, ale Rumunów było tylko 3 proc., funkcjonariuszy aż 90 proc., a dwie trzecie zebranych przekroczyło 40 życia. Była to więc organizacja głównie rosyjskiej nomenklatury przemysłowej średniego szczebla. Przewodniczącym Interdwiżenija został wybrany prof. Anatolij Lisiecki, oraz pięciu współprzewodniczących: prof. prawa Rumun Vasilii Iacovlev, Anatolij Bolszakow, Anatolij Belitczenko, Gimn Połogow i Stepan Bułgar, Gagauz członek Związku Pisarzy i przewodniczący Gagauz Halki.

12 lipca 1989 roku Alexandru Mocanu, dotychczasowy przewodniczący Prezydium Sowietu (1985-1989) i deputowany Kongresu Deputowanych Ludowych, został wybrany z-cą Jewgenija Primakowa, przewodniczącego Rady Związku Rady Najwyższej ZSRS. Mocanu, przeciwnik ruchu narodowego, zawdzięczał swój awans Łukjanowowi. W konsekwencji powstał vacat na stanowisku przewodniczącego Sowietu Mołdawii.

Przeciwnikiem Snegura w Centrum był Wiktor Nikonow, nadzorujący sektor rolny. W lipcu jego pozycja musiała już być słaba, skoro 20 września został usunięty z Politbiura.

Według relacji Snegura, zadzwonił do niego Grossu z Moskwy i zaproponował wybór na stanowisko przewodniczącego Prezydium Sowietu:¹¹⁴ Grossu „dzwoni do mnie z Moskwy i mówi: „Tu zdecydowaliśmy, że powinniście zostać wybrani na stanowisko Przewodniczącego Prezydium W[ierchownogo] S[owietu] MSSR”.¹¹⁵

Po powrocie z sowieckiej stolicy, 25 lipca na posiedzeniu Biura Grossu wyjaśnił, iż brygada KC KPZS badała kandydatury, potem radziła się II sekretarza Pszenicznikowa i premiera Călina i wybrała Snegura.¹¹⁶ Podobnie sytuację opisuje Ion Țurcanu: 25 lipca Biuro rozpatrywało kandydaturę na szefa Sowietu, pracował nad tym zespół analityków i rozpatrywał wiele wariantów. Snegura wysunął Grossu w oparciu o wnioski zespołu.¹¹⁷ Țurcanu powtarza zatem informacje usłyszane od Grossu, ale pomija fakt, iż ów zespół pracował w Moskwie („brygada KC KPZS”). Snegur przyznaje, iż rozmawiał z nim w tej sprawie Razumowskij.¹¹⁸

Z późniejszych relacji Snegura jasno wynika, że jego kandydatura nie została zaproponowana przez Grossu, tylko narzucona przez moskiewskie Centrum, którego wysłannicy już wcześniej wyszukali go jako realizatora polityki Gorbaczowa. Tym bardziej, że Snegur przyznaje, iż już nawiązał dobre kontakty z działaczami Frontu - deputowanymi ludowymi: Cimpoi, Dabija (TW „Ion”, „Nicu”), Druța, Hadârcă (TW „Hariton”), Lari, kompozytorem Doga, solistą operowym Munteanu i innymi.¹¹⁹ Snegur twierdzi, że w Biurze nie rozpatrywano jego osoby i do Moskwy Grossu pojechał z kompromisową kandydaturą

¹¹³ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 92-94; Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 437.

¹¹⁴ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 446.

¹¹⁵ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков:..., s. 86.

¹¹⁶ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 446.

¹¹⁷ Ion Țurcanu, Republica Moldova independentă 1991-2001. Studii. Reflecții. Mărturii, Chișinău 2001, s. 78.

¹¹⁸ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков:..., s. 87.

¹¹⁹ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 453.

Victora Pușcaș¹²⁰, przewodniczącego Komisji Rewizyjnej KPM (1986-1990), na którego jednak nie zgodziło się Centrum. Zanim Snegur został w sekretarzem ds. rolnictwa w 1985 roku, odwiedzał go w powiecie Edineț ówczesny II sekretarz KPM Wiktor Smirnow razem z Wiedniakowem, kierownikiem sektora KC nadzorującego Mołdowę. Bywał u niego także instruktor KC ds. Mołdowy Giennadij Szepiłow i „dlatego powstała moja kandydatura” – przyznaje Snegur.¹²¹ Został więc przewodniczącym Sowietu jako człowiek upatrzony przez Centrum.

Snegur i Țurcanu potwierdzają, iż w Biurze byli też przeciwnicy nominacji Snegura. Grigore Eremei zaoponował, twierdząc, że Snegur nie ma doświadczenia na poziomie republikańskim¹²²: „nie jest przygotowany do funkcji przewodniczącego Prezydium Sowietu...” – stwierdził i scharakteryzował go negatywnie.¹²³ Według Țurcanu, przeciwni nominacji byli Eremei i Sangheli, Grossu zadzwonił wówczas do Łukjanowa, który stwierdził, iż konstytucji nie należy zmieniać: „jeśli władza przechodzi w ręce Sowietu Najwyższego i w ręce przewodniczącego Sowietu Najwyższego, to pryncypialnie ważne”. Na wniosek Snegura Biuro zatwierdziło jako jego zastępcą jego przyjaciela Victora Pușcaș.¹²⁴ Snegur twierdzi jednak, że Pușcaș nie znał.¹²⁵ Grossu uparł się i postanowiono zwołać plenum KC i sesję Sowietu na 29 lipca.¹²⁶

Po zaakceptowaniu kandydatury Snegura przez KC, co było formalnością, Grossu zgłosił ją na sesji. Związek Pisarzy formalnie zaproponował Ciobanu, ale ten odmówił. Dabija (TW „Ion”, „Nicu”) zgłosił na stanowisko wiceprzewodniczącego Cimpoi, ale ten nie był deputowanym Sowietu, więc nie mógł kandydować. Guțu, Sangheli i Platon wycofali swoje kandydatury na korzyść Snegura, który został wybrany jednogłośnie. Snegur zaproponował V Pușcaș, Cimpoi zaproponował prof. Ivana Borșevici ale ten się wycofał i wybrano Pușcaș twierdząc, Był to więc kompromis między kandydaturą moskiewską Snegura i starej gwardii – Pușcaș.

W ten sposób 29 lipca 1989 roku na posiedzeniu Sowietu Mircea Snegur został wybrany przewodniczącym Prezydium Sowietu i następnego dnia rozpoczął oficjalną współpracę z Frontem. Udał się na wiec Frontu do Teatru Letniego, gdzie potwierdził, że język państwowy będzie służył też jako język porozumiewania się na terytorium republiki, uznał flagę rumuńską (Tricolorul) za symbol narodowy i odpowiadał na pytania. Snegur wyraził również poparcie dla rejestracji Frontu jako ruchu politycznego, co oznaczało koniec systemu jednopartyjnego. Jak pisze ex post, zrozumiał wówczas, że procesy odrodzenia narodowego są nie do odwrócenia.¹²⁷ Front żądał wtedy dla mołdawskiego (rumuńskiego) statusu języka państwowego, powrotu do alfabetu łacińskiego, uznania rumuńsko-mołdawskiej jedności językowej oraz likwidacji szkół mieszanych, które były głównym narzędziem rusyfikacji¹²⁸ i

¹²⁰ Victor Pușcaș (ur. 1943, Donușeni), po ukończeniu szkoły zawodowej pracował jako mechanizator w regionie Omska, ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie w Kiszyniowie i w na Uniwersytecie Łomonosowa w Moskwie (1966-1971), następnie został konsultantem ministerstwa sprawiedliwości (1971) i sędzią, potem przewodniczącym sądu zowiatoowego w Rybnicy (1971-1977), członek (1977), przewodniczący Sądu Najwyższego (1985 – 1989) i jednocześnie przewodniczący Komisji Rewizyjnej KPM, deputowany Sowietu (1986-1990 i 1990-1994), wiceprzewodniczący Prezydium Sowietu (1989-1994), minister ds kontaktów z Parlamentem (1994-1995), przewodniczący Sądu Najwyższego (1995-2001), sędzia (2001- 2007), przewodniczący Trybunału Konstytucyjnego (od 2007).

¹²¹ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 85.

¹²² Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 446.

¹²³ Ibidem, s. 449, 450.

¹²⁴ Ion Țurcanu, op. cit., s. 79.

¹²⁵ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 470.

¹²⁶ Ibidem, s. 445-451.

¹²⁷ Ibidem, s. 474.

¹²⁸ W stolicy w roku szkolnym 1988/1989 19 proc. uczniów uczyło się w szkołach rumuńskich, a 17 proc. po rumuńsku w szkołach mieszanych.

otwarcia szkół dla mniejszości narodowych: ukraińskich, bułgarskich, gagauzkich i żydowskich.¹²⁹

Na posiedzeniach Prezydium Sowietu obecni byli deputowani ludowi, a więc w ten sposób Front uzyskał wgląd w pracę Prezydium i mógł w niej uczestniczyć za pośrednictwem swoich deputowanych ludowych, np. przewodniczącego Hadârki.¹³⁰ Pod ich naciskiem w sierpniu Prezydium powołało tzw. Komisję Guțu, która miała zbadać kwestię symboliki narodowej.

2 sierpnia Front wydał deklarację w sprawie Paktu Mołotow-Ribbentrop, w której uznał przyłączenie Besarabii do Rosji w 1812 roku za aneksję i podział ludu mołdawskiego oraz zażądał od rządu sowieckiego uznania tajnych protokołów do Paktu za nieważne od momentu podpisania, zaś wkroczenie do Mołdawii 28 czerwca 1940 roku za okupację i przyłączenie Besarabii i Bukowiny Płn. za aneksję. Domagano się też zwrotu Republice terytoriów „nielegalnie” włączonych do Ukrainy (powiaty: Ismail, Bolgrad, Cetatea Alba i Hotin).¹³¹ Problem Bukowiny Płn. pozostawiano zatem jako sprawę między Sowietami i Rumunią.

Wiec Frontu z 13 sierpnia powtórzył te żądania oraz wymienił znane z Nadbałtycki: samodzielność gospodarczą, suwerenność, ustawę o obywatelstwie i ustawę o służbie poborowych z Mołdawii na terenie Republiki.

Jednocześnie z działaniami Frontu rozpoczęła się kontrakcja czerwonej nomenklatury w Naddniestrzu. 2 sierpnia doszło w Benderach (Tighinia) do zająć między Rosjanami i klubem rumuńskim Vatra, co skończyło się użyciem siły.

Kiedy 9 sierpnia Prezydium Sowietu rozpoczęło rozpatrywanie projektów ustaw językowych w Tyraspolu, rada miejska i kolektywy pracownicze zagroziły strajkiem generalnym, jeśli do 20 sierpnia Prezydium nie podejmie decyzji o odroczeniu sesji Sowietu planowanej na 29 sierpnia.¹³²

Na spotkaniu z Grossu czerwoni dyrektorzy grozili również strajkiem generalnym, jeśli Prezydium nie powróci do starych wersji projektów ustaw językowych.¹³³ 10 sierpnia Prezydium Sowietu omawiało sytuację w Tyraspolu, ale zdecydowało się nie ustępować przed szantażem. Następnego dnia w Tyraspolu powstała Zjednoczona Rada Kolektywów Pracowniczych (Obiedinionnyj Sowiet Trudowych Kolektiwow – OSTK) i utworzyła swoje oddziały w Naddniestrzu, przejmując stopniowo faktyczną władzę w całym regionie.

12 sierpnia znów do Kiszyniowa przyjechał Nakonieczny. Najpierw przez dwa dni spotykał się z dyrekcjami fabryk w Kiszyniowie, a następnie razem ze Snegurem udał się do 14 północnych powiatów i miast. Jak zrozumiał Snegur, celem wizyty było pchnięcie sekretarzy powiatowych do buntu przeciw Grossu. Nakonieczny powołał się na telegramy z Mołdawii do Gorbaczowa, w którym ktoś miał napisać: „aktualne kierownictwo republiki nie jest zdolne do poprawy sytuacji kryzysowej”.¹³⁴ Rzecz jasna, taki telegram, jeśli w ogóle istniał, był jedynie pretekstem.

Po spotkaniu z kierownictwem Frontu, już na posiedzeniu Sekretariatu KC KPM Nakonieczny mówił pozytywnie o przywódcach Frontu, jako o ludziach, którzy argumentowali konieczność zmiany kierownictwa republiki, przedstawili fakty kompromitujące je i byli dobrze przygotowani do wyborów. Na koniec nakazał jako rozwiązanie tymczasowe natychmiastowe rozpatrzenie ustaw językowych.¹³⁵

¹²⁹ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 98-99.

¹³⁰ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 619.

¹³¹ Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 99-100.

¹³² Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 484.

¹³³ Ibidem, s. 478.

¹³⁴ Ibidem, s. 440.

¹³⁵ Ibidem, s. 443

Jeśli dodamy jeszcze, że o Interdiżeniju twierdził, iż są to ludzie niepoważni, bez programu, oderwani od rzeczywistości i fabrykują fałszywki przypisując je Frontowi¹³⁶, stanie się jasne, iż FPM i jego ówczesny program miały poparcie Centrum i to pod jego naciskiem ustawy językowe zostały przyjęte jeszcze przez stare kierownictwo partyjne. Jednocześnie kwestia językowa posłużyła do wylansowania nowego przywódcy Republiki – Mirczy Snegura. Schemat w tym zakresie niewiele odiegał więc od wzorca bałtyckiego.

16 sierpnia doszło do pierwszego strajku ostrzegawczego. W Tyraspolu w 2 godzinnej akcji uczestniczyło 30 załadów i 30 tys. pracowników, zaś w Rybnicy 12 fabryk i 5 tys. pracowników. Nie mogło to oczywiście zatrzymać przyjęcia ustaw językowych.

W dniach 17-18 sierpnia Prezydium Sowietu rozpatrywało art. ustawy nakazujący, by osoby piastujące funkcje kierownicze musiały znać oba języki (tj. rumuński i rosyjski), co oczywiście faworyzowało mołdawską nomenklaturę i uderzało w rosyjskich dyrektorów fabryk, zwłaszcza podporządkowania ogólnozwiązkowego. Dlatego Rosjanie chcieli, by rosyjski był językiem porozumiewania się na obszarze Mołdowy i żądali odłożenia sesji Sowietu, który miał przyjąć ustawy językowe. Grossu postanowił jednak zwołać sesję w wyznaczonym terminie 29 sierpnia.¹³⁷ Po prostu wypełniał w ten sposób instrukcję Nakoniecznego.

18 sierpnia Prezydium głosowało każdy artykuł projektu ustaw osobno. Przyjęto 3 ustawy: „O statusie języka państwowego”, „O funkcjonowaniu języków używanych na terytorium Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej” i o powrocie języka mołdawskiego do alfabetu łacińskiego. 20 sierpnia projekty ustaw opublikowano. W odpowiedzi OSTK rozpoczął następnego dnia strajki. Działał jednak wbrew ekipie Gorbaczowa, choć miał poparcie grupy odsuniętego na boczny tor Łukjanowa, jak wcześniej wskazywał Snegur.¹³⁸

M. Sidorow, z-ca kierownika wydziału prawnego Prezydium, wychodził z gabinetu i telefonicznie informował Pszenicznikowa i Feklistowa (Grossu był członkiem Prezydium) o przebiegu posiedzenia¹³⁹, co oznacza, iż ustawy zostały przyjęte pod nadzorem moskiewskiego Centrum.

25 sierpnia Snegur zwołał nowe posiedzenie Prezydium. Jak z tego widać, władza już zaczęła stopniowo przechodzić z Biura KPM do Sowietu czyli organów państwa. W dniu tym strajkowało 70-80 tys. pracowników rosyjskojęzycznych w 5 miastach.¹⁴⁰

Żeby nie było wątpliwości, iż władze bezpieczeństwa przeciwstawią się protestom rosyjskim, minister spraw wewnętrznych Woronin oświadczył, iż pracownicy MSW popierają odbycie sesji Sowietu w wyznaczonym terminie.

Prezydium Sowietu jednogłośnie przegłosowało wcześniej ustaloną datę 29 sierpnia¹⁴¹ oraz zezwoliło Frontowi na zorganizowanie wiecu¹⁴², któremu porządek miało zapewnić tysiąc ochotników Fronu razem z MSW.¹⁴³ Jak z tego wynika wiec i przyjęcie ustaw językowych było wspólną akcją komunistycznego kierownictwa i Frontu oraz realizowało instrukcje Nakoniecznego czyli Centrum, a nie było rezultatem oddolnego zwycięskiego buntu i nacisku na kierownictwo Republiki, które musiało ustąpić przed ludem. Musiało ustąpić ale przed moskiewskim Centrum. Powtarzał się więc wzorzec bałtycki.

Na spotkaniu z kierownictwem Frontu Snegur poparł jego propozycję, by Front zorganizował 27 sierpnia wiec na Plaży Victoriei - pierwsze Wielkie Zgromadzenie Narodowe

¹³⁶ Ibidem, s. 442.

¹³⁷ Ibidem, s. 504.

¹³⁸ Ibidem, s. 438.

¹³⁹ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 91.

¹⁴⁰ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 514.

¹⁴¹ Ibidem, s. 517.

¹⁴² Ibidem, s. 522.

¹⁴³ Ibidem, s. 525.

(Marea Adunare Națională). Kierownictwo republiki zdecydowało, że na mityng pójdzie Snegur.¹⁴⁴

W Naddniestrzu czerwoni dyrektorzy z poparciem sowietów i organizacji partyjnych rozpoczęli przygotowania do strajku generalnego. Żądali, by ustawa „O funkcjonowaniu języków” wprowadzała w okręgach o większości nierumuńskiej jako język administracji język państwowy, ojczysty lub akceptowalny przez obie strony (tj. administrację i użytkownika), czyli w praktyce rosyjski.¹⁴⁵

25 sierpnia, a więc tego samego dnia, gdy Prezydium zdecydowało o zwołaniu sesji Sowietu, omówiło również projekt dekretu „O sposobie tymczasowej rejestracji stowarzyszeń społecznych”, co otwierało drogę do wielopartyjności. Zdecydował głos szefa KGB Lavranciucy, który stwierdził, iż „życie dowiodło, że proces tworzenia stowarzyszeń obywatelskich jest nieodwracalny”, a w wypadku gdyby ramy prawa zostały przekroczone organa będą interweniowały.¹⁴⁶ KGB popierało więc rozwój Frontu i ruchów oddolnych.

27 sierpnia 1989 roku w Wielkim Zgromadzeniu Narodowym wzięło udział 750 tys. ludzi.¹⁴⁷ Wiec otworzył Hadârcă (TW „Hariton”). Zebrani uchwalili powrót do pisma łacińskiego oraz status języka państwowego i komunikacji międzyetnicznej w Republice dla mołdawskiego (rumuńskiego), by wywrzeć nacisk na Sowiet. Był to w rzeczywistości raczej zabieg socjotechniczny, mobilizujący społeczeństwo do poparcia dla Centrum, gdyż po naciskach Moskwy i decyzji kierownictwa partyjnego wyniki głosowania w Sowiecie było przesądzone.

Pozostałe rezolucje również były zgodne z programem pierestrojki i w żadnej mierze nie wykraczały poza jego ramy. Żądano, by „bezzwłocznie zwrócić chłopu ziemię skradzioną w sposób gwałtowany”, ale bez tytułu własności, a jedynie z prawem dziedziczenia.¹⁴⁸ Domagano się przywrócenia symboliki narodowej, ale tylko barwy: niebieski - żółty – czerwony (tricolor) były takie jak rumuńskie. Herb i hymn proponowano dopiero opracować.¹⁴⁹ W „Dokumencie końcowym” uznano za konieczne przyjęcie nowej konstytucja, Deklaracji suwerenności (wyższości prawa republikańskiego nad związkowym), wprowadzenie samodzielności gospodarczej (est. Isemajandamine, lit. savarankiškumas), obywatelstwa mołdawskiego i ograniczenia migracji z innych repblik. Upomniano się też o terytoria odłączone do Besarabii i włączone do Ukrainy.¹⁵⁰ Pierestrojka nie przewidywała zmiany granic, ale takie hasła pozwalały zawsze Centrum odgrywać rolę arbitra między skonfliktowanymi republikami, a więc utrzymywać kontrolę nad nimi.

28 sierpnia odbyła się rozmowa telefoniczna Snegura z Władimirem Babczewem, I zastępcą kierownika Wydziału kadr KC KPZS (1989-1990). Snegur usiłuje w pamiętnikach sprawić wrażenie, iż był przez Babczewa terroryzowany¹⁵¹, co jednak nie odpowiada prawdzie w świetle wcześniejszych starań Babczewa o realizację pierestrojki opóźniającej się w Republice. Snegur jako wyraz zastraszania potrafił przytoczyć jedynie liturgiczne słowa

¹⁴⁴ Ibidem, s. 507.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 507; Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 104, 105.

¹⁴⁶ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 476.

¹⁴⁷ Według szacunków podanych przez „Literatura și Arta” z 31 sierpnia 1989 roku, które jednak mogły być zawyżone.

¹⁴⁸ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 105.

¹⁴⁹ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 106.

¹⁵⁰ Programul Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 107 – 109.

¹⁵¹ Mircea Snegur, Labirintul ... s. 582.

Babiczewa o „kierownictwie kolektywnym”. Można sądzić, iż Centrum po prostu upewniło się, że nazajutrz wszystko rozegra się zgodnie z jego oczekiwaniami.

29 sierpnia rozpoczęła się XIII Sesja Sowietu. W przedstawionym przez Snegura raporcie Prezydium w sprawie ustaw językowych proponowano uznanie rosyjskiego za język porozumiewania się tylko na terytorium ZSRS, a „mołdawskiego” za język państwowy i porozumiewania się międzyetnicznego na obszarze Mołdawii. Dalej założono, iż w środowisku wielonarodowym trzeba będzie znać oba języki (art. 7), na zebraniach kongresach, sesjach nie będzie ograniczeń w wyborze języka (art. 8), językiem administracji jest język państwowy czyli „mołdawski”, gagauzki lub rosyjski, a gdy w miejscowości mieszka większość gagauzka, bułgarska, uraińska, rosyjska lub inna, językiem administracji jest język państwowy, ojczysty lub inny akceptowany przez obie strony, czyli urzędnika i mieszkańca (art. 9 i 10).

Język państwowy ma być używany we wszystkich sferach ale dla Rybnicy, Bender (Tighinia), Tyraspolu przewidziano różne terminy wejścia ustawy w życie z możliwością ich przedłużenia. Ostateczny termin dla Naddniestrza ustalono na dzień 1 stycznia 1996 roku.

II sekretarz Pszenicznikow zaproponował łączne głosowanie w całości ustaw o języku państwowym i przejściu na alfabet łaciński, ale w zamian chciał uznania rosyjskiego za język porozumiewania się międzyetnicznego w Republice.¹⁵²

Następny dzień wypełniły dyskusje ale pod głosowanie przyjęto wariant ustaw jaki przedstawiło Prezydium.¹⁵³ Grossu wezwał wówczas do rozpatrywania artykułów pojedynczo.

31 sierpnia po przegłosowaniu ustaw „O statusie języka państwowego”, nadającej „mołdawskiemu” status języka państwowego i „O powrocie języka mołdawskiego do alfabetu łacińskiego” (do roku 1995), deputowani z Tyraspola opuścili salę obrad w Operze Narodowej, mając nadzieję na złamanie quorum, gdyż ustawy konstytucyjne wymagały 2/3 głosów wybranych deputowanych. Kluczowym punktem spornym była bowiem ustawa „O funkcjonowaniu języków”. Pod naciskiem sytuacji na zewnątrz Opery, gdzie zebrały się tłumy Rumunów, deputowani rusofonii powrócili jednak na salę obrad. Ostatecznie z obecnych 341 posłów za ustawą głosowało 297, przeciw 43 i 1 się wstrzymał.

W preambule ustawy „O statusie języka państwowego” zapisano, iż „Mołdawska SRS popiera aspirację Mołdawian, którzy mieszkają poza granicami Republiki, a zdając sobie sprawę z istniejącej w rzeczywistości identyczności językowej młdawsko-rumuńskiej – także Rumunów, mieszkających na terytorium ZSRS, by studiowali i zaspokajali potrzeby kulturalne w języku ojczystym”. W ten sposób przeszmuglowano stwierdzenie tożsamości mołdawskiego z rumuńskim.

W art. 3 ustawy „O funkcjonowaniu języków”¹⁵⁴ w redakcji komisji nie zaznaczono jednak - na wniosek Grossu - że język państwowy jest jednocześnie językiem porozumiewania się międzyetnicznego w epublice i art. przegłosowano w takim brzmieniu z poparciem rusofonów. Rusofoni chcieli uchwalić, że rosyjskiego używa się obok mołdawskiego jako języka porozumiewania się, inni deputowani byli temu przeciwni. Grossu dał do zrozumienia, że Centrum chce, by rosyjski uznano za język porozumiewania się w republikach.¹⁵⁵ Propozycja kompromisowa Hadârki, by rosyjski uznać za język porozumiewania się narodów Związku Sowieckiego, a razem z „mołdawskim” za język komunikacji międzyetnicznej w Mołdawii, została odrzucona przez Naddniestrze.

¹⁵² Ibidem, s. 573-574.

¹⁵³ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 91.

¹⁵⁴ Lege Nr. 3465, Conform legii din 1989 cu privire la functionarea limbilor vorbite – locuim in URSS si RSSM!; <http://romanmihai.wordpress.com/2010/08/30/conform-legii-din-1989-cu-privire-la-functionarea-limbilor-vorbite-locuim-in-urss-si-rssm/> (dostęp: 1 sierpnia 2012)

¹⁵⁵ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 587.

Sytuację uratował Snegur, który zaproponował powrót do art. 3 pod pretekstem, że reasumpcji głosowania chce 2/3 deputowanych i jedynie uzupełnienie go o zapis w sprawie języka porozumiewania się w republice.¹⁵⁶ Przegłosowano, wbrew opozycji rusofonów, kompromisowe sformułowanie Hadârki: „Język rosyjski, jako język porozumiewania się między narodami ZSRS, jest stosowany na terytorium Republiki obok języka mołdawskiego w charakterze języka porozumiewania się między narodami, co zapewnia rzeczywistą dwujęzyczność narodowo-rosyjską i rosyjsko-narodową”.

Kwestię znajomości obu języków przez osoby zajmujące stanowiska kierownicze, używania „mołdawskiego” w księgowości, na zebraniach publicznych, w sekretariatach i dokumentacji odłożono do dnia następnego i ogłoszono przerwę w obradach Sowietu.

Rusofoni żądali, żeby to lokalne swiety decydowały o wyborze języka, którym będą się posługiwały w tych sferach, co oznaczało zachowanie w Naddniestrzu dominującej pozycji rosyjskiego.

3 września w Tyraspolu 40 tys. wiec zorganizowany przez Interdwiżenije uznał decyzje Sowietu za nieobowiązujące w tym mieście. Strajk trwał tam nadal. Centrum wysłało do Tyraspola (4-9 września) komisję specjalną pod kierownictwem E. Aulbekowa, wiceprzewodniczącego komisji Sowietu Narodowości ZSRS ds. polityki narodowej, która nie stwierdziła naruszenia prawa przy uchwalaniu ustaw językowych,¹⁵⁷ a jedynie opóźnioną reakcję kierownictwa Republiki na negatywny stosunek Niska ranga przewodniczącego grupy wskazuje, iż było to działanie pozorowane, mające uspokoić strajkujących rusofonów.

Republikański Komitet Strajkowy żądał zawieszenie działania ustaw językowych. Grossu naciskał, by akcja strajkowa zakończyła się 8 września i Snegur z Călinem zgodzili się na postulat Komitetu; wprowadzili podpisali projekt porozumienia, ale nie nabrało ono mocy prawnej, gdyż Stepan Bułgar, przewodniczący Republikańskiego Komitetu Strajkowego i jeden z wiceprzewodniczących Interdwiżenija, odmówił sygnowania dokumentu.

20 września Plenum KC KPZS przyjęło platformę „Polityka narodowa partii w warunkach współczesnych”. W związku z tym, na posiedzeniu Komitetu Strajkowego Bender, w którym udział wziął Guțu, nowy sekretarz ds. ideologii KPM, postanowiono strajk przerwać po publikacji materiałów z Plenum KC KPZS i 25 września zakłady podjęły pracę. Zdaniem Snegura w strajku wzięło udział ponad 150 tys. pracowników tj. 60 proc. robotników w 177 przedsiębiorstwach.¹⁵⁸ Rada ministrów podała niższe dane – ok. 100 tys. uczestników w 141 fabrykach, a Republikański Komitet Strajkowy oczywiście wyższe - 200 tys. i 191 załóg.¹⁵⁹ Można więc przyjąć dane Snegura, mieszczące się w tych widelkach, za wiarygodne.¹⁶⁰

14 października 1989 roku odbył się w Benderach Kongres Związek Robotników Mołdowy (Sojuz Trudiaszczichsia Mołdawii), utworzony przez OSTK i dyrektorów fabryk kompleksu wojskowo-przemysłowego Naddniestrza. Na 532 delegatów było tylko 48 Rumunów. Wybrano tymczasowy Komitet Koordynacyjny w składzie: liderzy Interfrontu: Anatolij Bielitzenko, Anatolij Bolszakow i Gimn Pologow oraz Igor Smirnow, dyrektor Electromaszu z Tyraspola, Iwan Kiriczenko, wiceprzewodniczący kołchozu Parcani, Iwan Kosewoj, docent w Instytucie Pedagogicznym w Bălți i 2 robotników: Aleksander Efanow z

¹⁵⁶ Ibidem, s. 589.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 614.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 612.

¹⁵⁹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fond. 51, inventar 73, dosar 125, f. 88 za: Certan Ion, Activitatea Partidelor de Stânga în Republica Moldova 1989/2001, Teză de doctor în Științe Istorice, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău 2007, s. 26.

¹⁶⁰ 31 sierpnia strajkowało 165 załóg: w Tyraspolu – 44, Benderach – 35, Kiszyniowie – 31, Rybnicy – 25, Komrat – 18, Bălți – 7, Ceadir-Lunga – 5; Paul Goma, Jurnal 2010, s. 22; asm.md/administrator/fisiere/cadru/f105.pdf

fabryki żelazobetonu z Bender i Władimir Koloszek z zakładów Toczilmasz z Tyraspoła.¹⁶¹ Była to więc kolejna struktura rosyjskiej nomenklatury wpk, kryjąca się za parawanem robotniczym.

Po zakończeniu strajków w Tyraspolu zebrali się przedstawiciele sowietów z tego miasta oraz Rybnicy i Bender. Zaczęto domagać się 2 izbowego parlamentu i autonomii dla 5 powiatów Naddniestrza oraz tworzyć administrację niezależną od Kiszyniowa.

W październiku rozpoczęła się konfrontacja między Frontem a breżniewowską ekipą Grossu z jednej i od dawna planowana przez Centrum wymiana kierownictwa partyjnego z drugiej strony. Zastanówmy się czy były to procesy równoległe, czy jak w innych republikach, Centrum posłużyło się Frontem i sprowokowanymi zamieszkami do ostatecznego pozbycia się ekipy Grossu, I sekretarza od 3 grudnia 1980 roku.

22 października wiec zwołany przez Front zażądał by do 29 października władze dokonały jego rejestracji i umożliwiły dostęp do mediów. Front odrzucił projekt ustawy o referendum¹⁶², która mogłaby zostać przyjęta dopiero po uchwaleniu ustawy o obywatelstwie (wariant estoński). Jednocześnie zagrożono, że jeśli nie zostaną wprowadzone zmiany w ordynacji do Sowietu proponowane przez Front, wezwie on do bojkotu wyborów. Domagano się też powołania wspólnej komisji Sowietu i ekspertów Frontu celem wypracowania stanowiska odnośnie oceny Paktu Mołotow-Ribbentrop. I na koniec żądano zmiany decyzji władz miejskich o w sprawie organizowania wiecy na Piața Victoriei. W rezolucji przyjętej na wiecu postawiono władzom ultimatum – jeżeli wymienione sprawy nie zostaną załatwione do 29 października, wówczas Front zwoła mityng na Piața Victoriei i będzie żądał dymisji I sekretarza Grossu, II sekretarza Pszenicznikowa, premiera Călina i prokuratora Nikołaja Demidenko.

Wyraźnie prowokowano Front i dążono do konfrontacji, ale w tym momencie jeszcze do niej nie doszło, gdyż Front został ostatecznie zarejestrowany z kosmetycznymi zmianami w statucie dokonany przez rząd¹⁶³ między 18 a 22 października, a więc mityng 22 października był jeszcze próbą wywarcia presji, która jednak nie powiodła się i 25 października Komitet Wykonawczy Frontu zaakceptował zmiany¹⁶⁴. W tej kwestii nie doszło więc do konfrontacji, mimo incydentów antyrosyjskich 22 października¹⁶⁵. Możliwe, że Front przestraszył się i dlatego wołał się wycofać.

Starcia 7 i 10 listopada doprowadziły wreszcie o dymisji Grossu, ale ich przebieg do dziś nie został wyjaśniony, a zwłaszcza działania KGB i prowokatorów.

7 listopada miała odbyć się demonstracja Frontu i oficjalna manifestacja. Oficjalne hasła do skandowania zaakceptowane 3 listopada przez władze FMP i następnie opublikowane miały charakter pieriestrojkowy, gdyż wzywały do skończenia ze stalinizmem i odejścia starego kierownictwa: „Neostalinizm – wróg ludów!”, „Neostalinie! Uwolnijcie scenę polityczną”, „Przebudowa Gorbaczowa – nie Bodiulowa¹⁶⁶”, „Precz z bodiulizmem i smirnowizmem!”, „Mołdawia – ostatnią cytadelą stagnacji!”

¹⁶¹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fond. 51, inventar 73, dosar 124, f. 6 za: Certan Ion, *Activitatea Partidelor de Stânga în Republica Moldova 1989/2001*, Teză de doctor în Științe Istorice, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău 2007, s. 32, Anexe nr 5.

¹⁶² Projekt ustawy miał być omawiany na sesji Sowietu 21 listopada, ale po zmianie władz partii 16 listopada, sprawa przestała być aktualna.

¹⁶³ Notă Informativă la proiectul hotărârii Consiliului de Miniștri al RSS Moldovești „Cu privire la înregistrarea Statutului Frontului Popular din Moldova”, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 114.

¹⁶⁴ Hotărârea Comitetului Executiv al Sfatului FPM, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 116.

¹⁶⁵ Declarația Frontului Popular din Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 115.

¹⁶⁶ Chodziło o Iwana Bodiulę, I sekretarza KPM w okresie 1961-1980, przyjaciela Breżniewa.

Jako radykalniejsze można jedynie wymienić: „Ziemia chłopom!”, „Suwerenność może być tylko pełna!” czy „Precz z myślą imperialną!”, „Zdemilitaryzujmy Republikę!”, ale nie były to hasła antykomunistyczne czy antysystemowe.¹⁶⁷

Władze zaplanowały tradycyjnie paradę wojskową. Przypominała ona Rumunom o okupacji Besarabii w 1940 roku. Dlatego grupa młodych ludzi postanowiła do niej nie dopuścić. Nie wiemy jednak kto był personalnie inicjatorem i organizatorem blokady. W pewnym momencie po godz. 8. od kolumny demonstrantów Frontu derwała się około setka młodych ludzi i zagroziła czołgom wjazd na Piața Victoriei (dziś Plac MAN) zaatakował ich oddział specjalny liczący ok. 300 funkcjonariuszy.¹⁶⁸ W rezultacie 40 osób zostało rannych, a 30 aresztowano. Trochę dokładniej wydarzenie opisał Alexandru Donos.¹⁶⁹ Według jego relacji, grupa młodych ludzi zebrła się rano na bulwarze Lenina obok szpitala chorób zakaźnych, gdzie była przygotowana kolumna pojazdów wojskowych, mająca wziąć udział w defiladzie na Piața Victoriei. Zebrani postanowili, powodowani nastrojami pacyfistycznymi, uniemożliwić paradę siadając na jezdni przed pojazdami. Wtedy zostali zaatakowani przez oddział w cywilu. Wtedy zaczęły się niepokoje na Placu, gdzie na trybunie stało kierownictwo partii. Grossu przestraszył się i nakazał cyśnikom Biura opuszczenie trybuny.

Według kierownictwa Frontu, już między godz. 5 i 6 rano miały miejsce pierwsze ataki milicji na zbierających się ludzi. Spokojnych manifestantów atakowały grupy po cywilnemu, aby nie dopuścić do udziału frontu w demonstracji uzgonionej przez Komitet Wykonawczy z kierownictwem republiki. Po ucieczce przywódców partii z trybuny doszło do walk na mieście.¹⁷⁰

Nie ulega wątpliwości, iż 7 listopada jednostki policji, w tym o cywilnemu, atakowały demonstrantów by doprowadzić do ich gwałtownej reakcji.

9 listopada na posiedzeniu Biura Grossu zażądał aresztowania, izolacji i wywiezienia z Republiki winnych niepokoїв oraz zagroził, że „ręka dosięgnie” także ich przywódców.¹⁷¹ Nic takiego jednak nie nastąpiło, ale 10 listopada w dzień milicji, doszło do decydującej walki i zakończenia kariery Semiona Grossu. Według wersji oficjalnej, tłum spontanicznie zaatakował wówczas siedzibę MSW, ale przebiegu wydarzeń nie wyjaśniono, a dowody, nagrania z kamer itp. zniknęły w prokuraturze.¹⁷²

W okresie początkowym przywódcy Frontu i jego deputowani ludowi nie mieli żadnego wpływu na sytuację na ulicy, gdyż przebyliwali na posiedzeniu rządu, gdzie omawiano wypadki z 7 listopada i groźbę delegalizacji Frontu, co można uznać za prowokację, mogącą wywołać rozruchy. W obradach rady ministrów w godzinach od 15 min. 30 do 19 brali udział m. in. Dabija (TW „Nicu”, „Ion”), Roșca (TW „Budulay”) oj. Buburuz, Vieru, Lari, Grăjdieru, bracia Ghimpu, Valeriu Matei¹⁷³ (TW Che Guevara¹⁷⁴). O 16 min. 30

¹⁶⁷ Lozincile FPM pentru demonstrația de 7 noiembrie 1989, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 120.

¹⁶⁸ Ion Cașu, Chișinău 7 noiembrie 1989: "Jos dictatura comunistă!", Radio Europa Liberă; <http://www.europalibera.org/content/article/1871579.html>

¹⁶⁹ Alexandru Donos, Conducera parăsăște tribuna său tem-ul dezinformează publicul, Literatură și Artă z 16 listopada 1989 r., s. 1, por. Grigore Eremei, op. cit., s. 287 ; Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 101.

¹⁷⁰ Declarația Frontului Populart din Moldova cu privire la evenimentele din 7 noiembrie la Chișinău, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 131-133.

¹⁷¹ Din Stenograma ședinței Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei (traducere din rusește), Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 122.

¹⁷² Dragoș Galbur, 7 aprilie 2009 ne amintește de 10 noiembrie 1989, Băsarania.net 28 lutego 2010 r. ; <http://www.basarabia91.net/2010/02/7-aprilie-2009-ne-aminteste-de-10.html>

¹⁷³ Valeriu Matei (ur. 1959) ukończył historię na Uniwersytecie Łomonosowa w Moskwie (1980), przyjęty na doktoranturę i wykluczony za postawę antysowiecką (1983), pracownik naukowy Muzeum Rolnictwa w mieście

Woronin mówił coś na ucho premierowi Călinowi, ale nie wiemy czego te informacje dotyczyły. O ataku na MSW dowiedzieli się dopiero od przybyłego mera Kiszyniowa (prze.w Komitecie Wykonawczego Sowietu Kiszyniowa 1989-1990) Vladimira Dobrea¹⁷⁵, czyli około godz. 19 (atak zaczął się o 18 min. 30). Dlaczego zatem nikt ich o sytuacji nie powiadomił wcześniej, skoro do eskalacji doszło ok. godz. 16? Wskazuje to na dążenie do wywołania rozruchów, którym obecność liderów Frontu mogłaby zapobiec. Zwraca uwagę brak informacji o aktywności tego dnia przewodniczącego Rady Frontu Hadârki i przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Costina.

Na podstawie relacji Frontu i przyszłego ministra spraw wewnętrznych Iona Costasa można zrekonstruować wydarzenia, które nastąpiły 10 listopada po południu.¹⁷⁶ W południe miał miejsce wiec Frontu, podczas którego padały wzywania do blokady budynków administracyjnych. Nie miał on jednak wielkiego znaczenia ani dużych rozmiarów.

Minister spraw wewnętrznych Woronin był również na posiedzeniu rządu i wszystkie rozkazy do godz. 20 wydawał jego I zastępca gen.-mjr milicji Gieorgij Żukow, przebywający w budynku MSW. Obwiniany później przez Woronina o doprowadzenie do eskalacji wydarzeń, podał się do dymisji i wyjechał do Rosji.

Nieliczni demonstranci zaczęli się gromadzić na ulicy ok. godz. 14. Wtedy do MSW dotarła wiadomość, że około 200 osób zebranych pod pomnikiem Stefana Wielkiego chce zablokować budynek MSW, choć przedtem zwolennicy Frontu usiłowali dostać się do rejonowych siedzib partii.

Do godz. 15 do MSW przybyło 84 OMONowców, a po pół godzinie Żukow rozkazał płk Petru Jivora przygotować Jednostkę Wojskową (Unității Militare – UM) 5447 do obrony MSW i w ciągu godziny przybyło go gmachu 147 wojskowych. Byli to spadochroniarze uzbrojeni m. in. w tym w broń automatyczną. 20 minut później, czyli o godz. 16.50, przy wejściu głównym do MSW pojawiło się 10 osób z afiaszami: „Przemoc rodzi przemoc”, „Precz z milicją antyludową”, „Dlaczego maltretujecie naszych braci?”, „Zróbcie z pałek prezerwatywy”, „Demokracja ze źródłem 7 listopada”. Protest zaczął się więc od akcji zaledwie kilku osób. Ich pojawienie i aresztowania posłużyły za katalizator wydarzeń.

Należy zaznaczyć, iż o tej porze ludzie wracali z pracy i w tej okolicy zatrzymywało się dużo trolejbusów. Pod tym względem scenariusz przypomina zastosowany w Timiszoarze na Placu Marii 16 grudnia tego roku.

W tym czasie na skrzyżowaniu bulwaru Lenina (Stefan cel Mare) i ulicy Armenească zebrało się 150 osób i wyruszyli pod MSW. Druga grupa stała pod arkadami na przeciwko MSW. Padały żądania zwolnienia zatrzymanych w czasie wiecu i demonstracji oraz wzywano do uzbrojenia się i atakowania milicji. Młodzi ludzie rozdawali ulotki.

O godz. 17 ppłk W Zaporozcew, dowódca jednostki alarmowej MSW kazał aresztować jednego z protestujących, a gdy 6 studentów weszło do MSW w sprawie jego zwolnienia, płk

Istra (1984-1985), przedstawiciel Związku Pisarzy Mołdawii w Sekretariacie Związku Pisarzy ZSRS w Moskwie na stanowisku konsultanta ds. ZP Mołdawii (maj 1987 – marzec 1990), bezpartyjny, poseł do Sowietu/Parlamentu Mołdawii (1990-1994), przewodniczący Komisji ds. mediów (1990-1993), członek Komitetu Wykonawczego FPM (1990-1992), przewodniczący Partii Sił Demokratycznych – Partidul Forțelor Democratice (1994-2002), poseł (1994-2001), poeta i pisarz, twórczość literacką uprawia od 1980 roku.

¹⁷⁴ Valeriu Matei (Mateiciuc) – « Che Guevara » agent/informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenți-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

¹⁷⁵ Iurie Roșca, Din culise – în scenă. Petru Lucinschi, părintele spiritual al actualei puteri, Flux z 26 listopada 2010 r.; <http://www.flux.md/editii/201044/articole/10883/>

¹⁷⁶ Informația Frontului Popular din Moldova cu privire la evenimentele ce au avut loc la 10 noiembrie în orașul Chișinău în jurul clădirii MAI al RSSM, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 125-126, 130; Cronică, Literatură și Artă, nr. 47 z 16 listopada 1989 roku, s. 3 ; Ion Costas, 7 aprilie 2009 ne amintește de 10 noiembrie 1989, Băsarabia literară 28 lutego 2010 r.; <http://basarabialiterara.com.md/?p=3231>

Michail Popow, szef sekcji politycznej, zatrzymał ich celem przesłuchania. Była to wyraźna prowokacja, która spowodowała eskalację.

Przed budynkiem ok. 300 demonstrantów domagało się zwolnienia aresztowanych, natomiast kierownictwo MSW wzywało do rozejścia się, co nie mogło być skuteczne i ludzie zbliżali się do wejścia do budynku by uwolnić zatrzymanych. Oprócz Popowa w akcję zaangażowani byli A. Czajkowski, szef organizacji partyjnej MSW, W. Prokopczuk, szef dyrekcji śledczej, wiceminister Constantin Antoci, Boris Muravski, z-ca naczelnika sekcji ochron porządku publicznego w Kiszyniowie i W. Bielecki, z-ca naczelnika Dyrekcji Spraw Wewnętrznych w Kiszyniowie.

O godz. 17 min 20-30 grupa wojskowych wyszła z budynku MSW i zaczęła bić zgromadzonych, goniąc uciekających do 100 metrów od budynku, po czym wrócili na schody przed wejściem.

Ok. godz. 18 min 15 do MSW przybyło jeszcze 150 żołnierzy UM 5447 i czekali na podwórzu, a przed budynkiem na rozkaz Żukowa stanęło 84 omonowców. O godz. 18 min. 20 zebrało się już ok. 1500 osób, które skandowały: „Kaci”, „Faszyści” i chciały wejść do środka, wobec czego Żukow wydał rozkaz omonowcom odepchnięcia demonstrantów ze schodów wejścia. Po ataku i pobiciu demonstrantów ktoś rzucił petardę i wtedy spod arkad naprzeciwko MSW przez ulicę przeszło ok. 1000 osób i zaczęło rzucać kamieniami, butelkami i metalowymi kratkami w milicję.¹⁷⁷ Zaczęło się palowanie, walki i aresztowania. Wiceminister spraw wewnętrznych Valeri Garev wysłał część sił do ochrony siedzib KC i rządu.

W czasie gdy walki się rozpoczęły, o godz. 18 min. 30, Żukow rozkazał 150 wojskowym odepchnąć demonstrantów od MSW w kierunku ulicy Kotovski (V. Alecsandri) i jednocześnie zarządził realizację planu obrony MWS w sytuacji wyjątkowej, wzmacniając wszystkie posterunki, ogłoszono alarm i wezwano miejskie i rejonowe sekcje MSW i inne jednostki, liczące w sumie ok. 3 tys. funkcjonariuszy. Następnie żołnierze i milicjanci zaatakowali zgromadzonych, rozpoczęły się walki z demonstrantami, używającymi koktajli Mołotowa i petard.

Gdy Żukow wydawał rozkaz wojsku, do MSW przybył Woronin (18 min. 30) wezwał straż (przybyła o godz. 18 min 55) i pogotowie, ale się nie wtrącał i o godz. 19.00 polecił wiceministrowi Władimirowi Molojen nawiązać kontakt ze sztabem oddziałów wewnętrznych MSW ZSRS i z zarządem oddziałów wewnętrznych dla Ukrainy i Mołdawii, by poprosić o przysłanie posiłków (UM 7481) do obrony MSW.

Do godz. 19 trwały walki młodzieży z wojskiem, rozbijano wystawy sklepów na bulwarze Lenina (Stefan cel Mare). Po godz. 19, a prawdopodobnie na krótko przed godz. 20¹⁷⁸ do MSW przybyli wicepremierzy Platon i Sangheli, mer Dobrea, jego zastępca W. Tkaczenko oraz grupa deputowanych i leaderów Frontu, która od godz. 15 min. 30 obradowała w siedzibie rządu: Vieru, Grăjdieru, Lari, oj. Buburuz, Dabija (TW „Nicu”, „Ion”), Matei (TW „Che Guevara”), Roșca (TW „Budulay”), Gheorghe i Mihai Ghimpu oraz inni. Zaproponowali swoje pośrednictwo i przemówili do tłumu przez megafon z samochodu

¹⁷⁷ Osobą niezwykle agresywną, która miała odegrać istotną rolę w ataku miał być Viorele Tutunaru, były student dziennikarstwa wyrzucony z Uniwersytetu, gdy przebywał w Rydze został za chuligaństwo umieszczony w psychuszcze, w 1977 roku skazano go za zabójstwo w bójce na 12 lat łagru, po próbie samobójczej przetrzymywano go w psychuszcze w Estonii, w 1985 roku zwolniono go w Mołdawii z kwalifikacją „społecznie niebezpieczny” – relacjonuje w swej książce Costas; Elena Gergelaș, Секретные материалы генерала Косташа, witryna baza.md z 24 lutego 2011 r.; <http://baza.md/index.php?newsid=682> (dostęp 15 sierpnia 2012)

¹⁷⁸ Costas raz podaje, że działacze Frontu i deputowani przybyli po godz. 19, a raz, że po godz. 20, podobnie wycofanie wojska, które nastąpiło na ich prośbę, miało miejsce po 19 lub po 20, zależnie od wersji. Grupa z rady ministrów musiała jednak mieć trochę czasu na przyjazd do MSW, a siedzibę rządu opuściła zaraz po godz. 19.

«VAZ-2101», który później podpalono i z balkonu MSW, ale nikt ich nie słuchał, oj. Buburuza obrzucono kamieniami.

Około godz. 20 kierownictwo przejął Woronin, pozostając w kontakcie z Moskwą i KC KPM. Na ulicy zebrało, w zależności od szacunków od 3 do 10 tys. demonstrantów. Woronin uruchomił wtedy plan operacyjny „Czeremucha”, oznaczający, że należy rozganiać demonstrantów w jakikolwiek sposób i rozkazał wydać broń, zaznaczając, że może być użyta tylko na jego rozkaz.

Na wniosek działaczy Frontu, którzy próbowali mediować, Woronin rozkazał wycofać oddziały z ulic Armenească i Kotovski do budynku MSW, a tylko małą grupę pozostawił na zewnątrz, by broniła wejścia. O godz. 20 min. 40 część aresztowanych zwolniono. W tym czasie z okna na pierwszym piętrze otwarto ogień. Doszło wtedy do kolejnego ataku kamieniami i spalenie samochodu. Woronin otrzymał zgodę z centrali na przysłanie UM 7481 (godz. 20.45), gdy trwało oblężenie MSW. Tłum opanował ulicę i zaczął atakować budynek, odpowiadano strzałami ostrzegawczymi z ostrą amunicją, w kilku gabinetach i na balkonie koktajle Mołotowa spowodowały pożar, ale strażaków nie dopuszczono, jeden z atakujących z flagą dostał się na balkon i został zatrzymany, inni zaczęli przedostawać się po framugach do zapalonych gabinetów.

O godz. 21 przybyło 150 żołnierzy z UM 7481. Oznacza to, że wspomniane 3 tys. funkcjonariuszy wzywanych z całego miasta ostatecznie nie przybyło, gdyż nie ma o ich udziale w zajściach żadnej wzmianki. Około godz. 21 min 30 słychać było z ul. Kotowskiego eksplozje materiałów wybuchowych. W sumie aresztowano 75 osób, ale z wyjątkiem jednego zatrzymanego w areszcie, wszystkich zwolniono do godz. 22. Między godz. 22 min. 10 a 23 użyto 162 granaty z gazem łzawiącym.

O godz. 23 demonstranci zaczęli wycofywać się do centrum gdzie od 23 do 23 min. 50 miał miejsce wiec z udziałem przywódców Frontu i deputowanych ludowych. Uczestniczyło w nim ok. 5-6 tys. ludzi. Żądano dymisji sekretarzy: Grossu, Pszenicznikowa i Siemionowa oraz premiera Călina. Po zakończeniu mityngu, około 30 minut po północy ludzie zaczęli rozchodzić się i 11 listopada o godz. 2 min. 30 na ranem teren opustoszał.

Gen. Żukow, który najwięcej wiedział o podejmowanych decyzjach, szybko wyjechał do Moskwy i nie złożył żadnych wyjaśnień. Nie ulega wątpliwości, iż demonstranci byli prowokowani, a jako zapalnika użyto ataku na blokujących paradę wojskową 7 listopada. Od tego czasu władze eskalowały napięcie. Wy tłumaczenia Costasa, iż to anonimowi „ekstremiści z Frontu” (lub Tutunaru) byli organizatorami zajęć, ma charakter ideologiczny i owej „inspiracji” nigdzie w wydarzeniach nie widać.

Eremai chciał by Grossu nawiązał kontakt z Georgijem Razumowskim, sekretarzem KC KPZS ds. kadrowych (6.03.1986-14.07.1990), ale Grossu odmówił. Uległ jednak namowom Eremai i zadzwonił do Gorbaczowa. Gdy zapytał go czy użyć siły, spotkał się z reprimendą: „Co, nie potrafisz rozmawiać z ludem, chcesz nam zrobić jeszcze jedno Wilno albo Tbilisi? Mogę dać wskazówki Pugo, by wysłać milicję tylko by utrzymać porządek publiczny, ale nie do walki z ludźmi”.¹⁷⁹

Gorbaczow potrafił używać siły i mordować ludzi, jak choćby w Tbilisi, więc w wypadku Kiszyniowa, zarzucając Grossu niezdolność do dialogu, dawał mu do zrozumienia, iż nie nadaje się i powinien odejść.

11 listopada zebrało się Prezydium Sowietu, co samo świadczyło o wysuwaniu się struktur państwa przed kierownictwo partii i podkreślało rolę przewodniczącego Prezydium. Snegur spotkał się z przewodniczącym Frontu Hadârcă (TW „Hariton”), co z kolei ukazywało kształtującą się dwuwładzę. Dabija (TW „Nicu”, „Ion”) stwierdził, iż zajścia były wynikiem prowokacji ekstremistów i podkreślił, że gdy tłum jest zirytowany, FPM nie może nim

¹⁷⁹ Grigore Eremai, op. cit., s. 277.

kierować, konieczne jest więc stworzenie wspólnego frontu z KC KPM, by zapobiegać takim sytuacjom jak 7 i 10 listopada.¹⁸⁰

Deklaracje te zapowiadały więc odejście ekipy Grossu i utworzenie sojuszu frontu ludowego z kierownictwem pierestrojkowym według schematu zrealizowanego już w republikach bałtyckich. Centrum w walce o wymianę Grossu oparło się na ludziach Bodiula. Lucinschi wprawdzie został przez Bodiula wysłany do Moskwy, ale jak mu tłumaczył I sekretarz KPM, dopóki tacy towarzysze jak: Grossu, Călin, Ion Ustian¹⁸¹ i działacze starsi od Lucinschiego „są w kierownictwie wasza droga do Mołdowy jest zagrodzona”.¹⁸² Ruchy mniejszości narodowych miały stanowić element równowagi i nacisku z Centrum, a więc kontroli strukturalnej.

Również 11 listopada ogłoszono stan wyjątkowy w Kiszyniowie i do miasta przybyła Dywizja Dzierżyńskiego należąca do oddziałów MSW. Jednocześnie do stolicy przyleciała grupa specjalna z KC KPZS: Władysław Michajłow¹⁸³, kierownik Wydziału KC KPZS stosunków narodowych (1989-1990), Władimir Babiczew, I zastępcą kierownika Wydziału kadr KC KPZS (1989-1990) i Iwan Feklistow, instruktorem KC KPZS ds. Ukrainy i Mołdawii.¹⁸⁴ Sądząc po składzie delegacja miała dokonać zmian kadrowych w partii mołdawskiej. Snegur podaje, że Babiczew spotykał się z sekretarzami rejonowymi i później mówił, że uzgadniał kandydaturę nowego I sekretarza.¹⁸⁵

12 listopada Front zażądał dymisji Grossu, Pszenicznikowa, Siemionowa, Călina i prokuratora generalnego Demidenko do 19 listopada, tak aby wiec Frontu w tym dniu odbył się już z udziałem nowego kierownictwa i by można było razem ogłosić program wyjścia z kryzysu. W przeciwnym wypadku Front zagroził strajkiem.¹⁸⁶ Jednocześnie zwołano Biuro w składzie: Grossu, Pszenicznikow, Călin, Siemionow, Snegur, Sangheli, Guțu, Eremei, Runkowski i Kaziulin. W czasie obrad Babiczew jasno stwierdził: „Dziś nie można już działać siłą”, co było jednoznaczne z potępieniem Grossu i poparciem dla porozumienia z Frontem. Za zmianami personalnymi w kierownictwie wypowiedzieli się: Eremei, Călin, Guțu i Sangheli. Następnie Babiczew spotkał się osobno z każdym członkiem Biura i niektórymi członkami KC, rządu i szefami przedsiębiorstw, zaś Michajłow rozmawiał 6 godzin z kierownictwem Frontu i deputowanymi ludowymi: Valeriu Cosarciukiem (TW „Oscar”¹⁸⁷), Dabiją (TW „Ion”, „Nicu”), Hadârcą (TW „Hariton”), Contantinem Andreevem, Cimpoi, Lari, Grăjdieru, Apostolem, Rusu i innymi. Gdy Babiczew zwołał Biuro KC KPM, Michajłow stwierdził, iż jego rozmówcy są przygotowani i umiarkowani. Sam Babiczew skrytykował kierownictwo Grossu, wypowiadając rytualne oskarżenie, że partii „brakowało stałe związku z ludźmi, organizacjami społecznymi” i dalej podkreślił, iż nie może zgodzić się z Grossu, że organizatorzy, którzy mówią „o demokracji i odrodzeniu narodowym są grupą ludzi zdeklasowanych pod względem moralnym i społecznym”. Wyrok więc zapadł.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 642 – 643.

¹⁸¹ Ion Ustian (ur. 1939), premier (1980-1985), po nim stanowisko przejął Călin.

¹⁸² Petru Lucinschi, op. cit., s. 91-92.

¹⁸³ Władysław Michajłow był od 1987 roku kolejno kierownikiem Wydziału kadr KC KPZS, z-cą kierownika Wydziału pracy państwowo-prawnej, z-c- kierownika później kierownikiem Wydziału stosunków narodowych, a od czerwca 1990 roku kierownikiem Wydziału polityki narodowej KC KPZS, więc łączył w sobie doświadczenie polityki kadrowej, etnicznej i organów administracyjnych.

¹⁸⁴ Grigore Eremei, op. cit., s. 277.

¹⁸⁵ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 646.

¹⁸⁶ *Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008*, s. 125-126.

¹⁸⁷ Valeriu Cosarciuc – “Oscar” – informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

¹⁸⁸ Grigore Eremei, op. cit., s. 286-287.

12 listopada na zebraniu z delegatami KC KPZS Lavranciuc i Woronin przedstawili raporty o sytuacji w Republice.¹⁸⁹

Tego samego dnia zwołano nadzwyczajny zjazd przedstawicieli ludności gagauzkiej, który podjął decyzję o utworzeniu Autonomicznej Gagauzkiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej w składzie SRS Mołdawskiej. Następnego dnia, odchodzący już Grossu przyznał w TV, że Gagauzi mają prawo do autonomii. Sami Gagauzi liczyli na współdziałanie Bułgarów i wspólną autonomię, ale ci woleli działać samodzielnie.

Po 10 listopada już otwarcie mówiono o wymianie Grossu. Z inicjatywy Ludmiły Skalnoj, wówczas przewodniczącej Mołdawskiego Towarzystwa Przyjaźni, a w czasie gdy Lucinschi był I sekretarzem jego zastępczyni (1966-1967), zaczęto przygotowywać powrót Petru Lucinschiego.¹⁹⁰ Również przewodniczący Frontu Ion Hadârcă (TW „Hariton”) rzucił hasło - tzw. inicjatywę ludową - by sprowadzić Petru Lucinschiego z Tadżykistanu i powierzyć mu stanowisko I sekretarza.¹⁹¹ Wersję tę pośrednio potwierdził Snegur, który wspominał: zdaje się, że również ktoś z kręgu pisarzy powiedział, że trzeba sprowadzić Lucinschiego.¹⁹² Dokładniejszych informacji dostarczył przyszły premier Mircea Druc, choć w dwu wersjach. W swoich wspomnieniach napisał, iż jeszcze w Czerniowcach dowiedział się, iż intelektualiści Frontu wybierają się do Moskwy do Gorbaczowa, by sprowadzić Lucinschiego. Pojechał wtedy do Kiszyniowa, by przekonać przywódców Frontu, iż nie należy tego robić przed wyborami, gdyż w ten sposób wzmocni się partię komunistyczną, która uzyska lepszy wynik, ale nie odniósł sukcesu. Druc pisze: „Teraz jest październik”¹⁹³, czyli plan sprowadzenia Lucinschiego zaczęto realizować przed demonstracjami 7-10 listopada, co dowodzi, iż posłużyły one jedynie za pretekst do obalenia Grossu.

¹⁸⁹ Ibidem, s. 278.

¹⁹⁰ Petru Lucinschi (ur. 1940), ukończył Instytut Pedagogiczny w Kiszyniowie (1957-1962), związał się z I sekretarzem Komsomołu Vasile Buga, po studiach wstąpił do partii (1963), pracował w aparacie Komsomołu w Bălți (1964), gdzie organizował walkę z Cerkwią (zob. Teodor Botnaru, Alexandru Ganenco, *Istoria Serviciilor Secrete. [Breviar]*. Ed. „Museum”, Chișinău, 2004, s. 94), I sekretarz Komsomołu (1967-1971), przez Bodiulę wybrany na sekretarza KC ds. ideologii i członek Biura (1971-1976), zajmował się intelektualistami, następnie szef organizacji stołecznej KPM (1976-1978), wysłany do Moskwy, by nie zagrażał lokalnemu I sekretarzowi, mianowany z-cą kierownika Wydziału propagandy KC KPZS Jewgienija Tiażelnikowa, po akceptacji jego kandydatury przez Susłowa i Czernienko (Petru Lucinschi, *Ultimele zile ale URSS*, București 1998, s. 93). Gorbaczow wysłał Lucinschiego na stanowisko kontrolera – II sekretarza do Tadżykistanu (1986-1989). Lucinschi oparł karierę na walce z Ceausescu i gdy Tiażelnikow, zrobił go ambasadorem w Bukareszcie, władze rumuńskie odmówiły mu wizy (Viorel Patrichi, Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu, București 1998, s. 210).

Po puczu Lucinschi został współpracownikiem Instytutu Badań Społeczno-Politycznych Akademii Nauk Federacji Rosyjskiej, czyli znalazł się na całkowitym marginesie. Z zamrażarki politycznej został wyciągnięty przez Snegura i rząd Sanghelego, i mianowany ambasadorem Mołdowy w Rosji (1992), prawdopodobnie miało to na celu powstrzymanie go przed powrotem do kraju. Lucinschi jednak przyjechał do Kiszyniowa i został wybrany przewodniczącym parlamentu (4 lutego 1993), gdyż był posłem od 1990 roku. Po następnych wyborach został powtórnie przewodniczącym parlamentu (29 marca 1994). Kierowana przez niego komisja przygotowała projekt konstytucji republiki parlamentarnej, skierowany przeciw Snegurovi. Należał, podobnie jak Snegur, do partii nomenklatury kolchozowej Partidul Democrat Agrar Moldovei. 1 grudnia 1996 roku w drugiej turze powszechnych wyborów prezydenckich pokonał Snegura, uzyskując 54 proc. głosów. Urząd sprawował od 15 stycznia 1997 do 4 kwietnia 2001 roku. Jego bazę polityczną stanowił blok postkomunistyczny – pentru Moldova Prospera și Democratia Dumitru Diacova, aż do konfliktu z nim w 2000 roku w sprawie formy wyborów prezydenckich, kiedy Lucinschi chciał powrócić do odrzuconego przez siebie w 1994 roku projektu konstytucji republiki prezydenckiej, a następnie Alianța Braghiș, od imienia jego premiera Dumitru Braghiș (1999-2001).

¹⁹¹ Sergiu Praporșic, Revanșa lui Lucinschi, Flux 15 października 2010 r.; <http://www.flux.md/articole/10597/> (dostęp 14 sierpnia 2012)

¹⁹² Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 110.

¹⁹³ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 2. Откуда берутся новые премьеры?, Witryna Mircea Druca; <http://www.druc.ro/content/view/242/87/lang/> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

Według biografii Druca autorstwa Viorela Patrighiego, napisanej na podstawie rozmów z byłym premierem, emisariusze Frontu nie pojechali do Gorbaczowa tylko udali się do Dusanbe by prosić Lucinskiego o powrót, gdyż „ludzie Ghimpu i on wierzyli, że się dogadają i chcieli pozbyć się Grossu, Gorbaczow zgodził się na transfer ... Lucinski był człowiekiem największego zaufania Kremla w republice jak Szewardnadze i Alijew, był pieszczoskiem starej kremłowskiej gwardii”.¹⁹⁴ Pierwsza wersja, wyjazdu delegacji do Gorbaczowa jest b. prawdopodobna, gdyż Lucinski sam nie mógł decydować o powrocie. Ponadto w książce pisanej w 1997 roku chodziło o przedstawienie konkurencyjnych działaczy we Froncie z najgorszej strony, jako sojuszników komunistów.

Świadcstwa powyższe dowodzą jednak znacznej koordynacji akcji wymiany Grossu na człowieka Gorbaczowa i ścisłej współpracy Centrum z Frontem.

14 listopada na posiedzeniu Biura Grossu złożył tradycyjną samokrytykę („popeliłem wiele błędów”) i dymisję. Wówczas Babiczew zaproponował zwolnienie Grossu z funkcji I sekretarza i w imieniu Politbiura KC KPZS zaproponował Lucinskiego. Biuro oczywiście poparło wnioszek Babiczewa.¹⁹⁵ Jak z tego wynika cała operacja wymiany kierownictwa partii mołdawskiej na pieriestrojkowe była sterowana przez ludzi Gorbaczowa. Po upadku Grossu nastąpiły zmiany w Biurze, rządzie, Sowiecie i aparacie KC.¹⁹⁶

W tym czasie kiedy Babiczew usuwał Grossu Lucinski przebywał w Moskwie na sesji Sowietu. Jak sam wspomina, wezwał go Gorbaczow i „sekretarz generalny mi powiedział, że rekomenduje mnie na funkcje I sekretarza KPM. Muszę wyjechać tam natychmiast” i Lucinski dodał: „o moim losie zdecydowali dwaj sekretarze: Michaił Gorbaczow i Georgij Razumowski”.¹⁹⁷ Decyzję podjęli więc Gorbaczow i Razumowski, sekretarz KC KPZS ds. kadrowych (6.03.1986-14.07.1990), czyli ten sam, który poprzednio rozmawiał ze Snegurem w sprawie jego awansu.¹⁹⁸

Lucinski znał Gorbaczowa, od czasu gdy ten pracował w Stawropolu.¹⁹⁹ Teraz obiecał mu powrót do spokoju w Republice, wyleciał z lotniska wojskowego z nowym ambasadorem w Bukareszcie i swoim byłym szefem i protektorem Tiażelnikowem²⁰⁰ oraz żoną Snegura i 16 listopada przybył do Kiszyniowa.²⁰¹

Snegur na pytanie Babiczewa w sprawie kandydatury Lucinskiego: „A jak kandydatura Lucinskiego”, odpowiedział neutralnie: „Lucinskiego mało znam, ale tu mówią o nim dobre rzeczy i dlatego nic przeciwko danej kandydaturze nie mam”.²⁰²

16 listopada zebrało się wreszcie Plenum KC by przypieczętować podjęte już decyzje. Przyjechał na nie Babiczew z Lucinschim. Przed plenum Babiczew zebrał sekretarzy rajkomów i powiadomił o kandydaturze Lucinskiego, wtedy na pytanie kogo jeszcze rozważali, Babiczew wskazał Snegura. Zdaniem Snegura chciano przygotować Lucinschigo i po wyborach zrobić go szefem nowego Sowietu.²⁰³ Mało to jednak prawdopodobne, gdyż – jak widzieliśmy – zaledwie kilka miesięcy wcześniej Centrum preforsowało awans Snegura. Stara się on raczej przedstawić się w pamiętnikach ex post jako niezłomny przeciwnik

¹⁹⁴ Viorel Patrighi, op. cit., s. 209.

¹⁹⁵ Grigore Eremei, op. cit., s. 277-281.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 282.

¹⁹⁷ Petru Lucinski, *Ultimele zile ale URSS*, București 1998, s. 95.

¹⁹⁸ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 87.

¹⁹⁹ Petru Lucinski, op. cit., s. 131.

²⁰⁰ Jewgienij Tiażelnikow był I sekretarzem KC Komsomołu (czerwiec 1968-1977), członkiem KC KPZS (1971-1990), kierownikiem Wydziału propagandy KC KPZS (1977-1981), nadzwyczajny i pełnomocny ambasadorem ZSRS w Rumunii (1982-1990). Jako przyjaciel Iliecu roztaczał nad nim ochronę ambasady sowieckiej. Według Eremei Tiażelnikow był przyjacielem Lucinskiego (G. Eremei, op. cit., s.174).

²⁰¹ Petru Lucinski, op. cit., s. 95.

²⁰² Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ... , s. 110-110.

²⁰³ Ibidem, s. 110-110, Mircea Snegur, *Labirintul* ..., s. 646.

Moskwy, działający wbrew Centrum, podczas gdy w rzeczywistości po prostu realizował gorbaczowską pieriestrojkę, aż do czasu – jak zobaczymy - sojuszu z Jelcynem.

Lucinschi, podobnie jak Snegur, przed awansem był w stałym kontakcie z przywódcami ugrupowań nieformalnych, intelektualistami i podróżował do Naddniestrza.²⁰⁴ Pokazuje to, iż takiej właśnie aktywności i współpracy z pieriestrojkowymi partnerami wymagało Centrum.

Na Plenum KC KPM Babiczew stwierdził, że Grossu złożył dymisję i Politbiuro KPZS ją zaakceptowało. Następnie zgodnie z tradycją Grossu złożył samokrytykę. 5 grudnia nastąpiły kolejne zmiany. Z Sekretariatu odszedł Snegur, dotychczas odpowiedzialny za rolnictwo, a obecnie koncentrujący się na stanowisku przewodniczącego Prezydium Sowietu. Siemionow natomiast utracił stanowisko sekretarza. Wbrano dwu nowych sekretarzy: Nikołaja Kutkowieckiego²⁰⁵ ds. rolnictwa i Eugena Sobora²⁰⁶, kolegi z czasów pracy w Komsomole Lucinschiego. Z Biura już w lipcu odszedł Mocanu, a teraz premier Călin, którego odwołano z funkcji 2 stycznia 1990 roku.

23 listopada uchwalono nową ordynację wyborczą. Dawała ona prawo wysuwania kandydatów kolektywom pracowniczym, mieszkańców, wojskowych oraz zebraniom studentów. Przyjęto wybory większościowe jak w całych Sowietach. Na każdy mandat miało przypadać minimum 2 kandydatów. Kadencja przewodniczącego Sowietu, czyli odpowiednika prezydenta, miała trwać 5 lat.

Ciekawe, że w czasie obrad Sowietu Hadârcă (TW „Hariton”) zaproponował powołanie komisji, która zbadałaby wagę historyczną proklamowania Demokratycznej Republiki Mołdawii 2 grudnia 1917 roku i chciał, by dzień ten uznać za święto narodowe.²⁰⁷ Do końca 1989 roku Front realizował więc program pieriestrojkowy ustalony w Centrum, gdyż nawiązywanie do DRM było odpowiednikiem powoływania się przez fronty bałtyckie w 1988 roku na sowieckie republiki bałtyckie utworzone w 1940 roku, jako na legalne twory państwowe; obecne republiki miały po reformach stać się ich kontynuacjami i podpisać teraz nowy traktat związkowy, by w ten sposób zalegalizować własną przynależność do nowego Związku Sowieckiego Gorbaczowa.

Mołdawia przeżywała też wydarzenia rumuńskie związane z obaleniem Nicolae Ceaușescu. 23 grudnia wiec zwołany na Placă Mari Adunări Naționale zażądał od kierownictwa Republiki utworzenia oddziałów ochotników i wysłania ich do Rumunii.²⁰⁸ Było to zgodne i ówczesnym dążeniem Gorbaczowa do wysłania jednostek sowieckich do Rumunii, o czym zaświadczały wspomnienia gen. Gușă i innych oficerów (patrz: Rumunia).

Koalicja FPM i KPM - 1990

Petru Lucinschi doprowadził do powołania 10 stycznia 1990 roku Petru Pascari, dotychczasowego zastępcę przewodniczącego Gosplanu Masliukowa, na nowego premiera Mołdawii. Pascari był już był sekretarzem KC KPM ds. rolnictwa, a potem premierem Mołdawii (24.04.1970 – 1.08.1976)²⁰⁹, ale karierę kontynuował w Moskwie, gdzie miał wysoką pozycję jako zięć Wiktora Griszina byłego sekretarza stołecznej organizacji partyjnej

²⁰⁴ Ibidem, s. 647.

²⁰⁵ Nikołaj Kutkowiecki (ur. 1942), I sekretarz rajkomu we Florești (1989), przewodniczący Stowarzyszenia Uprawiających Winorośl (2001), businessman.

²⁰⁶ Eugen Sobor (ur. 1942 re. Kotowski) ukończył Wydział Filologiczny na Uniwersytecie Kiszyniowskim, dr nauk historycznych, pracował jako nauczyciel, I sekretarz Rajkomu i Komitetu Miejskiego Komsomolu Kiszyniowa, I sekretarz Rajkomu dzielnicy Leninowskiej i Komitetu Miejskiego Kiszyniowa (1974), kierownik Wydziału kultury KC (1983), minister kultury (1988-1990), po 1991 roku przewodniczący Związku Przedsiębiorców, przewodniczący Związku Filmowców (2010).

²⁰⁷ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 649.

²⁰⁸ Ibidem, s. 672.

²⁰⁹ Po Pascari stanowisko premiera pełnił Semion Grossu (1977-1980), późniejszy I sekretarz KPM.

(1967-1985). Lucinschi studiował razem z Pascarim w grupie na I roku w Instytucie Pedagogicznym.²¹⁰

Mimo negocjacji przeprowadzonych 25 stycznia 1990 roku z nowym I sekretarzem Petru Lucinschim, 28 stycznia Obiedinionyj Sojuz Trudowych Kolektywow przeprowadził referendum w Tyraspolu w sprawie autonomii terytorialnej i wejście do Naddniestrzańskiej Sowieckiej Republiki Socjalistycznej, jeśli taka powstanie. Poprzednio podobne referendum zorganizowano w Rybnicy (3.12.1989), a później w Benderach (1.07.1990) i Dubosarach (12.08.1990) oraz powiecie Slobozia (lipiec-wrzesień 1990) i Grigoriopol (listopad 1990). Przy frekwencji wynoszącej 79 proc. za utworzeniem Republiki opowiedziało się 95,8 proc. głosujących.

W okresie kampanii wyborczej do Sowietu Mołdawii wyraźnie zarysował się więc podział na ruch narodowy rumuński i rumuńską nomenklaturę i nomenklaturę rusofonów, popieraną przez mieszkańców zrusyfikowanych regionów przemysłowych Republiki.

W tym czasie rozpoczął się już proces radykalizacji opozycji pieriestrojkowej, ale jeszcze na obrzeżach Frontu. 28 stycznia Krąg Mateevici wysunął żądanie wprowadzenia system wielopartyjnego i demonopolizacja władzy kompartii. 3 dni później odbyło się spotkanie Prezydium Sowietu z przedstawicielami wszystkich ruchów politycznych, na którym omawiano kwestię symboli narodowych, ocenę Paktu Mołotow-Ribbentrop i wydarzeń z 7-10 listopada. Powołano specjalne komisje, które miały zbadać te zagadnienia i przygotować wnioski.

11 lutego Front zorganizował wielki wiec wyborczy na Placu MAN. Był to manifest jedności z Mirceą Snegurem i nowym kierownictwem partii komunistycznej. Przedstawiciele inteligencji wzywali: „głosujcie na prawdziwych patriotów narodu”: Mirce Snegura, Nicolae Costina, Valeriu Matei (TW „Che Guevara”), Gheorghe Ghimpu, Iona Hadârkę (TW „Hariton”), Nicolae Mătcășă.²¹¹ Przewodniczący Prezydium Sowietu został więc postawiony na równi z przywódcami FPM. W pewnym momencie na trybunę weszli razem Ion Hadârcă (TW „Hariton”) i nowy I sekretarz Petru Lucinschi, a tłum zaczął skandować: „Lucinschi și poporul, Lucinschi și poporul!”²¹² Powtórzyły się więc sceny sojuszu frontów ludowych i gorbaczowowskich sekretarzy republikańskich z Nadbałtyki.

Platforma wyborcza Frontu przewidywała samodzielność gospodarczą oraz „przywrócenie pełnej suwerenności państwowości mołdawskiej”, czyli program pieriestrojkowy, gdyż nie padał jeszcze termin niepodległość. Podkreślano jednak otwarcie związki z Rumunią. Językiem państwowym miał być już oficjalnie „język rumuński (mołdawski)”, flagą barwy rumuńskie (Tricolor), choć herbem mołdawski żubr (zimbru). Stosunki dyplomatyczne z innymi krajami miały się znaleźć wyłącznie w gestii parlamentu i nastąpić miała intensyfikacja stosunków Rumunią we wszystkich dziedzinach. Deklarowano jednak prawo mniejszości do posiadania autonomii kulturalnej.

Planowano ogłoszenie Mołdowy strefą zdemilitaryzowaną i zgłaszano rewindakcje do terytoriów mołdawskich włączonych do Ukrainy.

Zapowiadano zmianę nazwy sowietu na parlament, uchwalenie nowej Konstytucji, utworzenie nowych struktur kierowniczych państwa i powrót do podziału kraju na powiaty (județele). Otwarcie mówiono o pluralizmie politycznym i podkreślano, iż „wykluczona jest możliwość zawłaszczanie władzy politycznej i państwowej przez jedną partię”. Pamiętać jednak należy, iż pieriestrojka zakładała odebranie partii komunistycznej władzy.

²¹⁰ Petru Lucinschi, op. cit., s. 99.

²¹¹ A.O.S.P.R.M., F 51, inventar 73, d. 142, f. 1 za: Certan Ion, op. cit., s. 45. Nicolae Mătcășă (ur. 1940), językoznawca zaangażowany w walkę o język rumuński, minister edukacji (1990-1994), w 1995 roku przeniósł się do Bukaresztu i pracował dla rumuńskiego ministerstwa kultury.

²¹² Sergiu Praporșic, Ion Hadârcă, un nomenclurist care a colaborat cu regimul sovietic de ocupație (I), Flux 20 lutego 2009 r.; <http://www.flux.md/editii/200913/articole/5761/> (dostęp 14 sierpnia 2012)

W dziedzinie ekonomicznej Front przeszedł już otwarcie na pozycje gospodarki rynkowej. Przewidywano gospodarkę mieszaną, uznanie własność prywatnej, w tym uwłaszczenie chłopów, wymianę własności z obywatelami innych państw czyli normalny handel i prawo każdego obywatela do części majątku narodowego, pod czym można było rozumieć jakiś zakres prywatyzacji oraz stworzenie systemu bankowego i pieniężnego.

Front zapowiedział też gwarancje dla wolności wyznania oraz odremontowanie zniszczonych cerkwi i ich zwrot wiernym.²¹³

1 marca, przed II turą wyborów, Snegur domagał się na Plenum KC suwerenności ekonomicznej, czyli by wszystkie zakłady należały do republiki, należącej do odnowionej federacji.²¹⁴ Ten pieriestrojkowy cel był szczególnie popierany przez narodową nomenklaturę gospodarczą we wszystkich republikach.

25 lutego w I turze wybrano 140 deputowanych, 10 marca w II turze jeszcze – 231, czyli razem obsadzono wtedy 371 spośród 380 mandatów. Frekwencja wyniosła odpowiednio 85,5 i 74,1 proc. 338 deputowanych wybrano po raz pierwszy, więc całkowicie odnowiono skład Sowietu. 358 deputowanych posiadało studia wyższe, co oznacza, że reprezentowana była wyłącznie inteligencja sowiecka, tym bardziej, że 334 deputowanych należało do partii komunistycznej i Komsomół. Do nomenklatury kolchozowej należało 68 deputowanych (13 dyrektorów sowchozów i 55 przewodniczących kolchozów).

Pod względem składu narodowościowego do Sowietu weszło 259 Rumunów, 57 Rosjan, 35 Ukraińców, 13 Gagauzów i 8 Bułgarów, czyli mniejszości dysponowały razem 113 mandatami.

Z 200 kandydatów popieranych przez Front w 219 okręgach przeszło 101 czyli 27 proc.²¹⁵, w tym Snegur, a Interdwiżenije zdobyło 32 mandaty. Jak z tego widać większość deputowanych popieranych przez Front należała do partii komunistycznej. Aparat również był silnie reprezentowany; z 40 I sekretarzy rejonowych i miejskich przeszło 30.

W kwietniu, a więc po wyborach ale przed powołaniem koalicji rządowej, zastępcy Lavranciuca, Munteanu i Maloman, pod pretekstem, że może dojść do ataku „ekstremistów” Frontu na siedzibę KGB, wywieźli archiwum KGB do Tyraspolu, gdzie znajdują się do dziś.²¹⁶ Wywieziono ok. 2.500 dossier w tym oczywiście teczki agnety. Zdaniem jednak Lavranciuca, wywieziono tylko kopie, a oryginały znajdują się obecnie w rękach Służby Informacji i Bezpieczeństwa – SIS (Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova), powołanej w 1999 roku na bazie Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego. Botnaru natomiast uważa, iż najcenniejsze dokumenty zawędrowały z Tyraspolu do Moskwy.²¹⁷

Należy też podkreślić, iż między przywódcami Frontu i funkcjonariuszami KGB istniały więzi rodzinne i przyjacielskie. W 1990 roku Gheorghe Ghimpu, Andrei Țurcanu i Anton Grăjdieru spotykali się wielokrotnie z z-cą przewodniczącego KGB Damianem Munteanu.²¹⁸ Niestety nie opisali swoich rozmów, raporty KGB pozostają zaś niedostępne, dlatego nie wiemy jaki charakter miały te kontakty.

²¹³ Platforma electorală a Frontului Popular din Moldova; , Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 141-142.

²¹⁴ Mircea Snegur, Labirintul s. 697.

²¹⁵ William Crowther, The politics of democratization i postcommunist Moldova, s. 294.

²¹⁶ Mihail Ciubotaru, Pe cine servește Serviciul de Informații și Securitate din Republica Moldova? Portal moldova.org 28 września 2010 r.; <http://politicom.moldova.org/news/pe-cine-servete-serviciul-de-informatii-i-securitate-din-republica-moldova-212724-rom.html> ; Dosarele KGB-ului RSSM, o „armă nucleară” în mâinile Tiraspolului. Timpul, 28 listopada 2006 (dostęp 28 lipca 2012).

²¹⁷ Pavel Moraru, Băsarabia sub urmasii lui Felix Dzerjinski (VIII); <http://www.asymetria.org/modules.php?name=AvantGo&op=ReadStory&sid=1172> (dostęp: 27 lipca 2012).

²¹⁸ Giennadij Codreanu, Днестровский Разлом. Rozdz. : Распал Союза и становление ПМР; <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm> (dostęp: 27.07.2012)

17 kwietnia zebrał się nowy Sowiet. Powstały w nim trzy duże kluby: Viața satului (życie wsi) w sile 60 członków, reprezentujących nomenklaturę, przede wszystkim kolchozową lub związaną z przemysłem rolno-spożywczym, Sowietskaja Mołdawia czyli Interdwieženije i stary aparat partyjny, grupujący początkowo 60, a później 132 deputowanych, Klub Demokratyczny, liczący 80 deputowanych Frontu i 70 sojuszników oraz klub Bugeacul czyli deputowani gagauzcy i bułgarscy. Spośród 101 kandydatów wybranych na platformie Frontu część weszła do nomenklaturowego klubu Viața satului, dlatego grupa Frontu było o 21 deputowanych mniejsza od liczby wybranych z jego poparciem. Skład Sowietu pokazuje słabość i zależność Frontu od ludzi związanych z nomenklaturą.

26 kwietnia rozważano zmianę nazwy Sowietu na Sfatul Țării, co nawiązywałoby do zinfiltrowanej przez bolszewików samodzielnej Republiki Ludowej z 1917 roku, a więc byłoby zgodne z planem pieriestrojki i wzorcem bałtyckim. Terminu jednak nie przyjęto z powodu opozycji Interdwieženija i organ ustawodawczy nazwano Parlamentem.

O stanowisko przewodniczącego Parlamentu w sposób naturalny rywalizowali: Mircea Snegur, dotychczasowy przewodniczący Prezydium Sowietu i Petru Lucinschi, który jako I sekretarz partii mołdawskiego, zgodnie ze schematem Gorbaczowa, powinien objąć tę funkcję. Oboje mieli swych zwolenników zarówno w nomenklaturze jak też wśród deputowanych Frontu.

Według Snegura, Lucinschi proponował mu stanowisko I wiceprzewodniczącego Sowietu w razie swojej wygranej²¹⁹ i można się domyślać, iż tego samego oczekiwał po rywalu. Na silny podział w kierownictwie partii wskazuje fakt, iż Biuro nie poparło oficjalnie żadnego z dwu kandydatów.²²⁰ Pośrednio potwierdza to Lucinschi, który o radę, czyli w rzeczywistości o poparcie, zwrócił się telefonicznie do Centrum. „Michał Gorbaczow i Aleksander Jakowlew radzili mi, abym się nie uchylał od postawienia kandydatury. Wielu członków KC i komitetów miejskich i powiatowych, a byli to nowi funkcjonariusze, nalegało na to samo. Umówiłem się ze Snegurem, że weźmiemy udział w wyborach jako równi. Biura czy też plenum KC nie potwierdziło kandydatur, aby nie osłabiać pozycji żadnego z nas” – wspomina Lucinschi.²²¹

Snegur postanowił zawrzeć porozumienie z przywódcami Frontu. Wiedział bowiem, że na Lucinschiego głosować będą rusofoni, komuniści i część agrarystów (przewodniczący kolchozów z klubu Viața satului), sam zaś będzie miał poparcie większości agrarystów. Przeprowadził rozmowy sondażowe z Ionem Hadârcă, przewodniczącym FPM i Andreiem Țurcanu, członkiem Komitetu Wykonawczego Frontu. Zawarto porozumienie, zgodnie z którym Hadârcă (TW „Hariton”) zostanie I wiceprzewodniczącym Parlamentu, Pușcaș wiceprzewodniczącym, a Ion Țurcanu sekretarzem. Była to funkcja zbędna, wymyślona by dać Frontowi 2 stanowiska, akurat tym ludziom, z którymi negocjował Snegur.²²²

Drugim punktem porozumienia była zgoda Snegura na natychmiastowe przegłodowanie, po wygranej w wyborach, symboliki narodowej: flagi i godła.²²³

Mircea Druc twierdzi, iż za pośrednictwem syna Snegura, z którym pracował w jednym budynku, spotkał się tajni ze Snegurem w prywatnym mieszkaniu i zaproponował poparcie Frontu w głosowaniu za zgodę na przyjęcie hymnu, flagi i herbu.²²⁴ Snegur nie potwierdza wersji Druca. Przyszły premier nie był wtedy członkiem kierownictwa Frontu, więc wątpliwe by w ogóle mógł rokować w jego imieniu.

²¹⁹ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 721.

²²⁰ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 80.

²²¹ Petru Lucinschi, op. cit., s. 98.

²²² Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 706.

²²³ Ibidem, s. 744.

²²⁴ Viorel Patrichi, op. cit., s. 208, 216.

Kandydaturę Snegura zgłosił Dumitru Crețu, szef kolchozu Cărpineni z rejonu naddniestrzańskiego Kotowsk, a Lucinskiego Vladimir Gudumac, I sekretarz rajkomu Briceni.

27 kwietnia Snegur uzyskał 196, a Lucinschi 160 głosów, przy czym minimum wymagane do zwycięstwa wynosiło 191 (połowa deputowanych plus jeden). Podział na zwolenników Snegura i Lucinskiego uwidocznił się w klubie nomenklatury Viața satului, co obrazuje rywalizację wewnątrz obou pieriestrojkowego i później powtórzyło się rozłamem w Demokratycznej Partii Agrarnej walce o prezydenturę w 1996 roku.

Przeciwko przyjęciu flagi w kolorach rumuńskich głosowało jedynie 22 deputowanych, zaś wstrzymało się 14, pozostali oddali głos za. Następnie Gheorghe Ghimpu wciągnął flagę na masz na budynku Parlamentu. Z tym, że nie była to decyzja rewolucyjna, gdyż jeszcze stare Prezydium zaaprobowało propozycje komisji w sprawie flagi rumuńskiej z godłem mołdawskim - żubrem, ale teraz postanowiono rozpisać nowy konkurs na wizerunek godła.

Teraz nastąpił wybór I wiceprzewodniczącego Parlamentu. Na Hadârkę głosowało 258 deputowanych, przeciw było 58, a wstrzymało się 12, co oznacza, iż przewodniczący Frontu musiał uzyskać poparcie także Viața Satului i części aparatu partyjnego, a przeciw głosowali przede wszystkim Rosjanie.

Wiceprzewodniczącymi zostali Victor Pușcaș²²⁵, Dumitru Puntea, przewodniczący kolchozu z Edineț i Mihail Plasiciuc, wiceprzewodniczący sovietu rejonowego w Glodeni. Zgodnie z umową Iona Țurcanu mianowano sekretarzem Parlamentu. W skład Prezydium Parlamentu weszło 19 członków, w tym przewodniczący komisji wybrani 12 i 22 maja, Valeriu Matei (TW „Che Guevara”), przewodniczący komisji ds. środków masowego przekazu, Vasile Nedelciuc, przewodniczący komisji spraw zagranicznych, doc. Pavel Gusac, przewodniczący komisji ds. ekologii, Ion Vatamanu, przewodniczący komisji kultury i kultów, Teodor Panțâru, przewodniczący komisji prawnej i bliski Frontowi Anatol Plugaru, przewodniczący komisji etyki. Z FPM związanych było 6 z 19 członków Prezydium Parlamentu.

Spośród członków Prezydium Parlamentu tylko 5 miało ważne funkcje w kierownictwie KPM, co świadczyło o oddzieleniu się już obu struktur.

Snegur w swoim przemówieniu programowym przedstawił wizję rozwiązania problemu separatyzmu poprzez samorządy lokalne. Przewidywał realizację koncepcji społeczno-ekonomicznej państwa suwerennego i mówił o związku państw wolnych i niepodległych czyli konfederacji. Ustawodawstwo republikańskie miały mieć wyższość nad związkowym, Republika posiadać niezależność finansową i walutową oraz utrzymywać bezpośrednie stosunki z zagranicą. Snegur planował rozwój chłopskich gospodarstw pomocniczych, a więc nie wypowiedział się jasno za repriwatyzacją ziemi. Partia miała być ostatecznie odcięta od władzy państwowej, bez wtrącania się do rozwiązywania konkretnych spraw ekonomicznych. I wreszcie tworzenie nowego ustroju miało zakończyć przyjęcie Konstytucji.²²⁶ W sumie był to więc program I etapu pieriestrojki Gorbaczowa, bardzo bliski założeniom Frontu Ludowego Mołdawii.

Snegur twierdzi, iż początkowo proponował pozostanie na stanowisku premiera Pascariemu, ale ten odmówił i 23 maja wieczorem rząd podał się do dymisji.²²⁷ Nie wydaje się to wiarygodne, gdyż Pascari został sprowadzony przez Lucinskiego. Poza tym dziwne jest, iż Snegur złożył propozycję Pascariemu niezwykle późno, gdy Druc był już

²²⁵ Victor Pușcaș (ur. 1943) przewodniczący Komisji Rewizyjnej KC KPM, minister ds. kontaktu z Parlamentem (1994-1995), przewodniczący Sądu Najwyższego (1995-1998), przewodniczący Najwyższej Rady Magistratury (1998-2001), przewodniczący trybunału Konstytucyjnego (2001-2007).

²²⁶ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 724-732.

²²⁷ *Ibidem*, s. 778.

przewodniczącym komisji parlamentarnej²²⁸, czyli tuż przed dymisją rządu. Wygląda na to, że propozycja wobec Pascariiego miała jedynie charakter kurtuazyjny i miała dać Snegurovi alibi.

Naturalną kandydaturą na premiera, również dla części przywódców Frontu, był Lucinschi. Mówiło się o niej już na przełomie marca i kwietnia.²²⁹ Z Lucinschim negocjowali z nim Vasile Nedelciuc (TW „mi-7”), Ion Țurcanu, i inni.²³⁰ Warto przypomnieć, że jako sekretarz ds. ideologii „opiekował się” on właśnie intelektualistami partyjnymi i znajomości te pozostały. Snegur dowiedział się o tej kandydaturze od samego Luchinschiego lub KGB i wtedy zapytał Iona Țurcanu czy jest to intencja poważna, i uzyskał odpowiedź twierdzącą. Następnego dnia zaproponował w Sowiecie kandydaturę Druca.²³¹ Taki przebieg wypadków świadczy, iż Snegur wybrał Druca²³² by uzyskać poparcie Frontu przeciwko Luncinschiemu a jednocześnie mieć słabego premiera, który we Froncie i w Mołdawii był postrzegany jako człowiek nowy.

Vasile Nedelciuc (TW „mi-7”) i Anatol Țaran chcieli by Druc się wycofał na rzecz Lucinschiego, ale przewodniczący Hadârca (TW „Hariton”) poparł kandydata Snegura.²³³

25 maja, zanim doszło do głosowania nad kandydaturą Druca, Parlament zmienił nazwę Rpubliki z „Mołdawska” (Moldovească) na SRS Mołdawii (Moldovei) według wzorca Ludowa Republika Bułgarii, co wynikało z założenia, iż nowy traktat o związku suwerennych państw zostanie podpisany.

Mircea Druc został premierem uzyskując 259 głosów „za”, przy jednym wstrzymującym się gen. Jakowlewa z Tyraspoła. Oznacza to jednak, że ponad 100 deputowanych nie wzięło udziału w głosowaniu. Byli to w większości rusofobii.

Mircea Druc (ur. 1941) studiował na Wydziale historyczno-filologicznym Uniwersytetu w Kiszyniowie (1957-1960), a następnie języki romańskie na Uniwersytecie w Leningradzie (1960-1964) i podjął pracę jako tłumacz na lotnisku Szeremietiewo w Moskwie (1964-1967). Z tego okresu datują się jego bliskie kontakty z KGB. Jak sam pisał w kwietniu 1974 roku w liście do Arnolda Pełše, ówczesnego przewodniczącego Komitetu Kontroli Partyjnej KC KPZS, pracując na Szeremietiewo w 1965 roku „ukończył specjalne kursy szkoleniowe ... celem uzyskania doświadczenia w pracy jako przedstawiciela Aerofłotu zagranicą”. „W lipcu tego samego roku (tj. 1965) dopełnił koniecznych formalności, by zostać przyjęty do systemu KGB.” W lipcu przybył do Moskwy z Kiszyniowa kapitan KGB A. Mazilu, którego Druc znał od dawna. Dowiedział się od niego, iż nie otrzymał pozytywnej opinii od KGB w Kiszyniowie, co ostatecznie przekreśliło jego szansę zostania funkcjonariuszem KGB, mimo iż starał się przekonać Mazilu, by mołdawskie KGB zmieniło zdanie na jego temat.²³⁴

Następnie Druc rozpoczął studia doktoranckie w zakresie ekonomii w Instytucie Ameryki Łacińskiej AN ZSRS w Moskwie (1967-1970) i w kwietniu 1967 roku wstąpił do KPZS. Kontynuował też udział w kursach postdoktoranckich « Podstawy naukowe kierownictwa w sferze produkcji » (1970). Po powrocie do Mołdowy został mianowany profesorem nauk administracyjnych w Instytucie Politechnicznym w Kiszyniowie (1970).

Po aresztowaniu Alexandru Usatiuca-Bulgăra²³⁵ Druca wezwano na KGB. Wyjaśnijmy, że córka Usatiuca Victoria, była przyjaciółką żony Druca Mariany. Śledztwo trwało trzy

²²⁸ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 121.

²²⁹ Viorel Patrichi, op. cit., s. 216.

²³⁰ Viorel Patrichi, op. cit., s. 209.

²³¹ Ion Țurcanu, op. cit., s. 141-142.

²³² Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 781.

²³³ Viorel Patrichi, op. cit., s. 215.

²³⁴ Ibidem, s. 75-77.

²³⁵ Alexandru Usatiuca-Bulgăra (1915-2003). W 1969 roku wraz z Gheorghe Ghimpu (1937-2000), Valeriu Graurem (ur. 1940) i Akexandra Șoltoianu, którego osobiście nie znał, stworzyli Narodowy Front Patriotyczny Besarabii i Bukowiny Płn., który dążył do przyłączenia ziem okupowanych przez Sowiety do Rumunii. W tym

miesiące, a Druc miał odmówić składania zeznań przeciwko Usatiucowi i na procesie także nie zeznawał. W konsekwencji Druca wysłano na ćwiczenia wojskowe do Odessy, wykluczono z partii komunistycznej i zwolniono z Instytutu, ale nie stał się bezrobotny tylko mianowano go pracownikiem naukowym i specjalistą w Centrum Naukowej Organizacji Pracy i Kierowania Produkcją w Ministerstwie Przemysłu Żywnościowego Mołdowy (1972-1975).

W kwietniu 1974 roku Druc skierował do Arnolda Pelše list, w którym tłumaczył, iż z Mihai Andronikiem²³⁶ nie utrzymywał kontaktów po roku 1964, a z Alexandru Șoltoianu²³⁷, po jego powrocie do Moskwy spotykał się tylko sporadycznie.²³⁸ Druc należał więc do kręgu ludzi związanych z konspiratorami, ale nie wiemy czy sam brał udział w działalności antysowieckiej, choć po 1990 roku przyznawał się do przynależności do organizacji Usatiuca.²³⁹

celu miano proklamować Republikę Ludową obejmującą również Bukowinę Płn., Bugeak i Chocim, ogłosić wystąpienie z ZSRS, przeprowadzić wolne wybory i uchwalić zjednoczenie z Rumunią. 29 marca 1969 roku Usatiuc wysłała z Dworca Płn. w Bukareszcie, gdzie przebywał z wizytą, list do Nicolae Ceaușescu. Informował w nim Conducatora, iż w Besarabii działa Narodowy Front Patriotyczny i proponował zjednoczenie z Rumunią. W czasie kolejnych odwiedzin w Rumunii, 12 czerwca 1970 roku, Usatiuc udał się do siedziby Rady Państwa z prośbą o przyjęcie przez Ceaușescu, ale ten akurat bawił z dwudniową wizytą we Francji. Usatiuca wysłuchało trzech radców. Rozmawiał z nimi 4 godziny, prosił o pomoc w derusyfikacji i pozostawił zaadresowany do Ceaușescu 6 stronicowy list, w którym opisał metody denacjonalizacji KGB i proponował współpracę z Securitate celem wzmocnienia poczucia rumuńskości wśród Rumunów sowieckich (np. utworzenie stacji nadającej po rumuńsku dla Rumunów w ZSRS).

Securitate uznała Usatiuca za prowokatora i Ion Stănescu, ówczesny przewodniczący DSS (1967-1973) napisał 30 czerwca 1970 roku informację do Andropowa o odwiedzinach Usatiuca i liście w którym ten informował „o działalności niektórych elementów z Mołdawskiej SRS przeciwko państwu sowieckiemu” oraz przekazał go KGB. Już 5 lutego 1969 roku Stănescu pisał do Andropowa o obywatelach sowieckich odwiedzających ambasadę Rumunii w Moskwie, o wypowiedziach których „uważamy za konieczne poinformowanie Was”. W nocy Ion Stănescu wymienił I. A. Kolesnikowa, redaktora czasopisma „Economia Țîțeiului”, Mircea Druca, doktorant Uniwersytetu Moskiewskiego i Sasze Saltaniana [Alexandru Șoltoianu], współpracownika sekcji zagranicznej Komitetu Radia i Telewizji. Szef DSS doniósł, iż wymienieni „wypowiedzieli się w sposób tendencyjny i wrogi o polityce wewnętrznej i zagranicznej ZSRS, a dwu ostatnich z naciskiem prosiło o pomoc w nielegalnym wyjeździe poza granice Związku Sowieckiego”. Stănescu wymienił też kpt. Siergieja Aleksiejenko, który szukał kontaktu z ambasadą chińską. 14 stycznia 1972 roku list był już w KGB w Kiszyniowie zob. Marius Mioc blog, A securității, [august 8, 2011; http://mariusmioc.files.wordpress.com/2011/08/usatiuc.jpg](http://mariusmioc.files.wordpress.com/2011/08/usatiuc.jpg). (tam też faksymile listów Iona Stănescu). KGB KGB aresztowało Usatiuca-Bulgăra dopiero 13 grudnia 1971 roku w Kisłowodzku a następnie: Șoltoianu, Graura i Ghimpu. Usatiuc został skazany na 7 lat łagru o zaostrzonym rygorze i 5 zesłania, Ghimpu na 6 lat łagru o zaostrzonym rygorze, Graur na 4 lat łagru. Po 1994 roku Graur przeniósł się do Bukaresztu.

²³⁶ Mihai Andronic mieszkał w Moskwie i wywarł duży wpływ na uczącego się tam Alexandru Șoltoianu, który pod wpływem jego koncepcji za cel organizowanej przez siebie partii, czy raczej kręgu towarzyskiego postawił infiltrację struktur władzy, by działał na rzecz niepodległości Mołdawii w granicach z 1940 roku; Ruslan Szewczenko, Александру Шолтояну – основатель Партии Национального Возрождения Молдовы, blog Moldova 17 marca 2012; http://statulmoldovenesc.blogspot.com/2012/03/blog-post_652.html

²³⁷ Alexandru Șoltoianu (ur. 1934), w czasie studiów w Moskwie zorganizował stowarzyszenie Mołdawian mieszkających poza granicami Republiki (1962), ukończył studia orientalistyczne w Moskwie ze specjalizacją jęz. arabski (1959-1965), ale z powodów politycznych nie uzyskał pracy w MSZ (miał pojechać do ambasady w Maroku), wykładał historię Wschodu na Uniwersytecie w Kiszyniowie. Założyciel Partii Odrodzenia Narodowego Mołdawii (1969-1971). Po aresztowaniu 13 stycznia 1972 roku w maju został internowany w psychuszcze, następnie skazany w osobnym procesie na 6 lat łagru o zaostrzonym rygorze i 5 lat zesłania. Zwolniono go z GUŁAGu dopiero w 1986 roku. Nigdy na stałe nie wrócił do Mołdowy i zamieszkał w Moskwie.

²³⁸ Viorel Patrichi, op. cit., s. 77-81.

²³⁹ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 2. Откуда берутся новые премьеры? Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/242/87/lang/> (dostęp 12 sierpnia 2012 r.)

We wspomnianym liście do Arnolda Pelše, przewodniczącego Komitetu Kontroli Partyjnej KC KPZS Druc skierował wniosek o powtórne zbadanie i przywrócenie w skład partii,²⁴⁰ ale 23 lipca 1976 roku KKP odmówił mu przywrócenia członkostwa w partii.

W 1975 roku Druc wyjechał do Moskwy, gdzie pracował jako lektor w Centrum Problemów Administracyjnych Uniwersytetu Łomonosowa, a następnie jako pracownik naukowy w Instytucie Badań Technicznych i Ekonomicznych oraz Informacji w Elektrotechnice „Informelectro” (1975-1977), kierownik sektora badawczego Centrum Ekonomicznego „Mosstroiplastmass” w Moskwie i redaktor naukowy w Centralnym Instytucie Badań Techniczno-Ekonomicznych i Informacji Przemysłu Żywnościowego w Moskwie (1977-1981), jednocześnie kontynuował studia na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Łomonosowa (1975-1980), a jako delegat katedry zarządzania Uniwersytetu Łomonosowa brał udział w posiedzeniach Kolegium Ministerstwa Rolnictwa do końca 1977 roku. Tak więc sprawa Usatiuca nie przeszkodziła mu w karierze.

Z Moskwy Druc został przeniesiony do Czerniowiec na Ukrainie jako sekretarz naukowy lokalnego oddziału Instytutu Automatyki w Kijowie (1981-1983), a później mianowano go naczelnikiem Departamentu standaryzacji i zarządzania jakością Kombinat Drzewnego w Czerniowcach (1983-1985). Wkrótce został wykładowcą na Uniwersytecie w Czerniowcach i w tamtejszym Instytucie Medycznym (1985-1990). W tym czasie zaczął tłumaczyć literaturę piękną dla Wydawnictwa „Literatură și Artă” w Kiszyniowie i podjął współpracę z „Litieraturną Gazietą” oraz lokalną rumuńską „Zorile Bucovinei” i mołdawskim czasopismem „Nistru”. Od przyjścia Gorbaczowa Druc przeszedł więc z sektora gospodarczego do pracy literackiej, a wkrótce politycznej.

Latem 1987 roku Drucowi zaproponowano prowadzenie stałej rubryki w organie Związku Pisarzy „Literatură și Artă” i w piśmie Komsomołu „Orizont”. Korzystając z pieriestrojki Druc założył i został wiceprzewodniczącym stowarzyszenia kulturalnego „Mihai Eminescu” w Czerniowcach (1988).

Jak wspomnieliśmy, Druc przyjechał do kierownictwa Frontu w październiku 1989 roku, a później pojawił się w Kiszyniowie w listopadzie na zaproszenie Ludmiły Skalnoj²⁴¹, tej samej, która wnioskowała o sprowadzenie Lucinschiego. Jak można sądzić wszyscy znali się z Komsomołu. Kiedy Lucinschi był szefem Komsomłu zaprosił na rozmowę Druca (a więc gdzieś 1967-1971),²⁴² nie wiemy jednak czy miała ona jakiś konkretny rezultat. Oboje też zetknęli się wcześniej na I roku studiów.

W listopadzie 1989 roku Skalnaja zatrudniła Druca w Kiszyniowie jako konsultanta ds. zagranicznej wymiany handlowej przy swoim Towarzystwie, a następnie miał założyć i kierować Narodowym Centrum współpracy z krajami zagranicznymi – AGO DACIA. Druc wykonał zadanie i w lutym 1990 roku został dyrektorem Centrum. Zajmowało się ono doradztwem dla dyrektorów fabryk i nawiązywaniem bezpośrednich kontaktów handlowych z zagranicą. Skalnaja sprowadziła więc Druca do stolicy, co umożliwiło mu zaangażowanie polityczne. Skontaktował się z nim Gheorghe Ghimpu, którego znał z pracy w Instytucie Politechnicznym i działalności konspiracyjnej w grupie Usatiuca.

Ghimpu jako sekretarz komisji wyborczej Frontu poprosił by Druc pojechał na wiec wyborczy z dawnym kolegą Ionem Vatamanu do miasteczka Strășeni. Obecni na wiecu

²⁴⁰ Viorel Patrichi, op. cit., s. 75-81.

²⁴¹ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 1. Что же тогда было?, Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/243/87/lang./> Jelena Zamura, Nikita Bałaszow, Тени на дубѣсарском мосту, Моłodioż' Mołdowy z 18 maja 1991 r., Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/170/118/lang./> (dostęp 12 sierpnia 2012)

²⁴² Viorel Patrichi, op. cit., s. 210.

delegacji Frontu z Vorniceni zaprosili Druca do siebie i zaproponowali mu kandydowanie w ich okręgu nr 316. I tak się stało.²⁴³

Kontrkandydatem Druca był szef kołchozu Tudor Colesnic, przyjaciel Snegura.²⁴⁴ 10 stycznia przyszły premier rozpoczął kampanię²⁴⁵ i wygrał w I turze 24 lutego 1990 roku. W nowym Sowiecie Druc został przewodniczącym Komisji spraw wewnętrznych.

W rządzie Druca część ministrów i cały aparat rady ministrów pozostał komunistyczny.²⁴⁶ Większość ministrów należała do nomenklaturowego klubu Viața satului.²⁴⁷ W nowym gabinecie tylko jeden minister (TW „Williams”), który nigdy nie należał do partii komunistycznej, natomiast po raz pierwszy skład rządu nie był wcześniej aprobowany przez Biuro KC,²⁴⁸ co nie oznacza, że był autorstwa premiera Druca. Jak przyznaje Snegur, to on tworzył rząd, narzucił Sanghelego na I wicepremiera i ministra rolnictwa, a drugim I wicepremierem został Constantin Oboroc²⁴⁹. Druc z własnej inicjatywy miał tylo jedną kandydaturę – Gheorghe Gaindric²⁵⁰, który został ministrem stanu i szybko zniknął. Gaindric jako pracownik joint ventures musiał mieć związki z KGB. Ciekawe, że jego kariera długo przebiegała w Rosji. Prawdziwa władza spoczywała więc w rękach przewodniczącego Parlamentu Snegura. To on de facto powołał rząd koalicyjny nomenklatury i partyjnej inteligencji Frontu Ludowego.

Resorty objęli ludzie, jak pisze Snegur: „drodzy memu sercu”, których „dobrze znałem”: Tudor Botnaru – bezpieczeństwa narodowego (b. KGB), Nicolae Țău – spraw zagranicznych, gen. Ion Costăș²⁵¹ – spraw wewnętrznych, Constantin Tampiza (TW „Savelii”) został ministrem gospodarki narodowej i wicepremierem, Valeriu Muravschi²⁵² –

²⁴³ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 1. Что же тогда было?, Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/243/87/lang/>, Jelena Zamura, Nikita Bałaszow, Тени на дубэсарском мосту, Моłodioż' Mołdowy z 18 maja 1991 r., Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/170/118/lang/> (dostęp 12 sierpnia 2012)

²⁴⁴ Viorel Patrichi, op. cit., s. 202.

²⁴⁵ Ibidem, s. 216. Według wersji zamieszczonej przez Patrichiego, to sam Druc w styczniu udał się do siedziby FPM, gdzie spotkał Gheorghe Ghimpu, który zaproponował mu by został kandydatem na miejsce poety Iona Vatamanu. Nie wydaje to się wiarygodne, gdyż Vatamanu kandydował i został wybrany; Viorel Patrichi, op. cit., s. 201.

²⁴⁶ Ion Țurcanu, op. cit., s. 140.

²⁴⁷ Interview cu Vasile Nedelciuc, Caiete de istorie nr 2, marzec 2002, s. 24.

²⁴⁸ Ion Țurcanu, op. cit., s. 73.

²⁴⁹ Constantin Oboroc, przewodniczący sowietu w Nișporeni, deputowany Kongresu Deputowanych Ludowych (1989) poparty przez Front, pokonał ministra Władimira Woronina w wyborach do Sowietu (1990), po 2000 roku działacz Partii Liberalnej Mihaia Ghimpu.

²⁵⁰ Gheorghe Gaindric (ur. 1938 rej. Rîșcani) ukończył Instytut Radioelektroniki i Techniki Elektronicznej w Tomsku, pracował w stacji traktorowej w Pierwomajsku (1956-1960), jako inżynier w Stacji Teleradiowej miasta Tomsk (1960-1970), inżynier w stacji obliczeniowej w Kiszyniowie ministerstwa przemysłu spożywczego M SRS (1970-1973), Biuro Konstrukcyjne i Projektowe zakładów Miasomolprom (1973-1976), inżynier dyrektor mołdawskiej filii Związkowego Instytutu Badań Naukowych i Projektów Technologicznych Agropromsistema (1976-1990), z-ca dyrektora joint venture sowiecko-austriackiego Diamex International E.F.A (1990), minister bez teki (23 czerwca 1990).

²⁵¹ Gen. Ion Costăș (ur. 1944) rodzice chłopci deportowani do Kazachstanu (1949-1957) po skazaniu na 25 lat prac przymusowych, ukończył Wyższą Szkołę Lotnictwa w Chasrkowie (1967), pilot (1967-1976), Akademię Sił Powietrznych iuri Gagarina w Moskwie (1976), dowódca eskadry (1976-1978), z-ca komendanta oddziałów połączonych (1978-1980) i Akademi Wojskową w Moskwie (1980), dowódca pułku 102 smolotów bojowych (1980-1983), z-ca dowódcy XIV Armii ds lotnictwa (1983). Z-ca dowódcy Societatea Voluntarilor din Uniunea Sovietică pentru Asistența acordată Armatei, Forțelor Aeriene și Navale (1984-1990), gen. Mjr lotnictwa (1988), przewodniczący komisji Parlamentu ds. Bezpieczeństwa państwa i kwestii wojskowych (1990), członek Rady Prezydenckiej (wrzesień 1990), minister spraw wewnętrznych (6 czerwca 1990 – 5 lutego 1992), minister obrony (5 lutego – 1 lipca 1992), zdymisjonowany po rozpoczęciu walk z oddziałami naddniestrzańskimi i jednostkami XIV Armii Rosji dowodzonej przez ge. Aleksandra Lebedia, atachee wojskowy w Rumunii (1992 – październik 1993), przeniesiony do rezerwy.

²⁵² Valeriu Muravschi (ur. 1949) po ukończeniu ekonomii w Instytucie Politechnicznym „Serghei Lazo” w

wicepremierem i ministrem finansów, Ion Ungureanu²⁵³ (TW „Williams”²⁵⁴) – kultury i wyznań, Nicolae Mătcăș – edukacji, Gheorghe Ghidirim²⁵⁵ – zdrowia, Timofei Andros²⁵⁶ – łączności, Constantin Iavorschi²⁵⁷ – zasobów naturalnych, Gh Spinei²⁵⁸ – pracy i opieki społecznej, Alexei Barbăneagră²⁵⁹ – sprawiedliwości oraz nie wymienieni po nazwisku: Valeriu Bobuțac²⁶⁰ – handlu, Dumitru Leșenco²⁶¹ – przemysłu i energetyki, Waleri Kozłow²⁶² – dróg i transportu samochodowego oraz Gheorghe Călugăru²⁶³ – budownictwa.²⁶⁴

Kiszyniowie pracował w Państwowym Komitecie Cen (1971-1976), był kierownikiem Sekcji cen w ministerstwie przemysłu materiałów budowlanych (1976-1979), głównym ekonomistą w Zarządzie Planowania Ekonomicznego (1979-1980), ponownie kierownikiem Sekcji cen (1980-1984), Sekcji finansów (1984-1988) i szefem Dyrekcji ekonomicznej (1988-1990). 29 maja 1991 roku przejął po Druku stanowisko premiera, 29 marca 1992 roku wystosował ultimatum do mieszkańców Naddniestrza, żądając złożenia broni, 1 kwietnia 1992 roku wysłał oddziały MSW do Bender. 21 czerwca Boris Jelcyn zagroził interwencją wojskową, jeśli Mołdowa nie zaprzestanie walki z siłami Naddniestrza i 1 lipca 1992 roku prezydent Snegur zdymisjonował Muravskiego i mianował premierem Andreia Sanghelego, co było jednym z warunków Jelcyna (powołanie rządu pojednania). Muravski założył następnie i przewodniczył Chłopskiej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej – PNȚ-CD (1999-2002), wybrany posłem z listy partii byłych komsomolców Dumitru Diacova – Pentru Moldova Democrata si Prospera (1998-2002), stanowiącej do 2000 roku siłę polityczną obozu prezydenta Petru Lucinskiego (1998-2002).

²⁵³ Ion Ungureanu (ur. 1935) aktor, reżyser, minister kultury (6.06.1990 – 5.04.1994), ukończył filologię w Instytucie Pedagogicznym Kiszyniowa (1954-1955), studia aktorskie w Szkole Teatralnej „Boris Szczukin” w Moskwie (1955-1960) i kursy reżyserskie w Moskwie (1963-1964), aktor (od 1960) i dyrektor artystyczny Teatru „Luceafărul” w Kiszyniowie (1964-1971), oskarżony o nacjonalizm musiał wyjechać z Republiki i został reżyserem w Teatrze Wojskowym w Moskwie (1978-1989), następnie wrócił do Mołdawii.

²⁵⁴ Ion Ungureanu – „Williams” – agent działający pod przykryciem; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

²⁵⁵ Gheorghe Ghidirim (ur. 1939), znany chirurg, profesor, członek Akademii Nauk.

²⁵⁶ Timofei Andros (ur. 1940. Rej. Kotowski), ukończył Instytut Elektrotechniczny Łączności w Odessie (1964), dr cybernetyki technicznej i teorii informacji uzyskany w Akademii Nauk M SRS, pracował w zakładach Promswiaz w Odessie, inżynier w międzymiejskiej stacji telekomunikacji Kiszyniowa (od 1972 r.).

²⁵⁷ Constantin Iavorschi/Konstantin Jaworski, (ur. 1950 rej. Taraclia), inżynier – ekonomista, ukończył Instytut Politechniczny w Kiszyniowie, pracował w kombinacie Lenina w Bălți (1972-1980), wiceprzewodniczący, I wiceprzewodniczący Sowietu miejskiego Bălți (1980-1988), I wiceprzewodniczący (1988), przewodniczącego (1989) Państwowego Komitetu Zaopatrzenia Materiałowo-Technicznego, minister zasobów naturalnych (5 czerwca 1990).

²⁵⁸ Gheorghe Spinei (ur. 1942, rej. Soroca), ekonomista problemów pracy, ukończył Instytut Politechniczny w Kiszyniowie, pracował jako inżynier w fabryce lodówek (1966), szef sekcji planowania i ekonomii stacji obsługi technicznej samochodów, szef sekcji organizacji pracy i płac Republikańskiej Dyrekcji Transportu Samochodowego, wicedyrektor ds ekonomii kombinatu poligraficznego w Kiszyniowie, z-ca naczelnika Republikańskiej Dyrekcji Moldnartallosnah (1984), szef sekcji płac i mechanizmu ekonomicznego Państwowego Komitetu Pracy i Problemów Socjalnych (1985), mianowany ministrem pracy i opieki społecznej (5 czerwca 1990).

²⁵⁹ Alexei Barbăneagră (ur. 1945) ukończył prawo na Uniwersytecie Kiszyniowskim (1972), Związkowy Instytut Zapobiegania Przestępczości w Moskwie (1973-1977), specjalizował się w prawie karnym, przewodniczący sądu rejonowego w Râșcani (1973-1977), sędzia Sądu Najwyższego (1977-1989), konsultant Wydziału prawnego KC KPM (1989-1990), minister sprawiedliwości (6 июня 1990 - 5 aprilie 1994), wykładowca Wolnego Uniwersytetu Międzynarodowego w Mołdowie (od 1994).

²⁶⁰ Valeriu Bobuțac (ur. 1945 rej. Edineț) ukończył Instytut Ekonomii we Lwowie (1970), pracował w spółdzielniach spożywców (1970-1981), wiceprzewodniczący Komitetu Wykonawczego (wiceburmistrz) Kiszyniowa (1981-1985), minister handlu (1985-1992), dyrektor kompanii Renașterea (1992-1994), wicepremier i minister gospodarki (1994-1997), ambasador w Rosji, skąd w 2001 roku nie chciał wrócić na stanowisko wiceministra spraw zagranicznych (1997-2002), w 1999 roku desygnowany na premiera rządu technokratycznego nie używał wotum zaufania parlamentu, w dyspozycji MSZ (2002-2005), ambasador na Węgrzech. W latach 1970-tych Bobuțac napisał donos na Șoltoianu.

²⁶¹ Dumitru Leșenco (ur. 1947 re. Dorochia), Rumun, ukończył Instytut Politechniczny w Kiszyniowie, inżynier – elektronik, pracował w zakładach Mezon, gdzie awansował do stanowiska z-cy inżyniera generalnego ds. problemów technicznych, konstruktor w dziedzinie automatyki, minister przemysłu i energetyki (15 czerwca 1990).

W rządzie koalicyjnym było 2 członków Biura KPM, w tym sekretarz organizacji partyjnej stolicy (Sangheli i Țău), 1 kierownik wydziału KC (Tamiza), a jedyny bezpartyjny minister - Ion Ungureanu – pracował dla KGB jako TW „Williams”. Do KPM nie należało też dwu szefów departamentów: – A. Munteanu (nadzór techniczny) i Vasile Bahnaru (wydawnictwa i handel). Do lutego 1991 roku tylko 6 członków rządu wystąpiło z partii: Costăș, Ghidirim, Iavorschi, Spinei, Călugăru, Barbăneagră oraz prokurator generalny Dumitru Postovan, przewodniczący Sądu Najwyższego Pavel Barbalat i Ion Dediu, szef Departamentu ochrony ziemi.²⁶⁵

Na 15 ministerstw 9, a z 15 komitetów państwowych aż 13 nadal było podporządkowania ogólnozwiązkowego.

31 maja na wniosek premiera przyjęto „ustawę rządową” określającą zasady funkcjonowania rady ministrów. Najważniejsze było postanowienie, iż ministrów proponuje premier, a do dymisji podaje się wraz z nim cały gabinet.

Druc chciał jak najszybciej wprowadzić gospodarkę rynkową i zerwać więzi z Centrum.²⁶⁶ Już w wystąpieniu programowym, przewidując bankructwo komunistycznych mastodontów ekonomicznych, zapowiedział konwersję przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego, które znajdowały się na Naddniestrzu i były podporządkowane Moskwie.²⁶⁷ Był to więc, oprócz kwestii językowej, prawdziwy powód konfliktu z rosyjską nomenklaturą. Druc rozbudował system bankowy, rozwiązał Gosplan, który podporządkowany był Moskwie²⁶⁸ i zawarł z pominięciem Centrum traktaty dwustronne z Białorusią, Kazachstanem i Rosją.²⁶⁹ Oficjalnie Pușcaș negocjował zobowiązania dwustronne w ramach nowego traktatu związkowego. 20 października wprowadzono pierwsze cła eksportowe na niektóre towary.

12 listopada 1990 roku Druc przedstawił program rządu, którego celem miało być „zapewnienie autonomii społeczno-ekonomicznej Mołdawii w warunkach rzeczywistej suwerenności i przejścia do gospodarki rynkowej”²⁷⁰, czyli realizacja koncepcji samodzielności gospodarczej Republiki.

Dopiero 22 stycznia 1991 roku ustawa w sprawie własności zagwarantowała trzy typy własności: prywatną, kolektywną, w tym kołchozową, i państwową w różnych formach łącznie ze spółkami akcyjnymi. Zgodnie z ustawą własnością prywatną mogą być działki ziemi, plantacje, domy mieszkalne, środki transportu, środki pieniężne, akcje i inne papiery wartościowe, przedmioty użytku domowego i osobistego, wytwory działalności intelektualnej, środki produkcji służące działalności ekonomicznej, produkcja i uzyskane

²⁶² Waleri Kozłow (ur. 1947 rej. Kemerowo), Rosjanin, inżynier-mechanik samochodowy, ukończył Instytut Inżynieryjny w Tomsku i w 1970 roku otrzymał przydział do pracy w bazie autobusowej w Kiszyniowie, gdzie awansował do stanowiska z-cy naczelnika eksploatacji technicznej, z-ca dyrektora generalnego zakładów Kiszyniowtrans, I z-ca szefa Dyrekcji Republikańskiej Ruchu Towarów, szef Dyrekcji Koordynacji Ruchu Samochodowego w Ministerstwie Transportu MSRS, minister transportu (19.06.1990).

²⁶³ Gheorghe Călugăru został ministrem budownictwa ponownie w 2001 roku, następnie został przewodniczącym organizacji patronackiej budownictwa i przemysłu materiałów budowlanych.

²⁶⁴ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 785.

²⁶⁵ Igor Cașu, *Cine mai era membru PCM/PCUS în guvernul RSSM acum 20 de ani?* Radio Europă, 14 lipca 2012; <http://www.europalibera.org/content/article/2308567.html> (dostęp 14.07.2012).

²⁶⁶ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 122.

²⁶⁷ Ruslan Szewczeko, *Правительство Друкa: Взгляд через двадцать лет*, Альянс «Moldova Noastră» z 28 maja 2010 r.; <http://baza.md/index.php?newsid=637> (dostęp 21 sierpnia 2012)

²⁶⁸ Viorel Patrîchi, op. cit., s. 217.

²⁶⁹ Ibidem, s. 222.

²⁷⁰ Ruslan Szewczeko, op. cit.

dochody, a także inne dobra o przeznaczeniu konsumpcyjnym i produkcyjnym cu destinatie de consum si de productie (art. 13).²⁷¹

5 lutego wicepremier Sangheli przedstawił w Parlamencie „Koncepcję reformy rolnej i rozwoju społeczno-ekonomicznej wsi”, przedstawiający propozycję przydzielenia ziemi kołchoźnikom na własność. Planów jednak nie zrealizowano, gdyż wprowadzono moratorium na obrót ziemią od 1992 do 1996 roku.²⁷² Reformę rynkową rozpoczął dopiero rząd Muravschiego wprowadzając liberalizację cen 2 stycznia 1992 roku.

8 kwietnia Front zaapelował do Sowietu o uznanie niepodległości Litwy. Projekt uchwały przygotował Matei (TW „Che Guevara”). Parlament przyjął ten projekt za podstawę uchwały przegłosowanej 31 maja, która stwierdzała, iż Mołdawia „uznaje bezwarunkowo prawo ludu litewskiego jak i każdego innego, do samookreślenia i stworzenia własnego niepodległego państwa” oraz ustanowienia bezpośrednie stosunki dyplomatyczne, polityczne, ekonomiczne i kulturalne z Litwą.²⁷³

Odpowiednikiem łańcuchów ludzkich zorganizowanych w republikach bałtyckich i na Ukrainie był most z kwiatów (podur de flori). 23 kwietnia Front wezwał, a 6 maja kierownictwo republiki, które zapewniło transport i warunki realizacji imprezy,²⁷⁴ czyli rząd Pascarięgo z poparciem Snegura i Lucinschiego, zorganizował rzucanie kwiatów do Prutu z obu stron rzeki i otworzył przejścia graniczne w 8 miejscach bez sprawdzania dokumentów, co miało symbolizować jedność z Rumunią.

W roku 1990 partia komunistyczna przestała być trampoliną do kariery, co spowodowało gwałtowny spadek jej liczebności. Szeregi KPM zmniejszyły się o 27 tys. członków, w tym 10 tys. wyrzucono. Najwięcej członków porzuciło partię w Kiszyniowie - 7,5 tys. KPM opuszczali także członkowie komitetów rejonowych i miejskich. Jednocześnie doszło do wymiany 33 na 49 I sekretarzy powiatowych i miejskich oraz 1500 spośród 4089 sekretarzy podstawowych organizacji partyjnych.²⁷⁵ Od stycznia 1990 do 1 lipca 1991 roku szeregi partii komunistycznej zmniejszyły się o 47 tys., czyli o ok. 25 proc., z ok. 200 do 153 tys. członków.²⁷⁶

W dniach 17- 19 maja 1990 roku odbył się XVII Zjazd KPM. W referacie I sekretarza Petru Lucinschiego podkreślono, iż partia opowiada się za odrodzeniem narodowym, suwerennością polityczną w ramach odnowionej federacji i suwerennością ekonomiczną oraz niezależnością od KPZS.²⁷⁷

Na zjeździe zaznaczył się podział aparatu według kryterium narodowego na nomenklaturę narodowości rumuńskiej i rusofonów oraz wewnątrz grupy rumuńskiej na starą gwardię (Guțu, Eremai, Sobor, Usatii) i przywódców Frontu Ludowego. Snegur twierdzi, że z trudnością na zjeździe do KC został wybrany on sam oraz, Țopa, Guțu, Adrian Usatii, dyrektor generalny Teleradio-Mołdawia (1989-1997) oraz związani z Frontem: Borșevici i minister edukacji Mățuș.²⁷⁸ Do KC weszli jeszcze inni działacze związani z Frontem:

²⁷¹ Legea Republicii Moldova cu privire la proprietate, Nr.459-XII din 22.01.91, Monitor nr.3-4-5-6 z 30.06.1991 r.

²⁷² W roku 1996 istniało 16 tys. gospodarstw chłopskich, a rok później 70 tys. chłopów dostało akty własności ziemi. Dopiero 3 listopada 2000 roku rozpoczęto reformę, polegającą na masowym wyjściu z kołchozów i nadzielenia chłopów ziemią. Reformę zakończono dopiero w 2002 roku.

²⁷³ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 753; Hotărârea nr.63-XII Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești, Despre recunoașterea Republicii independente Lituaniene w: 20 de ani împreună, Chișinău – Vilnius, 1988-2008; witryna Cezar Salahor; <http://cezarsalahor.wordpress.com/2008/06/09/20-de-ani-de-istorie-%E2%80%99Ecaderea-zidului-berlinului-de-la-budapesta-pana-la-vilnius/>

²⁷⁴ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 718.

²⁷⁵ Grigore Eremai, op. cit., s. 197-198; Snegur popełnia błąd twierdząc, że zostali oni wybrani z potężnym głosem sprzeciwu; Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 765.

²⁷⁶ Certan Ion, op. cit., s. 36; Anexa 7, s. 173; A.O.S.P.R.M., F.51, inventar 79, d. 183, f. 6.

²⁷⁷ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 763.

²⁷⁸ Ibidem, s. 765.

Dumitru Matcovschi, Alexandru Moșanu (TW „Maxim”) i Vladimir Beșleagă. Z listy 162 kandydatów trzech nie przekroczyło bariery 50 proc. głosów i nie dostało się do KC: Eremei, Grăjdieru i Costin, przewodniczący Komitetu Wykonawczego Frontu (1989-1990), mer stolicy (1990-1994). Sam Eremei pisze, iż po swoim wystąpieniu na zjeździe nie został wybrany do KC KPM.²⁷⁹ Delegaci zdecydowali, że sekretarzy wybierze Plenum KC.

Dopiero 31 maja skompletowano Biuro i Sekretariat. I sekretarzem wybrano ponownie Petru Lucinschiego, ale II sekretarzem ds. organizacyjnych został Ion Guțu, od 11 maja 1989 roku III sekretarz ds. ideologii. Oznaczało to likwidację stanowiska II sekretarza-kontrolera przysyłanego z Moskwy. Skoro centrum władzy nie znajdowało się już w Biurze i Sekretariacie, funkcja ta stała się zbędna. Wiaczesław Pszenicznikow mógł więc wrócić do Rosji, gdzie został najpierw organizatorem, potem kierownikiem sektora i wreszcie kierownikiem Wydziału KC KPZS ds. łączności z organizacjami społeczno-politycznymi (1990-1991), a po likwidacji ZSRS działaczem organizacji gospodarczych.

Na miejsce Guțu III sekretarzem tj. ds. ideologii został Eugen Sobor, członek Sekretariatu od 5 grudnia 1989 roku. Sobor został też przewodniczącym Rady ds. Organów Prasowy KC KPM. Swoje stanowisko sekretarza ds. rolnictwa utrzymał też Nikołaj Kutkowiecki, wybrany pierwszy raz 5 grudnia 1989 roku. Nowym członkiem Sekretariatu ds. społeczno-ekonomicznych został Vasile Iovv (ur. 1942), dotychczasowy I sekretarz miejskiej organizacji partyjnej w Bălți. Zastąpił on Siemionowa, usuniętego jeszcze w grudniu 1989 roku.

W skład Biura KPM wybrano sekretarzy: Lucinschiego, Guțu, Sobora, Kutkowieckiego i Iovva oraz Andrei Andrieșu, przewodniczącego Akademii Nauk (1989-2004), Valentin Lefter, I sekretarz rajkomu w Kotowsku (Hîncești), S. Baragan, operator koparki z „Jugwodstroj” w rej. Taraklia, Jewgienij Berdnikow, I sekretarz komitetu miejskiego w Rybnicy, Petru Gafton, I sekretarz KC Komsomołu, Nicolae Dudău, I sekretarz komitetu miejskiego Kiszyniowa, Nikołaj Jewtodijenko, sekretarz organizacji partyjnej kombinatu w Benderach, Andrei Lupan, pisarz, członek Akademii Nauk, Dumitru Nidelcu, wiceprzewodniczący związków zawodowych, Tudor Olaru, I sekretarz rajkomu Călărași, Eugen Popușoi, kierownik katedry organizacji ochrony zdrowia Instytutu Medycznego w Kiszyniowie, W. Strah, elektromontażysta w zakładach Kirowa w Tyraspolu, E. Ciobanu, brygadzysta w zakładach „Monolit” i Gagauz Gheorghe Tabunșic²⁸⁰, wiceprzewodniczący Gosplanu (Komitetu Planowania). Odeszli zatem Snegur, Sangheli, Eremei, Semionov, Runkowski, Lavranciuc, Kaziulin i Dicusar, a zwiększenie z 12-14 do 19 liczba członków i ich zastępców dowodzi, że Biuro przestało pełnić funkcje rzeczywistej władzy i stało się federacją frakcji partyjnych i sporów ideologicznych.

Na plenum KC wybrano też przyszłych członków KC KPZS z puli republikańskiej: Lucinschiego, Guțu, Sanghelego, Petru Vasiloi, Andrei Andrieșu, i Snegura, chociaż nie zgodził się on wejść do Biura KPM²⁸¹, dbając o niezależność pozycji przewodniczącego Parlamentu. Sangheli i Snegur woleli zatem pozostać na wszelki wypadek w federalnych strukturach partii komunistycznej.

Plenum zatwierdziło na stanowiskach redaktorów naczelnych: Țopa – „Moldova socialistă”, A. Kukulskij – „Sowietskaja Mołdowa”, Spinei – „Viața satului”, B. Stratulat – „Comunistul Moldovei” i L. Arsienie – „Tribuna”.

20 maja odbył się wiec rusofonów w Varnița pod Benderami, po którym czerwoni dyrektorzy zaczęli organizować oddziały samoobrony. W odpowiedzi 22 maja w Kiszyniowie rozpoczęły się zapisy do „gwardii narodowej” i doszło do ataku deputowanych z klubu parlamentarnego rusofonów „Sowietskaja Mołdowa”. Deputowani na znak protestu opuścili

²⁷⁹ Grigore Eremei, op. cit., s. 192.

²⁸⁰ Gheorghe Tabunșic został wybrany baszkanem (prezydentem) autonomicznej Gagauzji w 2002 roku.

²⁸¹ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 765.

Parlament. 21 czerwca doszło do wspólnej sesji sowietów Tyraspola, Bender i Rybnicy, na której rusofonii ogłosili, iż ustawa o symbolice narodowej jest nieważna, rozpoczęli też organizować serię wieców, na których żądali przywrócenia autonomii z 1924 roku. Po negocjacjach deputowani „Sowieckoj Mołdowy” powrócili jednak do Parlamentu.

16 czerwca Front wydał Deklarację w związku z rocznicą 28 czerwca 1940 roku, w której zakwalifikował ówczesne wydarzenia jak agresję wobec państwa rumuńskiego i nazwał przyłączenie Besarabii aktem okupacji oraz przypomniał o Bukowinie i rejonie Herța oderwanych od Rumunii i włączonych do Ukrainy. Front radykalizował się, obierając kurs na orientację rumuńską.

23 czerwca 1990 roku Parlament przyjął Deklarację Suwerenności Sowieckiej Republiki Socjalistycznej Mołdowa²⁸², zgodną ze wzorcem zastosowanym w latach 1988-1989 w Nadbałtyce i w następnym miesiącu przyjętym przez sowiety na Ukrainie i Białorusi.

Parlament zadeklarował, że SRS Mołdawia „jest państwem suwerennym”, „jednolitym niepodzielnym” oraz że „ziemia, jej wnętrze, wody, lasy i inne zasoby naturalne znajdujące się w granicach terytorium SRS Mołdawia, a także cały potencjał ekonomiczny, naukowo-techniczny, finansowy i inne wartości narodowe są wyłączną własnością SRS Mołdawia”.

Parlament postanowił, że „pełnię władzy w sferze decydowania o wszelkich zagadnieniach życia państwowego i społecznego ma SRS Mołdawia” i ustanowił „nadrzędność Konstytucji i ustaw RSR Mołdawia na całym terytorium RSR Mołdawia”. Odtąd „Ustawy i inne akty normatywne Związku SRS obowiązują w Mołdawii tylko po ich ratyfikacji (zatwierdzeniu) przez Radę Najwyższą Republiki”. „Jako państwo suwerenne SRS Mołdawia ma prawo wstępować w związki z innymi państwami”, tym bardziej, iż stwierdzono, że Deklaracja jest nie tylko podstawą do zredagowania nowej konstytucji ale także do opracowania „stanowiska RSR Mołdawia w sprawie przygotowania i zawarcia Układu Związkowego w ramach Wspólnoty Suwerennych Państw”.

Deklaracja „ustanowiła obywatelstwo republikańskie” i SRS Mołdawię „ogłosiła strefą zdemilitaryzowaną”, uczestniczącą „w strukturach europejskich”. Było to sformułowanie wewnętrznie sprzeczne, gdyż jednocześnie zapowiedziano zawarcie nowego układu związkowego, który przecież miał być także sojuszem wojskowym. Termin „struktury europejskie” prawdopodobnie nawiązywał do lansowanego przez Gorbaczowa „Europejskiego Domu”.

Po przyjęciu Deklaracji premier Druc stwierdził jasno: „Dopóki będę znajdował się na czele rządu SRS Mołdawia, kwestia wyjścia ze składu Związku nie stanie”.²⁸³

Także 23 czerwca Parlament przyjął postanowienie dotyczące zapowiedzi raportu powołanej 11 stycznia Komisji Parlamentu Mołdawii ds. oceny polityczno-prawnej paktu o nieagresji z 1939 roku i jego konsekwencji. Stnowisko przyjęte większością głosów określało włączenie Bukowiny do Austrii w roku 1775 jako jej „zrabowanie”, przyłączenie Besarabii do Rosji w roku 1812 jako „aneksję” i wreszcie zajęcie Besarabii 28 czerwca 1940 roku jako „powtórna okupację”.²⁸⁴

W dniach 30 czerwca – 1 lipca 1990 roku odbył się II Kongres Frontu Ludowego Mołdawii. 35 tys. członków FPM reprezentowało 1105 wybranych delegatów.²⁸⁵

²⁸² Declarația cu privire la Suveranitatea Republicii Sovietice Socialiste Moldova adoptată la 23 iunie 1990; Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 806-808.

²⁸³ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 1. Что же тогда было?, Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/243/87/lang/>; Jelena Zamura, Nikita Bałaszow, Тени на дубэсарском мосту, *Mołodioż' Mołdowy* z 18 maja 1991 r., Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/170/118/lang/> (dostęp 12 sierpnia 2012)

²⁸⁴ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 813.

²⁸⁵ Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 160.

Przyjęto nowy, antykomunistyczny i antysowiecki program²⁸⁶ oraz zerwano pępowinę łączącą dotychczas Front z partią komunistyczną. Zjazd żądał delegalizacji KPM, likwidacji pomników Lenina i innych symboli komunizmu, wycofania wojsk sowieckich, rozwiązania KGB, ogłoszenia niepodległości, przystąpienia do ONZ, wprowadzenia autokefalii dla Cerkwi, uznania języka i ludności za rumuńską, zmiany nazwy SRS Mołdawii na Rumuńska Republika Mołdawii - Republica Română Moldova, uznania zajęcia Besarabii 28 czerwca 1940 roku za bezprawne i jak najściślejszej współpracy rządów Mołdawii i Rumunii.²⁸⁷ Oznaczało to nie tylko, że Front przyjął platformę niepodległościową, ale także kurs na zjednoczenie z Rumunią.

W nowym programie stwierdzono, iż celem Frontu jest pełna suwerenność i reintegracja terytoriów rumuńskich na wschód od Prutu, przyłączonych do ZSRS w roku 1940, w jedno państwo niepodległe i demokratyczne – Rumuńską Republikę Mołdawii. „Jak długo jest ona [Mołdawia] terytorium okupowanym, kolonią imperium sowieckiego, suwerenność republiki nie zostanie urzeczywistniona w pełni” – pisano i zapowiadano, iż na terytorium Rumuńskiej Republiki Mołdawii „nie będą działały struktury komunistyczne, filie KGB i jednostki armii okupacyjnej”.

Dalej zapowiedziano, że Front będzie działał na rzecz „likwidacji nieszczęsnych konsekwencji bolszewizmu jako doktryny terrorystycznej i totalitarnej, która stworzyła przeszkodę na drodze naturalnej ewolucji ludzkości”. Uznano, że aktualnym wyrazem tej doktryny jest imperium sowieckie. W wyniku aktu okupacji z 28 czerwca Mołdawia jest „kolonią imperium sowieckiego”, zaś deklaracja suwerenności pozostaje na papierze, gdyż na terytorium Republiki stacjonują wojska okupacyjne oraz działają filie KGB i KPZS. Front wypowiedział się przeciwko podpisaniu nowego traktatu związkowego, stwierdzając, iż ZSRS nie można zawrzeć żadnego układu dopóki nie zostanie wycofane jednostki wojska, KGB i KPZS, nie zostanie anulowana decyzja z 2 sierpnia 1940 roku o utworzeniu Mołdawskiej SRS i nie powrócą rejony włączne do Ukrainy. Bez spełnienia tych warunków podpis pod umową tylko zalegalizowałby statusu kolonii.

Wreszcie Front Strefa wypowiedział się za zdemilitaryzowaniem Republiki, „demontażem reżymu komunistycznego” i utworzenie nowych struktur kierowniczych, czego zwieńczeniem powinno być przyjęcie konstytucji.

W Uchwale w sprawie nazwy narodowej stwierdzono, że Mołdawianie „należą do ludu rumuńskiego”, z którym łączy ich „jedność języka, historii i kultury”. Żądano przywrócenia nazwę Rumun i wymiany dowodów osobistych, w których wpisana była narodowość mołdawska.²⁸⁸

W sprawie organizacji cerkiewnej Front domagał się odłączenia Cerkwi w Republice od Patriarchatu Rosyjskiej i utworzenia Rumuńskiej Cerkwi Prawosławnej Autokefalicznej Besarabii, Naddniestrza i Bukowiny Północnej w jedności dogmatycznej i kanonicznej z Cerkwią Ekumeniczną Wschodu.²⁸⁹

Uchwała w sprawie kultu Lenina domagała się demontażu jego pomników, zmiany nazw ulic itp.

Uchwała w sprawie statusu jednostek Armii Sowieckiej w Mołdawii określała je jako wojska okupacyjne, co Parlament uznał w ocenie polityczno-prawnej traktatu Mołotow-Ribbentrop i tajnych protokołów przegłosowanej 23 czerwca 1990 roku. W uchwale

²⁸⁶ Programul Frontului Popular din Moldova; Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 161-163.

²⁸⁷ Literatură și Artă nr 28 z 12 lipca 1990 roku.

²⁸⁸ Certan Ion, op. cit., s. 169.

²⁸⁹ Certan Ion, op. cit., s. 170.

zaapelowano do Parlamentu, by dokonał zmian w kodeksie karnym i rządu, by jesienią nie uczestniczył poborze do Armii Sowieckiej.²⁹⁰

Zjazd przyjął, iż przekształcenie Frontu w klasyczną partię polityczną „jest niewłaściwe” i dlatego przyjęto rozwiązanie połowiczne. W nowym statucie²⁹¹ zdefiniowano FPM jako społeczno-polityczny ruch wzwoleń narodowego, którego członkami indywidualnymi mogą być obywatele Mołdawii i Rumunii oraz organizacje członkami kolektywnymi, delegującymi po jednym przedstawicielu do Rady Frontu. Punkt 3,2 statutu wprowadził zakaz przynależności do partii politycznej, co wykluczało przede wszystkim KPM. Nastąpiło publiczne darcie legitymacji KPM przez członków Frontu.

Przyjęto, że organizację podstawową Frontu tworzy minimum 5 członków, a 100 sekcję. Na poziomie rejonu (powiatu) członkowie Frontu wybierają Radę Rejonową, a ta swego przewodniczącego. W skład Rady FPM wchodzi ex officio przewodniczący rad rejonowych, wspomniani delegaci członków kolektywnych oraz członkowie wybierani przez Kongres w liczbie przezeń ustalonej. Kongres poczynił więc pierwsze kroki by przekształcić ruch, którym początkowo był Front, w organizację z własną strukturą i odrębnym członkostwem.

Rada wybiera Komitet Wykonawczy, I wiceprzewodniczącego, który jest ex officio przewodniczącym Komitetu Wykonawczego oraz wiceprzewodniczącymi i sekretarza.

Przewodniczącym Rady Frontu został wybrany Ion Hadârcă (TW „Hariton”), nadal sekretarz organizacji partyjnej Związku Pisarzy (1985-1990). Jego kontrkandydatami byli: Andrei Vartic, Valeriu Matei (TW „Che Guevara”) i Iurie Roșca (TW „Budulay”), którzy ostatecznie zrezygnowali i wezwali do głosowania na Hadârkę oraz Nicolae Costin, były przewodniczący Komitetu Wykonawczego i aktualny mer Kiszyniowa (1990-1994) i Gheorghe Ghimpu, były antysowiecki opozycjonista, który wycofał się i opuścił Front.

Ghimpu stwierdził²⁹², że się wycofuje z Frontu. Jako powód wskazał politykę Hadîrki, który 25 kwietnia 1990 roku publicznie zanegował dwie zasady walki Frontu o prawdę historyczną: w Republice istnieje tylko jeden naród oraz nie-Mołdawianie nie reprezentują innych narodów ale tworzą grupy etniczne. Ghimpu, który był autorem kontrraportu popartego przez 1/3 delegatów, wskazał na zanik demokracji, podejmowanie decyzji przez Komitet Wykonawczy, w którym wystarczyły 4 głosy by mieć większość, gdyż w posiedzeniach brało udział z reguły tylko 6 osób orsz uzurpowanie władzy we Froncie przez władze sekcji miejskiej Kiszyniowa. Ghimpu przeciwny był też zakazowi przynależności do partii politycznych, co jego zdaniem, osłabiało inne organizacje prawicowe. Uważał również, że zmiana nazwy Republiki na Rumuńska Republika Mołdawii jest przedwczesna i odstrasza ludzi mniej świadomych od idei zjednoczenia.

Pierwsze posiedzenie nowej Rady FPM odbyło się dopiero 15 lipca. I wiceprzewodniczącym Rady wybrano Iurie Roșkę (TW „Budulay”), zaś wiceprzewodniczącymi zostali: Anatol Șalaru ds. organizacyjnych i Petru Bogatu (TW „Zawiet”²⁹³), ds. taktyki i strategii, sekretarzem Frontu został historyk Mihai Tașcă²⁹⁴.

²⁹⁰ Rezoluția cu privire la statul armatei sovietice pe teritoriul Republicii Moldova, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 171.

²⁹¹ Statut, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 163-168.

²⁹² O nouă dictatură, wywiad z G. Ghimpu, Glasul nr 7 (11) z 1 lipca 1990, s. 1.

²⁹³ Petru Bogatu – „Zawiet” – agent/informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

²⁹⁴ Dr Mihai Tașcă po kilku miesiącach został usunięty z Frontu przez Roșkę. Specjalizuje się w historii komunizmu, roli NKWD, jest pracownikiem Instytutu Historii, Państwa i Prawa Akademii Nauk Mołdowy.

Bogatu był komentatorem politycznym w telewizji republikańskiej, a Tașcă dr historii i prawa, pracował w Instytucie Historii Państwa i Prawa Akademii Nauk i specjalizował się w historii sowietyzacji Mołdawii i oporu przeciwko niej.

W skład 12 osobowego Komitetu Wykonawczego z poprzedniego składu wszedł tylko Mihai Ghimpu, natomiast pozostałych 11 członków zostało wybranych po raz pierwszy: Vasile Bahnaru, Vasile Barbăscumpă, Andrei Baștovoi, Ilie Bratu (TW „Decebal”²⁹⁵), Vlad Cubreacov, Valeriu Matei (TW „Che Guevara”), Mihai Mârza, Aurel Sorocovici, Gheorghe Suruceanu, Stefan Petre i Andrei Vartic. Zwraca uwagę zwłaszcza brak Gheorghe Ghimpu, który wycofał się z Frontu. Spośród wymienionych Andrei Vartic był jednym z pomysłodawców założenia frontu ludowego w 1988 roku, a prof. Vasile Bahnaru należał do grupy inicjatorów Mișcarea Democratică în Sprijinul Restructurării z 27 maja 1988 roku. Valeriu Matei (TW „Che Guevara”) powrócił z Moskwy na stałe w 1990 roku po wyborze do Sowietu i stał się aktywnym działaczem Frontu, z którym wcześniej współpracował. Pozostali należeli do działaczy drugiego szeregu lub byli nowi i z wyjątkiem Vlada Cubreacova²⁹⁶ ludzie ci niczym nie zaznaczyli się w polityce i szybko z niej zniknęli.

Inż. elektronik Andrei Baștovoi (ur. 1959, Soroca) został później wiceprzewodniczącym Kompanii „ASCOM Group”, inż. Ilie Bratu²⁹⁷ (ur. 1948), deputowany (1990-1994), był dzierżawcą w kołchozie „Biruința” w rejonie Strășeni; młody historyk Mihai Mârza; Aurel Sorocovici, dr nauk fizyczno-matematycznych na Uniwersytecie Kiszyniowskim; Gheorghe Suruceanu, deputowany kiszyniowskiego sowietu (rady miejskiej), 20 lat później przewodniczący Stowarzyszenia „Rada Miejska 90”, Vasile Barbăscumpă i Ștefan Petre, o działalności których nic nie wiadomo.

Lipiec 1990 – sierpień 1991

Stanowisko szefa KGB w rządzie Druca zostało obsadzone dopiero w lipcu. Przez dwa tygodnie parlament stale odrzucał wszystkich kandydatów. Na polecenie Kriuczkowa Snegur zaproponował dwa razy Lavranciucę, następnie Woronina, który właśnie utracił resort spraw wewnętrznych ale bez powodzenia²⁹⁸, co oznacza, że kandydatury te były nie do przyjęcia zarówno dla nomenklatury narodowej jak też Frontu. W końcu Kriuczkow zaproponował Rumuna z Czerniowiec, a Front płk. Tudora Botnaru²⁹⁹, funkcjonariusza I Zarządu Głównego KGB z ambasady sowieckiej w Bukareszcie, który bardzo krótko pracował w kraju.

Tudor Botnaru (ur. 1935, powiat Rezina), ukończył filologię na Uniwersytecie w Kiszyniowie (1959), początkowo pracował jako przewodnik-tłumacz w hotelu Inturista w Kiszyniowie (1959-1962), gdzie musiał nawiązać współpracę z II Zarządem Głównym, któremu podlegał nadzór nad hotelami i dla którego pracowała obsługa Inturistu. Następnie Botnaru został przyjęty do pracy w kontrwywiadzie - Sección II KGB (1963) i szybko przeszedł do wywiadu - Sección I (1966), gdzie awansował od stanowiska głównego inspektora operacyjnego do szefa Biura, a później przeszedł do centrali moskiewskiej PGU i pracował

²⁹⁵ Ilie Bratu – „Decebal” – informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

²⁹⁶ Vlad Cubreacov (ur. 1965 rej. Cahul), ukończył dziennikarstwo na Uniwersytecie w Kiszyniowie (1989), współpracownik Muzeum Literatury im. „Dimitrie Cantemir” (1989-1991), naczelnik Departamentu kultury w Ministerstwie Kultury i Kultów (1991-1994), wiceprzewodniczący Ludowej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej czyli byłego FPM (1999-2010), poseł (1994-2009), w okresie marzec - kwiecień 2002 roku zniknął, a później utrzymywał, że został porwany i był przetrzymywany na Naddniestrzu.

²⁹⁷ Bratu zakładał kanapowe organizacje, którym przewodniczył: Miscarea Unionista din Republica Moldova (2005), Asociația Obștească PRO ROMÂNIA - AOPR (15 marca 2009).

²⁹⁸ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 107.

²⁹⁹ Viorel Patrichi, op. cit., s. 219; Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 784-785.

jako dyplomata na etacie „N” we Francji oraz jako oficer bezpieczeństwa w ambasadzie w Bukareszcie (do 1990).

Mianowanie Tudora Botnaru szefem mołdawskiego KGB oznaczało, iż w połowie 1990 Centrala traciła kontrolę nad republikańskimi KGB, które były już w gestii przewodniczących sowietów. By przywrócić poprzedni stan, Kriuczuk wydał w maju 1991 roku rozkaz, zgodnie z którym centralne KGB koordynuje i kieruje KGB republikańskimi, ale Botnaru dotrwał do puczu, unikając wykonania polecenia szefa.³⁰⁰

Botnaru miał tych samych trzech zastępców co Lavranciuc: gen.-mjr Demiana Munteanu, gen.-mjr Anatola Malomana oraz Ukraińca gen.-mjr Jakowa Pohonego.

Po półrocznym bezrobociu Lavranciuc wyjechał do Moskwy i pracował w centrali KGB, gdzie był odpowiedzialny za sprawy mołdawskie, a później w FSB do przejścia na emeryturę w roku 1998.

Podczas XXVIII Zjazdu KPZS, a więc 2 lub 3 lipca Snegur powiadomił Lucinschiego, że wycofuje się z partii i 4 sierpnia KC KPM zgodził się zawiesić jego członkostwo na czas przewodniczenia Parlamentowi.³⁰¹ Krok Snegura jest zrozumiały, gdyż przygotowywano już uchwałę o praktycznej likwidacji kierowniczej roli partii komunistycznej o pół roku wcześniej niż w Centrum, gdzie takie samo stanowisko zajął Boris Jelcyn.

27 lipca 1990 roku Parlament przegłosował dekret dotyczący władzy państwowej. Wprowadzał on trójpodział władzy, niezależność sądów i stwierdzał: „władza państwowa gwarantuje wszystkim partiom politycznym, organizacjom i ruchom społeczno-politycznym, obywatelom, którzy działają w zgodzie z Konstytucją SRS Mołdowii równe możliwości i prawa dla rozwijania ich działalności”. Podkreślono, iż „żadna partia, żadna organizacja społeczno-polityczna, żadna grupa osób lub osoba nie mają prawa tworzyć alternatywnych organów władzy”, nie zezwala się na „kumulację funkcji kierowniczych w organach władzy państwowej i administracji państwowej z jakimkolwiek innym stanowiskiem w organizacjach państwowych i spółdzielczych, partiach politycznych i organizacjach i ruchach społeczno-politycznych”.³⁰² Oznaczało to oficjalny koniec władzy partii komunistycznej.

Jesienią 1990 Druc przedstawił program przejście do gospodarki rynkowej w ciągu 1,5 roku, co w sytuacji Mołdowy nie mogło się powieść. Jednocześnie doszło do otwartego konfliktu z Nadniestrzem i Gagauzją. Obie okoliczności Snegur wykorzystał do osłabienia premiera.

19 sierpnia deputowani gagauzcy wszystkich szczebli proklamowali w Komrat powstanie Republiki Gagauzja w składzie ZSRS. Natępnego dnia Prezydium Parlamentu anulowało ich decyzję i zdelegalizowało Gagauz Halki, ale władze Kiszyniowa nie miały siły, by swoje postanowienia wyegzekwować.

2 września II Kongres Deputowanych Naddniestrza, w którym wzięło udział 579 radnych różnych szczebli i posłowie, utworzyło Mołdawską Naddniestrzańską Sowiecką Republikę Socjalistyczną w ramach ZSRS. W jej skład weszły powiaty Camenca, Râbnița, Dubosări, Grigoriopol i Slobozia oraz miasta Tyraspol, Râbnița, Dubosări i po prawej stronie Dniestru Bendery (Tighinia). Wybrano Sowiet i 18 osobowe Prezydium, przewodniczącym Sowietu został Igor Smirnow, a jego zastępcami: A. Wołkow, W. Glebow i A. Karaman, premierem mianowano S. Moroza, a szefem komisji Sowietu ds. porządku (sił bezpieczeństwa) W. Jemielianow. Smirnow był deputowanym do Plamentu Mołdawii i od 23 marca 1990 roku merem (przewodniczącym miejskiego komitetu wykonawczego) Tyraspola.

³⁰⁰ Ion Țurcanu, op. cit. s. 100.

³⁰¹ Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 768.

³⁰² Mircea Snegur, *Labirintul ...*, s. 818-819; Decretul Sovietui Suprem al RSS Moldova cu privire la puterea de stat; Mihai Cernencu, Gheorghe Rusnac, Andrei Galben, Constantin Solomon, *Republica Moldova : Istoria Politică 1989/2000, Documente și Materiale Volumul II*, Chișinău 2000, s. 22-23.

Był to dobry moment dla wzmocnienia władzy przez Snegura. 3 września na wniosek deputowanego Constantina Tănase (TW „Corbul”³⁰³), członka Akademii Nauk, uchwalono utworzenie urzędu Prezydenta Republiki. Przeważył argument, iż będzie wówczas można wprowadzić władzę prezydencką w Gagauzji. Od razu też Parlament wybrał Snegura na to stanowisko z poparciem Frontu. Za Snegurem opowiedziała się przede wszystkim grupa deputowanych Frontu Tudora Negru, docenta na wydziale prawa Uniwersytetu w Kiszyniowie oraz prawie cała komisja ustawodawcza kierowana przez Tudor Panțâr³⁰⁴, przewodniczącego sądu w dzielnicy Frunze w Kiszyniowie. W praktyce doszło do porozumienia z Frontem, gdyż na miejsce Snegura przewodniczącym parlamentu wybrano Alexandru Moșanu³⁰⁵ (TW „Maxim”), jednego z założycieli Frontu (grupa z 27 maja 1988). Jego pierwszym zastępcą pozostał Hadârcă (TW „Hariton”), co wzmacniało pozornie pozycję FPM, ale w rzeczywistości władza ogniskowała się teraz w rękach prezydenta i przewodniczący parlamentu oraz jego I zastępca tracili poprzednie znaczenie. Jednocześnie wybór Snegura i Moșanu spowodował, iż padły tylko dwa głosy sprzeciwu (prawdopodobnie Lidia Istrati i Mihai Ghimpu³⁰⁶).

Snegur twierdzi, że na II KDL, który obradował w dniach 12-24 grudnia 1989 roku, rzucił ideę suwerenności ekonomicznej.³⁰⁷ Mógł wprawdzie o tym mówić ale sama koncepcja w republikach bałtyckich była już – jak widzieliśmy – realizowana od roku, a jej pierwsza wersja w konsultacjach z Centrum zrodziła się w Estonii (isemajandamine).

Kiedy 12 czerwca 1990 na posiedzeniu Rady Federacji Gorbaczow rozpoczął dyskusję na temat zawarcia nowego traktatu związkowego, Snegur miał powiedzieć: „zmieńmy coś w istocie w stosunkach między centrum i republikami związkowymi” i zaproponował utworzenie konfederacji. Poparli go inni uczestnicy dyskusji, którzy uważali, że absolutna większość funkcji powinna przejść w gestię republik i należy zlikwidować przedsiębiorstwa podporządkowania ogólnozwiązkowego³⁰⁸, co było m. in. treścią koncepcji samodzielności gospodarczej. Wiązała się ona z przyjętymi już lub wkrótce uchwalonymi deklaracjami suwerenności republik, które Gorbaczow uważał za korzystne preludium do zawarcia nowego traktatu związkowego.³⁰⁹

Ex post Snegur twierdzi, iż widział potrzebę istnienia związków konfederacyjnych z powodów ekonomicznych tylko w okresie przejściowym³¹⁰, trudno jednak wyrokować czy takie było jego stanowisko już latem 1990 roku, czy też wtedy nie chciał jeszcze wychodzić

³⁰³ Constantina Tănase - „Corbul” – agent/informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

³⁰⁴ Ion Țurcanu, op. cit. s. 143-144.

³⁰⁵ Alexandru Moșanu (ur. 1932), pracownik Instytutu Historii Akademii Nauk (1957-1976), następnie przeniósł się na Uniwersytet w Kiszyniowie (1976-1997), gdzie był szefem katedry historii (1980-1989) i dziekanem Wydziału Historii UK (1989-1990), I sekretarz organizacji partyjnej na Uniwersytecie i członek KC KPM, członek Rady Frontu Ludowego Mołdawii. 3 lutego 1993 roku podał się do dymisji ze stanowiska przewodniczącego parlamentu z innymi działaczami Frontu: swoim I. z-cą Ionem Hadârcă, przewodniczącym komisji spraw zagranicznych Vasile Nedelciukiem (TW „mi-7”) i przewodniczącym komisji ds. mediów Valeriu Matei (TW „Che Guevara”). Konflikt ten spowodowała nomenklatura kolchozowa z Demokratycznej Partii Agrarnej związanej wówczas ze Snegurem. Moșanu został przewodniczącym Kongresu Intelktualistów (1994), następnie wiceprzewodniczącym Partii Sił Demokratycznych Valeriu Matei, która powstała w wyniku podziału we Froncie i przegranej konfliktu z Iurie Roșcă. Moșanu został ponownie wybrany do parlamentu z ramienia swojej partii w 1994 r., a w 1997 roku przeszedł na emeryturę.

³⁰⁶ Gheorghe Cîrlan, La vremuri noi – legi noi (II), Jurnalul de Chișinău z 4 grudnia 2009; <http://ziar.jurnal.md/2009/12/04/la-vremuri-noi-%E2%80%93-legi-noi-ii/>

³⁰⁷ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 761.

³⁰⁸ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 804; Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 73.

³⁰⁹ Mircea Snegur, Labirintul ..., s. 804.

³¹⁰ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 95.

poza związek państw. Spór z Gorbaczowem dotyczył stopnia samodzielności członków nowego związku. Gdy niebawem prezydent ZSRS nalegał na podpisanie nowego traktatu związkowego Snegur miał odpowiedzieć: „W takiej formie Mołdawia nie podpisze Umowy Związkowej. To nie ma sensu”. Gorbaczow zagroził: „jeśli nie podpiszesz, to będziesz miał samodzielną Republikę Naddniestrzańską i Gagauzją także”.³¹¹

Snegur miał wtedy już nowego sojusznika. Sam nazywa najbardziej znaczącym i pamiętnym spotkanie z Jelcynem 22 września 1990 roku, kiedy obie republiki podpisały Umowę Podstawową między Republiką Mołdawii i Federacją Rosyjską.³¹² I choć ze względu na różnice interesów w Naddniestrzu, Rosja nigdy nie ratyfikowała Umowy (Mołdawia ratyfikowała 30 września 1990 r.), sojusz z Jelcynem przeciwko Gorbaczowowi spełnił swą rolę w sierpniu 1991 roku.

Można więc uznać, iż do kształtującego się od lata 1990 roku sojuszu Jelcyna z nomenklaturami republikańskimi, Snegur przystąpił ostatecznie jesienią tego roku, choć kontakty musiano nawiązać właśnie latem. Jednocześnie Snegur budował – jak zobaczymy – własną silną pozycję w Mołdawii.

12 września 1990 roku, a więc gdy działalność separatystów Naddniestrza i Gagauzji weszła w fazę finalną, rząd Druca podjął decyzję o utworzeniu Departamentu problemów wojskowych, podstawy przyszłego ministerstwa obrony (od 5 lutego 1992 r.). 18 października Szefem Departamentu mianowany został Nicolae Chirtoacă, według Costasa,³¹³ rezydent GRU. Chirtoacă należał do organizacji partyjnej KGB, co wskazuje, iż tam służył, choćoczywiście mógł być funkcjonariuszem GRU infiltrującym KGB.

Departament składał się z czterech sekcji: Legislacji Wojskowej – mjr N. Turtureanu; Struktury Wojskowej – ppłk I. Czelyszew i kpt V. Munteanu; Polityki Kadrowej – płk G. Bubulici; Służby Alternatywnej – Serviciu Alternativ – ppłk A. Skudilenko; Wywiadu – mjr Stratan. Jeszcze we wrześniu wysłano delegację do republik bałtyckich by zapoznać się z tamtejszymi doświadczeniami w tworzeniu organizacji wojskowej. Departament działał legalnie w ramach struktur sowieckich i opierał się na nowej koncepcji sojuszu polityczno-wojskowego, przewidującej służbę ludności rdzennej w jednostkach narodowych na terenie republiki (w Mołdawie 55 proc. poborowch). Do Departamentu przyjmowano przede wszystkim byłych pracowników KGB. Ze struktur bezpieczeństwa przeszedł do Departamentu Wojskowego 3 września 1991.³¹⁴ Wymienionych 6 oficerów należało do KGB i sami zgłosili się do premiera Druca, by pracować dla Mołdawii. Na początku mieli zająć się rumuńskimi uciekinierami z armii sowieckiej.³¹⁵

30 września na wiecu Frontu Ion Hadârcă (TW „Hariton”) ogłosił dymisję ze stanowiska przewodniczącego Rady Frontu i pozostało ono nieobsadzone do 16 lutego 1992 roku, kiedy przewodniczącym FPM wybrano już wówczas byłego premiera Mircę Druca³¹⁶. W tym czasie faktycznym kierownikiem Frontu stał się I wiceprzewodniczący Rady i przewodniczący

³¹¹ Ibidem, s. 94.

³¹² Ibidem, s. 308.

³¹³ Ion Costas, Zile de eclipsă. Cronica unui război nedeclarat, Chișinău 2012, Capitolul 29, Chirtoacă, agent deconspirat al GRU; tenże, 7 aprilie 2009 ne aminteste de 10 noiembrie 1989, Băsarabia literara 28 lutego 2010 r.; <http://basarabialiterara.com.md/?p=3231>

³¹⁴ Vitalie Ciobanu, Departamentul Militar (1990-1991), Cohorta, Revistă de Istorie Militară nr 1 Chișinău 2010, s. 29-30.

³¹⁵ Viorel Patrichi, op. cit., s. 221.

³¹⁶ 15-16 lutego 1992 r. na III Zjeździe FMP Druc uzyskał w wyborach na przewodniczącego 780 głosów, podczas gdy Valeriu Matei – 39, a Roșca – 19. Druc zawarł sojusz z Roșcą, który został sekretarzem wykonawczym. Spowodowało to konflikt z intelektualistami ze Związku Pisarzy – założycielami Frontu i ich odejście i utworzenie odrębnej partii – Partia Sił Demokratycznych – Partidul Forțelor Democratice (1993-2002).

Komitetu Wykonawczego Iurie Roșca (TW „Budulay”), co doprowadziło do późniejszego podziału organizacji i zaniku jej znaczenia.

Do konfliktu, który podkopał pozycję premiera Druca doszło w październiku w związku z sytuacją w Gagauzji, gdzie na 26-28 października wyznaczono wybory do Sowietu Gagauzkiej SRS. 23 października Parlament podjął decyzję o utworzeniu oddziałów ochotniczych, a Komitet Wykonawczy Frontu wezwał do wstępowania do nich. Druc przyjął paradę batalionu ochotników Tiras-Tighinia na stadionie w Hincești (Kotowsk). Następnie autobusy z ochotnikami wyjechały na południe.

25 października Botnaru wysłał do Nadniestrza grupę 37 oficerów pod dowództwem swego zastępcy Munteanu (przebywali tam do 29 października). Następnego dnia służby mołdawskie zatrzymały w rejonie Cimișlia, położonym między Gagauzją a Benderami, funkcjonariuszy sekcji specjalnej III Zarządu KGB, a więc kontrwywiadu wojskowego: płk W. Cacurina, płk. Gorbunowa i mjr Riabucha.³¹⁷ W reakcji na te wydarzenia Parlament wstrzymał czasowo udział w pracach nad nowym traktatem związkowym.

„Marsz na Gagauzję” miał miejsce w dniach 25 – 30 października. 25 – 26 października z Naddniestrza wysłano drużyny robotnicze na pomoc Gagauzom. Kolumna autobusów przejechała przez obwód Odeski i przybyła do gagauzkiego miasteczka Ceadîr Lunga, gdzie część drużynników pozostała, a reszta udała się do Komrat.

W Komrat doszło do spotkania ochotników rumuńskich i naddniestrzańskich. Wprawdzie zawarto porozumienie i w nocy z 29 na 30 października Rumunii i drużynnicy z Naddniestrzawycofalili się w równej liczbie zmiasta, ale Snegur przestraszył się, iż dojdzie do wojny i wprowadził stan wyjątkowy na terenie Gagauzji oraz poprosił Gorbaczow o wysłanie do Komrat jednostki MSW.³¹⁸ Od 30 października jednostki MSW ZSRS pilnowały stanu wyjątkowego w Komrat, a ochotnicy musieli opuścić Cahul, gdzie jeszcze przebywali.

31 października Sowiet Gagauzji bez przeszkód wybrał na swego przewodniczącego inżyniera Stepan Topala, deputowanego do Parlamentu Mołdawii, i jego zastępcę Mihaila Kendigheliana (TW „Kidala”³¹⁹).

W czasie wicepremier Sangheli przebywał w Egipcie, a szef KGB Botnaru na Krymie. Do Dubosar wyjechał więc z-ca Botnaru, Iwan Sołonenko.

1 listopada na wiecu w Dubosarach przyjęto rezolucję o zablokowaniu mostu i następnego dnia doszło tam do krwawego starcia. Władze zwolniły specjalnie ludzi z pracy, by mogli wziąć udział w blokadzie mostu, by „nie przepuścić Rumunów”, a milicja w mieście nie pilnowała porządku i zapanowała w nim anarchia.³²⁰

Kolumna milicji i ochotników mołdawskich podporządkowana ministrowi spraw wewnętrznych Costașowi chciała przejść most w Dubosarach³²¹ i w niejasnych okolicznościach milicja otworzyła ogień do ludzi blokujących przejście na Dniestrze.

Sprawa do dziś nie jest jasna, gdyż wśród 3 zabitych znalazł się aktywista Frontu narodowości rumuńskiej, druga ofiara też była Rumunem, a trzecia Ukraincem.³²²

³¹⁷ Pavel Moraru, *Servicile secrete și Băsarabia. Dicționar 1918-1991*, București 2008, s. 184.

³¹⁸ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 141.

³¹⁹ Mihail Kendighelian – „Kidala” – agent działający pod przykryciem; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-foștilor-agenți-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

³²⁰ Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 1. Что же тогда было?, Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/243/87/lang./> Jelena Zamura, Nikita Bałaszow, Тени на дубэсарском мосту, *Mołodioz’ Moldowy* z 18 maja 1991 r., Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/170/118/lang./> (dostęp 12 sierpnia 2012)

³²¹ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 153.

³²² Loc cit.; Mircea Druc, III. Новые люди, старые проблемы. 1. Что же тогда было?, Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/243/87/lang./> Jelena Zamura, Nikita Bałaszow, Тени на дубэсарском мосту, *Mołodioz’ Moldowy* z 18 maja 1991 r., Witryna Mircea Druc; <http://www.druc.ro/content/view/170/118/lang./> (dostęp 12 sierpnia 2012 r.)

2 listopada po południu oddziały OSTK z Rybnicy w drodze powrotnej z Gagauzii zajęły most w Dubosarach, pozostawiły na nim swoje pikiety i w nocy weszły do miasta.

Wprawdzie 4 listopada Parlament anulował decyzję rządu z 23 października o tworzeniu jednostek ochotników, ale w Naddniestrzu pozostawiono oddziały OSTK i Robotnicze Oddziały Pomocy Milicji, które potem stały się podstawą lokalnej armii.

Po przesileniu 25 listopada odbyły się zgodnie z planem wybory do Sowietu Naddniestrzańskiej Mołdawskiej SRS.

Już po kryzysie, 3 listopada Parlament przyjął herb państwowy.

30 listopad Rada Frontu zwołała Mare Adunare Națională na 16 grudnia. Doszło do radykalizacji ruchu, gdyż tego dnia „MAN ogłasza niepodległości Rumunów z terenów okupowanych i uznaje prawo całego narodu rumuńskiego do gwarantowania obrony tej niepodległości wszelkimi środkami”, potępia udział w Sowiecie federalnym deputowanych z Mołdowy, a jednocześnie uznaje podpisanie nowego traktatu związkowego za akt zdrady. Żąda też zakazu działania KPZS i KGB oraz nacjonalizacji ich majątku, zmiana nazwy na Republika Mołdowa i reformy terytorialnej.³²³ Rezucje te, przede wszystkim odnośnie traktatu związkowego, oznaczają nie tylko przyjęcie platformy niepodległościowej, ale przede wszystkim zerwanie z pieriestrojką Gorbaczowa, co zbiega się z porozumieniami prezydenta Snegura z Jelcynem. Front więc również przechodzi do sojuszu z prezydentem Rosji przeciwko prezydentowi ZSRS.

W tym czasie Gorbaczow już zmienił swoich sojuszników z pierwszej połowy roku i zbliżył się do skrzydła, które miało wkrótce dokonać próby zamachu stanu. Dlatego 22 grudnia wydał dekret „o środkach normalizacji sytuacji w RSS Mołdowa”, grożący rozwiązaniami siłowymi, jeśli Mołdowa nie wyrzeknie się niepodległości i nie pozostanie w ramach ZSRS. Następnego dnia Front ocenił dekret prezydencki jako aktualizację not Mołotowa z 2 i 26 czerwca 1940 roku.

10 grudnia na nadzwyczajnym posiedzeniu rządu prezydent Snegur zażądał od premiera opanowania chaosu gospodarczego, spekulacji itp. W rezultacie rząd podjął decyzję, które miały przywrócić porządek w sferze finansowej i bankowej. Sytuacja jednak pogarszała się, co doprowadziło do konfliktu osobistego Snegura z Drukiem, gdyż prezydent obawiał się niezadowolenia społecznego, które mogłoby skierować się przeciwko niemu. Premier miał też opozycję wewnątrz Frontu. W listopadzie Nedelciuc (TW „mi-7”), który poprzednio proponował Lucinskiego na premiera, zaatakował politykę zagraniczną Druca. Wyciągnął sprawę firmy Mercuriu, założonej w Czerniowcach, z którą powiązan był Druc, ponieważ eksportowała ona produkty do Afganistanu na polecenie ministerstwa obrony.³²⁴

27 grudnia front dla podkreślenia swojej niepodległościowej orientacji utworzył powstaje Sojusz Narodowy dla Niepodległość „16 Grudnia” - Alianța Națională pentru Independență „16 Decembrie”. Był to zabieg propagandowy, gdyż oprócz Frontu członkami porozumienia zostały organizacje bez znaczenia i o charakterze symbolicznym: Chrześcijańsko-Demokratyczna Liga Kobiet, Organizacja Młodzieży Demokratycznej, Liga Studentów Besarabskich z Rumunii, Stowarzyszenie „Pro Basarabia și Bucovina”, Towarzystwo „Limba noastră cea română” i Stowarzyszenie Ofiar Represji Stalinowskich. Odtąd Front często występował pod fasadą Sojuszu „16 Grudnia”.

Niepodległość 1991

19 stycznia 1991 roku z Biura KPM odeszli na emeryturę wybrani wprawdzi 31 maja 1990 roku, ale reprezentujący starą ekipę: prof. fizyki Andrei Andrieș, Pavel Dubăları, I

³²³ Proclamația celei de-a doua Mari Adunări Națională, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 227-230.

³²⁴ Viorel Patrichi, op. cit., s. 222.

sekretarz rajkomu w Camenca i Valentin Lefter, I sekretarz rajkomu w Kotowsku (Hîncești). Nie miało to już żadnego znaczenia wobec przeniesienia się centrum władzy do struktur państwowych i ich pełnej kontroli przez Prezydenta Republiki Mircę Snegur.

I sekretarz Lucinschi zdał sobie sprawę, iż jako szef partii nie ma rzeczywistej władzy w Republice i rozpoczął starania o przeniesienie do Centrum. W czasie styczniowego plenum KC KPZS Galina Siemionowa, sekretarz KC KPZS ds. rodziny (1990-1991), zaproponowała kandydaturę Lucinschiego do Politbiura. Oboje znali się z Komsomołu, gdyż Siemionowa pracowała w redakcji organu Komsomołu „Komsomolskaja zizń” (1965-1980), osiągając stanowisko redaktora naczelnego (1974-1980), podczas gdy Lucinschi kierował Komsomołem mołdawskim (1967-1971). Wniosek Siemionowej poparł Oleg Szenin, sekretarz KC KPZS ds. kadr (1990-1991).

Gorbaczow początkowo wołał by Lucinschi pracował w Mołdawii, ale po naradzie z Eremei, którego o wstawiennictwo prosił sam Lucinschi, tłumacząc, iż nie ma znaczenia w Kiszyniowie i po wspólnym spotkaniu także z Sanghelim i Guțu, Gorbaczow zgodził się i obiecał wziąć Lucinschiego do Politbiura.³²⁵ I tak 3 lutego 1991 roku Lucinschi został sekretarzem KC KPZS ds. mediów i członkiem Politbiura, a następnego dnia podał się do dymisji i został wezwany do Moskwy. W ten sposób Snegur pozostał bez rywala, za którym opowiadała się część nomenklatury.

30 września 1990 roku Eremei został po raz kolejny szefem związków zawodowych, teraz przemianowanych na niezależne, ale musiał w tej sytuacji objąć kierownictwo partii. Lucinschi de facto wyznaczył go na swego następcę, po prostu informując Eremei, iż ma być I sekretarzem. Oficjalnie wybory urządzono 5 lutego 1991 roku i dla pozorów swoje kandydatury zgłosili jeszcze członkowie Biura: Woronin, Guțu i Iovv.³²⁶ Eremei, który w maju 1990 roku nie wszedł nawet do KC, tym razem został bez trudu wybrany na I sekretarza KC KPM (5.02-24.08.1991). Za jego kandydaturę głosowało 107, przeciw 14 i wstrzymało się 9 członków KC, ale członkowie KC z Tyraspoła i Bender w ogóle odmówili udziału w głosowaniu.³²⁷

20 stycznia Sojusz Narodowy - Alianța Națională zażądał od parlamentu ograniczenia pełnienia służby wojskowej tylko do terytorium Mołdawii i uznał przeprowadzenie referendum 17 marca za nielegalne. Również Prezydium Parlamentu oświadczyło, iż przeprowadzenie referendum jest niemożliwe.

W tym samym czasie rozpoczął się otwarty konflikt między prezydentem a premierem. 21 lutego Snegur zażądał dymisji Druca, ale Parlament się jeszcze na ten krok nie zgodził. W tym czasie sprawa referendum, która łączyła obu, odsunęła rozstrzygnięcie konfliktu na później.

Na razie jeszcze oficjalnie przyjmowano opcję podpisania nowego traktatu związkowego. Dlatego 5 marca Parlamentu Republiki Mołdawia przyjął uchwałę dotyczącą koncepcji parlamentu i wspólnoty suwerennych państw oraz uchwalił koniec służby poborowych poza republiką. Chciano w ten sposób uniemożliwić forsowane przez Gorbaczowa rozwiązanie centralistyczne przyszłego związku.

6 marca Snegur ostrzegł Eremei, że jakiegokolwiek próby zorganizowania referendum będą nielegalne.³²⁸ Front i władze państwowe zajęły więc identyczne stanowisko wobec kontynuowania przez Gorbaczowa strategii nowego układu związkowego.

Mimo zbankotowania referendum 17 marca, Interdwiżenije i OSTK zorganizowały głosowanie w dużych fabrykach i jednostkach wojskowych, gdzie też mogli oddać swój głos

³²⁵ Grigore Eremei, op. cit., s. 194-195.

³²⁶ Ibidem, s. 196.

³²⁷ Giennadij Codreanu, Днестровский Разлом. Rozdz. : Распал Союза и становление ПМР; <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm> (dostęp: 27.07.2012)

³²⁸ Certan Ion, op. cit., s. 51; Anexa 13, s. 185.

cywile.³²⁹ W Naddniestrzu frekwencja wyniosła 84 proc. wyborców, z których 98 proc. wypowiedziało się za zachowaniem Związku Sowieckiego. W Gagauzji odpowiednie odsetki wyniosły 97 i 98 proc. Mniejsza frekwencja w Naddniestrzu wynikała z obecności ludności rumuńskiej na tym terenie.

W samej partii komunistycznej trwała dalej dekompozycja. 23 marca opublikowano Platformę Demokratyczną, odrzucającą leninowski centralizm demokratyczny i proponującą nacjonalizację mienia KPM oraz uczestnictwo w systemie wielopartyjnym. Jej leaderem był działacz Frontu, deputowany ludowy i red. naczelny „Învăţământul public”, Anton Grăjdieru. Platforma została odrzucona przez I sekretarza Eremei, II sekretarza Guţu i III sekretarza Sobora.

Mircea Snegur dążył do wprowadzenia ustroju prezydenckiego. Zamieszki i konflikt z rusofonami stanowiły doskonały pretekst dla wzmocnienia jego władzy. 21 lutego Snegur zażądał specjalnych pełnomocnictw, grożąc ustąpieniem, gdyż jak stwierdził: „nie chce być tylko symbolem władzy”. 5 marca zgłosił dymisję, ale jeszcze tego samego dnia wycofał ją w zamian za specjalne prerogatywy. Uchwalona wówczas ustawa o wyższości władzy wykonawczej rozszerzała pełnomocnictwa władzy prezydenckiej Snegura. Zostały one zniesione dopiero 29 lipca 1994 roku na mocy nowej Konstytucji przygotowanej przez komisję Lucinschiego, która odrzuciła projekt republiki prezydenckiej.

Wzmocniony ustawowo prezydent Snegur mógł przystąpić do usunięcia premiera Druca. 30 kwietnia Snegur zdymisjonował z powodu złej pracy ministra Dmitrija Leszenko (przemysł i energetyka) i Gheorghe Călugăru (budownictwo). Sytuacja gospodarcza nadal się pogarszała i zmiana rządu miała rozładować nastroje. PNB spadł w 1. półroczu 1991 roku o 9 proc., produkcja żywności o 25 proc. i towarów trwałych o 31 proc.

Rząd Druca stanął wobec groźby votum nieufności. 7 maja pod presją Druca przedstawił program antykryzysowy (indeksacja cen, utworzenie funduszu wsparcia rolnictwa, stabilizacja obiegu pieniężnego poprzez powołanie Banku Narodowego), który jednak nie odegrał już żadnego znaczenia. Front próbował zagrać kartą nastrojów patriotycznych.

10 maja Alianţa Naţională (tj. Front) zwołała wiec przed VI Sesją Parlamentu wyznaczoną na 14 maja, na którym wezwwała do przyjęcia Deklaracji Niepodległości i uchwalenia ustaw: o obywatelstwie, prywatyzacji³³⁰, walucie narodowej, nacjonalizacji majątku kompartii, utworzeniu Banku Narodowego, o prasie oraz o partiach politycznych.³³¹ Front żądał więc rzeczywistej niepodległości.

W tym czasie Snegur sprowadził do stolicy posiłki policyjne, przygotowując usunięcie Druca. Prezydent miał poparcie wewnątrz Frontu ze strony Andrei Țurcanu (TW „Mefistofeli”) i Vasile Nedelciuca (TW „mi-7”), podczas gdy Matei (TW „Che Guevara”) popierał Druca.³³²

14 maja na otwarciu sesji Parlamentu przeważały głosy krytyczne wobec rządu i większość deputowanych żądała jego dymisji. Zmiany w ustawie rządowej z 20 maja: powołanie departamentu turystyki i celnego oraz wyjęcie MSZ spod podporządkowania MSZ federalnemu, nie mogły zarzącać akcji. Następnego dnia pod pretekstem reorganizacji rządu kluby opozycyjne zażądały przegłosowania votum nieufności.

Kilka dni przed głosowaniem, jak wspomina Țurcanu, przyszedł do niego posłaniec i przyniósł pismo Druca do Arnolda Pélse z kwietnia 1974 roku. 2-3 później fragmenty listu

³²⁹ Certan Ion, op. cit., s. 51-52.

³³⁰ Pierwszy projekt prywatyzacji rząd Druca przedstawił parlamentowi 23 kwietnia 1991 roku, więc nakróko przed swoim upadkiem.

³³¹ Rezoluţia, Documente şi Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creştin Democrat (ed.), Chişinău 2008, s. 268-269.

³³² Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 123.

opublikowano w pismach: „Sowietskaja Mołdowa”, „Cuvântul” i „Kisziniewskie Nowosti”. 18 maja „Sowietskaja Mołdowa”, opublikowała faksymile fragmentów listu.³³³

21 maja 70 deputowanych z klubu Frontu opuściło salę obrad, protestując w ten sposób przeciw sprzecznemu z Konstytucją sposobowi potwierdzenia składu rządu Druca przez sojuszników zmobilizowanych przez Snegura. Posłowie Frontu oświadczyli, że powrócą na salę, kiedy Snegur zaproponuje Parlamentowi przyjęcie Deklaracji Niepodległości. W rzeczywistości jednak chodziło o uratowanie premiera Druca przed przegłosowaniem votum nieufności przez Viața satului, komunistów i rusofonów. Deputowani Frontu byli przekonani, że będzie to niemożliwe, ponieważ odwołanie premiera wymagało większości 2/3 czyli 267 głosów.

22 maja trwały dyskusje proceduralne w sprawie dymisji rządu Druca. Snegur zażądał przyjęcia ustawy o bezpośrednim wyborze prezydenta przez obywateli i obiecał sam ją przedłożyć oraz zrezygnował z wniosku o głosowanie nad votum nieufności dla rządu Druca, ograniczając je jedynie o votum nieufności wobec premiera. Pierwsza zmiana wzmacniała oczywiście pozycję prezydenta, a Snegur w tym momencie nie miał żadnego realnego kontrkandydata. Druga zaś poszerzała prezydencki sojusz przeciwko premierowi, gdyż przeciwnicy Druca byli skłóceni w innych sprawach. W tej jednej Snegur mógł liczyć na poparcie wrogich sobie obozów, a nawet części deputowanych Frontu.

Najpierw na wniosek Valentina Burduja, przewodniczącego Sowietu rejonowego Șoldănești, uchwalono ustawę o statusie premiera, zrównującą jego prawa z uprawnieniami ministrów, by można go było odwołać zwykłą większością głosów i Z obecnych 218 deputowanych za dymisją Druca głosowało 207, przy sprzeciwie 11 oraz braku na sali 153 posłów, w tym ok. 60-70 przedstawicieli Frontu.

Po tym przesileniu deputowani Frontu wrócili 23 maja na salę obrad. Przyjęto wówczas jak hymn Mołdawii hymn rumuński „Deșteaptă-te române”³³⁴ i zmieniono nazwę na Republika Mołdowa.

28 maja Druc oficjalnie przekazał swoje pełnomocnictwa Valeriu Muravschiemu, dotychczasowemu wicepremierowi i ministrowi finansów, którego Snegur mianował nowym premierem. Skład gabinetu w praktyce pozostał na razie ten sam.

We Froncie również nastąpiły zmiany; zostali usunięci umiarkowani działacze, rywale Druca i Roști. 28 lipca wyrzucono z Rady Frontu: Vasile Nedelciuca (TW „mi-7”), Nicolae Costina, aktualnego mera Kiszyniowa (1990-1994) i członka KC KPM (1990-1991) oraz dziennikarza Nicolae Negru (TW „Belinski”³³⁵), jak to sformułowano, „za działalność na szkodę” Frontu. Spośród wymienionych Nedelciuc zwalczał Druca od jesieni 1990 roku i był zwolennikiem jego dymisji. W kierownictwie dominowali teraz Mircea Druc, Iurie Roșca i Valeriu Matei. Linia podziału wewnątrz Frontu dotyczyła też kwestii polityki wobec Rumunii. Część kierownictwa z Drukiem optowała za połączeniem z Rumunią, choć nie wiadomo było jak ma do tego w praktyce dojść, część zaś widziała przyszłość Rumunii i Mołdawii, po upadku Sowietów, w przyszłej zjednoczonej Europie.³³⁶

³³³ Ion Țurcanu, op. cit., s. 144-145.

³³⁴ W 1994 roku zmieniono hymn rumuński na własny: „Limba noastră” (Nasz język).

³³⁵ Nicolae Negru - „Belinski” – agent/informator; Lista foștilor agenți KGB din Republica Moldova – Lista lui Șandrovski, portalInconstantIn 17 listopada 2011; <http://inconstantin.ro/2011/11/lista-fostilor-agenti-kgb-din-republica-moldova-lista-lui-sandrovski.html> (dostęp 13 sierpnia 2012 r.)

³³⁶ Interview cu Vasile Nedelciuc, Caiete de istorie nr 2, marzec 2002, s. 21. Autor stawia ciekawą tezę, iż bez Naddniestrza Mołdowa mogłaby ewoluować jak kraje bałtyckie po 1991 roku, natomiast uwikłanie w konflikt z Naddniestrzem spowodowało odcięcie od uUnii i NATO i nie pozwoliło na inne stosunki z Rumunią. Dlaczego jednak nie optował, gdy mógł, za rezygnacją Naddniestrza. Roșca proponował zapewne tych powodów wymianę terytorialną z Ukrainą na Bugeac, czego Kijów nie podjął.

5 czerwca Parlament uchwalił ustawę wprowadzającą obywatelstwo republiki.³³⁷ Mieli doń prawo obywatele Rumunii i ich potomkowie, urodzeni w Mołdawskiej SRS lub na terytorium Besarabii, Bukowiny i rejonu Herța i nie posiadający obywatelstwa innego państwa, jeśli mieszkali w Mołdawii. Wystarczyło, że jeden z rodziców miał prawo do obywatelstwa. Oznaczało to, że potomkowie obywateli urodzeni na zesłaniu nabywali prawa do obywatelstwa z chwilą powrotu do Mołdawii. Ta część ustawy stanowiła kopię rozwiązania estońsko-łotewskiego. W praktyce jednak dalsza część ustawy dająca rok czasu na decyzję o przyjęciu obywatelstwa emigrantom, którzy osiedlili się w Republice przed 23 czerwca 1990 roku (data Deklaracji Suwerenności), ich potomkom oraz współmałżonkom obywateli przekreślała restrykcje i dawała obywatelstwo wszystkim chętnym czyli kopiowała rozwiązanie litewskie.

Krótko przed puczem Botnaru był w Moskwie na posiedzeniu Kolegium KGB ale twierdzi, że nic nie wiedział o wydarzeniach, które mają nastąpić i przygotowaniach do nich.³³⁸ Według oficera KGB M. Speteckiego³³⁹, KGB Mołdawii, a więc i Botnaru wiedział o tym co się będzie działo w następnych dniach. Spetecki nie przytacza jednak żadnych dowodów na potwierdzenie swych tez. Botnaru natomiast twierdził, iż o puczu nic nie widział, choć spodziewał się działania w tym rodzaju, a Lavranciuc przyjechał do Kiszyniowa o wiele wcześniej po rodzinę.³⁴⁰

18 sierpnia Lavranciuc, który po wyjeździe do Moskwy nadzorował w Centrali KGB sprawy mołdawskie, z grupą kołgów z Moskwy zorganizował w Kiszyniowie naradę w siedzibie KGB, na której miano dyskutować nad przygotowaniem puczu.³⁴¹ Botnaru swą rolę ogranicza to zebrania grupy oficerów i bezowocnego usiłowania nawiązania kontaktu z prezydentem Snegurem.³⁴²

Jednoznacznej wiedzy na temat roli Lavranciuca i Botnaru w okresie puczu nie mamy, ale po sierpniu 1991 roku pierwszy pozostał w Moskwie, a drugi kontynuował karierę w niepodległej Mołdowie.

W dniach 18-20 sierpnia Eremei przebywał w Niemczech i jak twierdzi, z ambasady w Berlinie zadzwonił do II sekretarza Guțu i polecił mu potępić pucz i nie wykonywać żadnych poleceń nadchodzących z Moskwy.³⁴³ Następnie Eremei polecił do Moskwy, gdzie spotkał się z Lucischem, który 19 sierpnia wieczorem przybył do stolicy z Krymu razem z Miedwiediewem. Według Lucinschiego, ostatni I sekretarz KPM twierdził, że nie znał treści telegramu Szenina, który ten w swoim imieniu przesłał komitetom partyjnym, nakazując im poparcie dla puczu.³⁴⁴

Minister spraw wewnętrznych Woronin studiował w tym okresie Moskwie i był nieobecny w Kiszyniowie.

Prezydent Snegur przebywał w tym czasie na urlopie na Ukrainie w sanatorium w Siergiejewkie, a przewodniczący parlamentu Moșanu na Kaukazie Północnym. Na miejscu był zatem tylko premier Muravschi oraz I wiceprzewodniczący parlamentu i przewodniczący Frontu Ion Hadârcă (TW „Hariton”), który sam podjął inicjatywę.

Snegur dowiedział się o puczu od lekarza i gdy zaczął pakować się przed powrotem, zadzwonił do niego Boris Pugo i poinformował, że lud z entuzjazmem popiera GKPCzP oraz

³³⁷ Legea Republicii Moldova cu privire la cetățenia Republicii Moldova Nr. 596-XII z 05.06.1991 r.

³³⁸ E. Amambajewa, Момент истины или в августе 91-го (wywiad z Botnaru), Экономическое обозрение z 24 sierpnia 2001 roku, s. 1.

³³⁹ Wywiad ze Speteckim, Сфатул цэрий z 7 września 1991 roku.

³⁴⁰ Pavel Moraru, op. cit., s. 189.

³⁴¹ Loc. cit.

³⁴² Giennadij Codreanu, *Днестровский Разлом. Rozdz. : Распал Союза и становление ПМР*; <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm> (dostęp: 27.07.2012)

³⁴³ Grigore Eremei, op. cit., s. 230.

³⁴⁴ Petru Lucinschi, op. cit., s. 35, 48. Lucinschi spędzał urlop na Krymie od 3 sierpnia.

poradził, żeby Snegur nadal odpoczywał. Prezydent zadzwonił wtedy do premiera Muravschiego i ustalili co będą robić oraz wezwał z urlopu Moșanu.³⁴⁵

19 sierpnia organy prasowe rządu i parlamentu nie ukazały się. O godz. 12 zebrało się Prezydium Parlamentu. O godz. 15 w TV wystąpił Ion Harc (TW „Hariton”), poinformował o obradach Prezydium i potępił zamach stanu, oświadczając: „Komitet ten jest formacją antykonstytucyjną i nie ma prawa jurysdykcji, ani władzy na terytorium Republiki”.³⁴⁶

Sytuacja ta wskazywała, iż władze lokalne w Kiszyniowie i nomenklatura rumuńska opowiedziały się przeciwko puczystom, którzy nawet nie potrafili podporządkować sobie stacji telewizyjnej. Lokalne KGB musiało więc sprzyjać ekipie Snegura. Tylko Sowiet Najwyższy w Komrat oraz OSTK i Interfront Tyraspoła poparli pucz.

19 sierpnia Front wezwał ludzi do przybycia na Plac MAN, celem ochrony budynków RTV, parlamentu i siedziby rządu. Snegur natychmiast wrócił i o godz. 16 min. 30 zebrał Prezydium Parlamentu i rząd, a o godz. 18 min. 20 zaapelował w TV do społeczeństwa o okazanie nieposłuszeństwa cywilnego wobec GKCzP. O godz. 19 w TV wezwano ludzi na wiecu na Placu MAN, żeby bronili RTV, Parlamentu i rządu.

W miejscowości Bulboaca w rejonie Edineț na północy miał miejsce ruch wojsk ale bez praktycznego znaczenia.

W nocy o godz. 2 min 24 radio nadało apel Snegura do obrony siedziny rządu, Parlamentu i RTV. 11 minut później policja zatrzymała 60 czołgów przy wjeździe do stolicy. Następnie policja eskortowała kolumnę czołgów do garnizonu przy ul. Panfilowa. Jednocześnie zablokowano wjazdy do stolicy za pomocą bloków betonowych i pojazdów.

O godz. 5 nad ranem na Plac MAN zaczęły przyjeżdżać pierwsze autobusy z ludźmi, którzy odpowiedzieli na apel prezydenta Snegura i kierownictwa Frontu. Wiec rozpoczęto pięć godzin później. Jak wspomina Snegur: stworzyliśmy ochronę „żywych tarcz” przed podstawowymi obiektami i wysłaliśmy telegram z poparciem dla Jelcyna.³⁴⁷ Snegur działał więc zdecydowanie i nie postępował kunktatorsko jak nomenklatura republikańska na Ukrainie czy Białorusi.

Wieczorem kolejny wiec zwołał Front. Wzięli w nim udział Snegur i kierownictwo republiki oraz deputowani ludowi. Zebrani wezwali parlament do natychmiastowego uchwalenia Deklaracji Niepodległości. Żądano wydania zakazu działalności KPM w tym w przedsiębiorstwach i instytucjach oraz konfiskaty jej majątku. Front i narodowa nomenklatura wystąpili razem przeciwko aparatowi partyjnemu i Centrum.

Tego samego dnia Snegur powołał Najwyższą Radę Bezpieczeństwa Republiki Mołdawia jako organ doradczy prezydenta. W skład Rady weszli: prezydent Snegur, przewodniczący parlamentu Moșanu, premier Muravski, minister stanu Chirtoacă, szef departamentu problemów wojskowych, szef spraw wewnętrznych Costaș, minister spraw zagranicznych Țiu i szef KGB Botnaru (odołany dopiero 29 sierpnia). Prezydent Snegur musiał jednak czuć się niepewnie, skoro w tajemnicy wysłał do Bukaresztu wiceprzewodniczącego parlamentu Ion Hadârcă (TW „Hariton”) i Nicolae Țău, ministra spraw zagranicznych z misją utworzenia rządu na wygnaniu gdyby pucz się powiódł.³⁴⁸

Parlament zebrał się 21 sierpnia o godz. 12. Snegur zadeklarował wówczas: „MSW i KGB zostały podporządkowane jurysdykcji Republiki Mołdowa ... Władza państwowa w ZSRS została uzurpowana przez juntę, puczyści popełnili szczególnie ciężką zbrodnię stanu”.

³⁴⁵ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 103-104.

³⁴⁶ Constantin Lupu, Puciul de la Moscova: decesul unui imperiu, România liberă.ro 25 sierpnia 2005; <http://www.romaniailibera.ro/cultura/aldine/puciul-de-la-moscova-decesul-unui-imperiu-49941.html>

³⁴⁷ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 105.

³⁴⁸ Iurie Roșca, 27 august 1991 și Alianța „16 Decembrie”, Flux z 26 sierpnia 2011 r.; <http://www.flux.md/articole/12150/> (dostęp: 27.07.2012).

Snegur otwarcie więc wypowiedział się przeciwko puczowi i nie zastosował taktyki kunktatorskiej jak przewodniczący Sowiet Ukrainy Leonid Krawczuk.

Następnego dnia już o godz. 7 rano na Plac MAN odbył się wiec z udziałem Mirczy Snegura, Alexandru Moșanu, Constantina Oboroca, Nicolae Costin i Valeriu Muravschiego, a wiec całogokierownictwa państwowego. Mówiono już otwarcie o delegalizacji partii komunistycznej i przyjęciu deklaracji niepodległości. Następnie prezydent Snegur wydał dekret nr 11, zawieszający działalność istniejących i zakazujący powołania nowych struktur organizacyjnych partii politycznych, organizacji społecznych i ruchów masowych w organach państwa, instytucjach i organizacjach Republiki, co oznaczało usunięcie komórek partii komunistycznej z administracji państwowej i zakładów pracy. Dekret nie dotyczył bowiem związków zawodowych, organizacji kobiecych, kombatanckich, naukowych, kulturalnych i dobrowolnych, nie posiadających celów politycznych.

Jednocześnie dekret nr 11 zapowiadał, iż rząd zapewni pracę osobom zatrudnionym dotychczas w aparacie partyjnym i do 1 listopada zbada przyjęte akty normatywne razem z organami partii politycznych oraz dość enigmatycznie obiecał, iż „rozwiąże w porządku ustalonym problem dotyczący zbadania działania na terytorium Republiki wspólnych aktów KC KPZS i Rady Ministrów ZSRS”,³⁴⁹ co znaczało nieśmiałą zapowiedź ścigania puczystów.

23 sierpnia Prezydium Parlamentu oceniło, iż Komunistyczna Partia Mołdawii działała przeciw odrodzeniu narodowemu i przyczyniła się do utworzenia dwu republik separatystycznych, poparła dokonanie zamachu stanu ze strony aparatu partii nomenklaturowej i kompleksu wojskowo-przemysłowego i zakazało działalności KPM oraz znacjolizowało jej majątek, przejęło rachunki bankowe i przedsiębiorstwa na rzecz rządu.³⁵⁰ Jednocześnie Prezydium zamknęło następujące tytuły prasowe za popieranie puczu: „Sowietsakaja Moldova”, „Cuvîntul”, „Noutățile Chișinăului”, „Dniestrowskaja prawda” (Tyraspol), „Dialog” (Tyraspol), „Pobieda” (Bendery), „Nowoje Wriemia” (Bendery), „Slobodzienskiije Nowosti” (Slobozia), „Sodruzestwo” (Slobozia), „Nowosti” (Rybnica), „Leninskoje znamia” (Rybnica), „Komunističeskij biuleteń” (Dubăsari), „Leninskoje słowo” (Komrat), „Kommunist budziaka” (Komrat), „Panorama” (Vulcănești), „Vocea Bălțiului” (Bălți) i „Pozitia” (Bălți). W większości były to więc lokalne gazety rusofonów i separatystów.

Prezydium zdecydowało także zamknąć rozgłośnie radiowe w Tyraspolu, Benderach, Slobozia, Dubăsarach, Rybnicy, Komrat, Vulcănești i Grigoriopolu, co na terenach kontrolowanych przez separatystów miało jedynie symboliczne znaczenie.

Zawieszono także działalność Biura TASS w Mołdawii. Dwa dni później rząd zawiesił wydawanie gazet: „Trud”, „Raboczaja Tribuna”, „Prawda”, „Izwestia”, „Krasnaja Zwiezda”, „Sovetsakaja Rossija”, „Moskowskaja Prawda”, „Selskaja żizń”, a więc tytułów centralnych. W sumie były to więc decyzje radykalne i porównywalne tylko z podjętymi w republikach bałtyckich.

Również 23 sierpnia Prezydium Parlamentu postanowiło powołać Komisję ds. zbadania zachowania w czasie puczu KGB, KC KPM, RTV, Moldpress i organów władzy lokalnej.

Separatyści, którzy poparli pucz i oficjalnie zerwali z Mołdawią. 25 sierpnia Sowiet Naddniestrza przyjął Deklarację Niepodległości, którą parlament Mołdowy dwa dni później uznał za niekonstytucyjną, ale nie miało to żadnego praktycznego znaczenia, ponieważ

³⁴⁹ Nr 11. Decretul Președintelui Republicii Moldova privind suspendarea activității structurilor organizatorice ale partidelor politice, organizațiilor obștești și mișcărilor de masă în organele de stat, instituțiile și organizațiile republicii; Mihai Cernencu, Gheorghe Rusnac, Andrei Galben, Constantin Solomon, Republica Moldova : Istoria Politică 1989/2000, Documente și Materiale Volumul II, Chișinău 2000, s. 20.

³⁵⁰ Nr 12. Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova cu privire la Partidul Comunist din Moldova, Mihai Cernencu, Gheorghe Rusnac, Andrei Galben, Constantin Solomon, Republica Moldova : Istoria Politică 1989/2000, Documente și Materiale Volumul II, Chișinău 2000, s. 21.

władze mołdawskie nie kontrolowały Naddniestrza. 5 listopada Sowiet zmienił nazwę Mołdawskiej Naddniestrzańskiej Sowieckiej Republiki Socjalistycznej na Naddniestrzańską Republikę Mołdawską oraz anulował dyceję z 2 sierpnia 1940 roku o przyłączeniu części Autonomicznej Mołdawskiej Socjalistycznej Republik Sowieckiej do nowoutworzonej Mołdawskiej SRS.

Z pewnym opóźnieniem drogą Naddniestrza poszli Gagauzi. 4 listopada Sowiet Gagauzji przyjął konstytucję, ustawę o służbie poborowych w Armii Sowieckiej lub w oddziałach samoobrony i wyznaczył na 1 grudnia wybory prezydenckie oraz referendum w sprawie niepodległości i wejścia w skład nowego związku państw.

1 grudnia odbyły się dwa referenda. W Gagauzji 88% wyborców (przy frekwencji wynoszącej 83%), opowiedziało się za niepodległością Republiki w ramach nowego związku, akt ten ogłoszono jednak dopiero 4 czerwca 1992 roku. 98 proc. głosujących wybrało Stepana Topała na prezydenta, Kendigelian został przewodniczącym Sowietu, a Iwan Burguzi dowódcą samoobrony gagauskiej. W Naddniestrzu przy frekwencji wynoszącej 78 proc. 97,7 proc. głosujących wypowiedziało się za niepodległością.

Kłęska puczystów i śmiertelna walka w Centrum umożliwiła sojusznikom Jelcyna w republikach ogłoszenie niepodległości. 27 sierpnia posłowie Frontu (formalnie Stowarzyszenie „16 Grudnia”) zorganizowali trzecie Mare Adunare Națională. Zebrani zażądali przyjęcia deklaracji niepodległości i anulowanie uchwały parlamentu z 5 marca 1991 roku „dotyczącej koncepcji Parlamentu Republiki Mołdawia i wspólnoty suwerennych państw”. Domagano się przyjęcia hymnu rumuńskiego «Deșteaptă-te, române!», utworzenie gwardii narodowej, zakazu działalności KGB, nacjonalizacji jego majątku i stworzeni narodowej służby wywiadu oraz wycofania oddziałów sowieckich, powrotu poborowych z Armii Sowieckiej i zakazu poboru na terenie Republiki oraz rozpoczęcia śledztwa w sprawie działań partii i KGB w latach okupacji 1940-1990, a także stopnia ich współdziałania w zamachu stanu 18-19 sierpnia 1991 roku.³⁵¹

Jednoczenie zebrał się parlament; obecnych było 282 deputowanych, w tym 52 spośród 150 nie-Rumunów (w tym 6 z 12 Gagauzów). Jak z tego widać rusofobii w większości zbojkotowali posiedzenie. 14 przedstawicieli Naddniestrza³⁵² głosowało za Deklaracją ale byli to w większości Rumunii i prawie wyłącznie etatowi sekretarze partii i przewodniczący kolchozów, co dobrze pokazuje, iż nomenklatura narodowa popierała niepodległość. 282 posłów jednogłośnie uchwaliło Deklarację Niepodległości Republiki Mołdowa. Następnego dnia parlament powołał delegację do rozmów z ZSRS.³⁵³ Jednocześnie uznano język rumuński za państwowy.

29 sierpnia Snegur odwołał Botnaru, co w żadnym wypadku nie oznaczało końca jego kariery³⁵⁴ i mianował na stanowisko szefa KGB byłego zastępcę kierownika Wydziału

³⁵¹ Propunerile, Documente și Materiale 1988/2008, Volumul 1 1988/1994, Partidul Popular Creștin Democrat (ed.), Chișinău 2008, s. 309-310.

³⁵² Przewodniczący kolchozu Vasile Graf, sekretarz Rajkomu KPM Ion Luca, przewodniczący Komitetu Rejonowego KPM Tudor Nirean ze Słobozia, inżynier z kombinatu Iurii Atamanenco z Rybnicy, przewodniczący kolchozu Fiodor Evtodiev, I sekretarz Rajkomu KPM Petru Poian i sekretarz organizacji wiejskiej partii Petru Carauș z Grigoriopola, przewodniczący kolchozu Vladimir Carauș, I sekretarz Rajkomu KPM Pavel Dubălari, kierownik republikańskiego centrum diagnostycznego Mihai Popovici z Camenca, przewodniczący Komitetu Rejonowego KPM Ion Mițcul, przewodniczący sowietu rejonowego Sergiu Popa, I sekretarz rajkmu Boris Pălărie i przewodniczący kolchozu Petru Brașoveanu z Dubăsar.

³⁵³ Certan Ion, op. cit., s. 53.

³⁵⁴ Tudor Botnaru, zdymisjonowany pod zarzutem udziału w puczu w sierpniu 1991, został mianowany kierownik centrum wyszkolenia (1991-1994), I. Wiceminister spraw zagranicznych (kwiecień – grudzień 1994), ambasador w Wlk. Brytanii i Beneluksie (1995-1996), jednocześnie szef misji dyplomatycznej Mołdowy przy Radzie Europy (od 3 maja 1995 do 17 marca 1997), członek Najwyższej Rady Bezpieczeństwa (styczeń 1997), ponownie minister bezpieczeństwa narodowego (24 stycznia 1997 – 11 maj 1999), przeszedł na emeryturę (maj 1999).

Organów Administracyjnych KC KPM (1987-1989), wicedyrektora Dyrekcji Ochrony (BOR) MSW (1989-1990), członka Prezydium Parlamentu Anatola Plugaru. Jeszcze w styczniu 1990 roku publicznie twierdził, iż jest zwolennikiem tylko „niezależności ekonomicznej” i widział ratunek „jedynie w samorządzie”. Niepodległość polityczna miała być, jego zdaniem niemożliwa, gdyż wyjście ze składu ZSRS oznaczałoby katastrofę gospodarczą, ponieważ Mołdowa nie ma towarów, które mogłaby sprzedawać za granicą. Jednocześnie Plugaru opowiadał się za współpracą partii komunistycznej ze wszystkimi siłami i istnieniem opozycji jako czynnika stałego.³⁵⁵ Przyszły szef służb niepodległej Mołdowy był zatem lojalnym zwolennikiem programu pieriestrojki Gorbaczowa na 1,5 roku przed zwycięstwem Jelcyna i usamodzielnieniem się nomenklatur republikańskich.

Zastępcami Plugaru został naczelnik Dyrekcji „Z” Petru Tabuică, specjalista od zwalczania Cerkwi oraz były I zastępca szefa KGB Demian Munteanu. Anatol Maloman, z-ca Lavranciucy i Btнару ds. kadrowych przeszedł do rezerwy i później organizował służbę graniczną.

Na początku lat 1990-tych Rosjanie odchodzili z Sekcji III.³⁵⁶ Po puczu funkcjonariuszy KGB narodowości nierumuńskiej opuszczali Mołdowę, wracając do swoich republik, a kadry rodzime awansowano. Ukraińiec Jakow Pohonyj, z-ca szefa KGB Mołdowy, wyjechał do Moskwy, gdzie został kierownikiem Wydziału Kadr FSB Moskwy, Andrij Homycz został I z-cą przewodniczącego SBU Ukrainy; Władimir Koźma został z-cą naczelnika kontrwywiadu SBU Ukrainy; Anatolij Caran (Țaran) został naczelnikiem Służby Bezpieczeństwa Wojsk Pogranicznych Rosji.³⁵⁷

3 września 1991 roku na mocy dekretu prezydenta Snegura powołano Armię Narodową. W tym czasie Departament problemów wojskowych, który przez rok przygotowywał plany i kadry dla utworzenia mołdawskiego wojska, liczył zaledwie 25 pracowników.³⁵⁸

9 września prezydent Snegur wydał dekret o przekształceniu KGB w Ministerstwo Bezpieczeństwa Narodowego. 11 października Plugaru oświadczył, że udział funkcjonariuszy narodowości rumuńskiej wzrósł z 30 do 54 proc. Zamknął też Sekcję V czyli Z, ale niepowodzeniem zakończyły się jego starania, by odzyskać archiwa KGB wywiezionych na polecenie Moskwy do Tyraspola. Plugaru chciał zlikwidować Smirnowa i ostatecznie został zwolniony za operacje specjalne przeprowadzane w Naddniestrzu w czasie wojny 1992 roku.³⁵⁹

Powołana 23 sierpnia Komisja ds. zbadania zachowania w czasie puczu KGB, KC KPM, RTV, Moldpress i organów władzy lokalnej przedstawiła raport 6 września. W związku z nim Prezydium Parlamentu wydało Decyzję nr 52, w której jako prawidłowe ocenił postępowanie prezydenta, rządu oraz większości organów i administracji państwowej, natomiast potępił rusofonów, stwierdzając, iż część obywateli nie przyjęła polityki suwerenności i niepodległości i poparła partię komunistyczną. Prezydium potępiło organy administracji Naddniestrza, Komrat, Ceadâr Lunga, Camenca i Rybnicy.³⁶⁰

³⁵⁵ Doar cu mitinguri nu vom obține multe, interviu cu Anatol Plugaru, Columna (b. Orizont) nr. 1 stycznia 1990 rok, s. 53.

³⁵⁶ Pavel Moraru, morarup.narod, Lavranciuc; <http://www.morarup.narod.ru/Biog/Lavranciuk.mht>

³⁵⁷ Pavel Moraru, Servicile secrete și Băsarabia. ..., s. 181-190.

³⁵⁸ Vitalie Ciobanu, op. cit, s. 33.

³⁵⁹ Giennadij Codreanu, *Днестровский Разлом. Розд. : Распал Союза и становление ПМР*; <http://www.olvia.idknet.com/razlom/razlom.htm> (dostęp: 27.07.2012)

Płk Anatol Plugaru usunięty został z rządu Valeriu Muravschiego na żądanie Borisa Jelcyna 1 lipca 1992 roku, w rządzie, Sanghelego był wiceministrem spraw zagranicznych (wrzesień 1993 - 1995), później działacz PNL.

³⁶⁰ Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova cu privire la bilanțul activității comisiei de deputați pentru examinarea activității unor instituții de stat, unor conducători și lucrători ai întreprinderilor, instituțiilor și organizațiilor Republicii Moldova în zilei loviturii destat din 19-21 august 1991; Mihai Cernencu, Gheorghe

17 września przyjęto ustawę o partiach, która oficjalnie usankcjonowała system wielopartyjny.

Nomenklatura kompleksu rolno-spożywczego, a więc etnicznie rumuńska i dominująca po prawej stronie Dniestru, skupiona dotychczas w klubie parlamentarnym Viata satului, utworzyła 19 października Demokratyczną Partię Agramną Mołdowy (Partidul Democrat Agrar din Moldova). Na czele PDAM stanął współpracownik prezydenta Snegura Dumitru Moțpan, przewodniczący kołchozu w rejonie Fălești i późniejszy przewodniczący parlamentu (1997-1998).

8 grudnia 1991 roku odbyły się wybory prezydenckie, w których Snegur nie miał kontrkandydata i przy frekwencji wynoszącej 83,96 proc. uzyskał 98,18 procent głosów.³⁶¹ Front przeciwny był wyborom prezydenckim i już 12 października wezwał do ich bojkotu, ale decyzja ta wynikała z zerowych szans uzyskania przez kandydata Frontu poważnego wyniku. Front też nie miał innego wyjścia jak poparcie Snegura, ale nie chciał tego przyznać oficjalnie.

Według słów ambasadora Aurela Predy, Snegur zaproponował Iliescu przyłączenie Mołdowy do Rumunii za cenę zagwarantowania dla siebie stanowiska wiceprezydenta zjednoczonego państwa. Preda, który kursował między Bukaresztem i Kiszyniowem, miał spotkać się w październiku w Bukareszcie z wysłannikami Snegura: Vasile Nedelciukiem, przewodniczącym parlamentarnej Komisji spraw zagranicznych i Anatolem Plugaru, ministrem bezpieczeństwa narodowego. W nowej konstytucji stanowisko wiceprezydenta miało być zagwarantowane dla prezydenta Mołdowy. Preda przekazał propozycję, ale nie było na nią reakcji Iliescu, który później zaprzeczył rewelacjom Predy. Obaj wysłannicy mieli powrócić w listopadzie. Snegur miał jeszcze czekać na lotnisku przed wylotem do Ałma Aty. Ion Iliescu jednak zwlekał aż końcu poradził podpisać porozumienie o przystąpieniu do WNP.³⁶²

Nedelciuc (TW „mi-7”) w sprawie wyprawy do Bukaresztu milczy, natomiast Snegur wspomina, że po ogłoszeniu niepodległości zaraz udał się do Jelcyna i Mińska, a potem do Ałma Aty.³⁶³

Rolę Predy wysłanego, wraz z anonimowym delegatem, przez Iliescu i Adriana Năstase, ówczesnego ministra spraw zagranicznych Rumunii, by wziąć udział w redagowaniu Deklaracji Niepodległości Mołdowy (noc z 26 na 27 sierpnia 1991), potwierdza pośrednio Iurie Roșca, którego 26 sierpnia 1991 roku wyproszono z gabinetu, gdzie w przygotowaniu dokumentu brali udział: Valeriu Matei, Vasile Nedelciuc (TW „mi-7”), Mihai Ghimpu.³⁶⁴ Sprawa wymaga więc wyjaśnienia.

6 grudnia powstała Narodowa Rada Zjednoczenia (Consiliul Național al Unirii) w Jasach; ze strony Rumunii należało doń 6 posłów bez znaczenia politycznego, w tym Claudiu Iordache, a ze strony mołdawskiej Druc, Matei, Mihai Ghimpu, pisary Vladimir Beșleagă, Ion Buga, Ilie Bratu i Ion Baștovoi.

21 grudnia 1991 roku Snegur podpisał porozumienie w Ałma Acie o powołaniu WNP, deklarując, iż Mołdowa będzie brała udział jedynie we współpracy ekonomicznej. Wywołało to

Rusnac, Andrei Galben, Constantin Solomon, Republica Moldova: Istoria Politică 1989/2000, Documente și Materiale Volumul I, Chișinău 2000, s. 56.

³⁶¹ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 147.

³⁶² Viorel Patrichi, Mircea Snegur a cerut funcția de vicepreședinte al României unite, declară ambasadorul Aurel Preda Mățasaru, Elldor.info 30 maja 2012r.; <http://elldor.info/2012/05/mircea-snegur-a-cerut-functia-de-vicepreședinte-al-romaniei-unite-declara-ambasadorul-aurel-preda-matasaru/> (dostęp 22 lipca 2012r.) Sprawa wypłynęła w maju 2012 roku w związku z pojawieniem się w Rumunii kursu na zjednoczenie, choć była znana od opublikowania w Bukareszcie w 2009 roku przez Predę wspomnień: „Memoriile unui diplomat oarecare”.

³⁶³ Mircea I. Snegur, Eduard G. Wołkow, Mircea Snegur – Эдуард Волков: ..., s. 108-109.

³⁶⁴ Iurie Roșca, 27 august 1991 și Alianța „16 Decembrie”, Flux z 26 sierpnia 2011 r.; <http://www.flux.md/articole/12150/> (dostęp: 27.07.2012).

roczny konflikt prezydenta z kierownictwem parlamentu reprezentującym Front: przewodniczącym Alexandru Moșanu i I wiceprzewodniczącym Ionem Hadârcă. W grudniu 1991 roku Parlament odmówił ratyfikacji układu o WNP.